

"XXI ASRDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR, FAN VA TA'LIM TARAQQIYOTIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR"

Konferensiyasi



Research Science and
Innovation House

BIZNING YO'NALISHLARIMIZ:

- Aniq fanlar
- Tabiiy fanlar
- Tibbiyot fanlari
- Texnika fanlari
- Iqtisodiyot
- Filologiya fanlari
- Pedagogika fanlari
- Ijtimoiy va gumanitar fanlar
- Psixologiya fanlari
- San'at va madaniyat fanlari
- Jismoniy tarbiya va sport

INDEKSLAYMIZ:



OpenAIRE

zenodo



Google
Scholar



[HTTP://UNIVERSALPUBLISHINGS.COM](http://UNIVERSALPUBLISHINGS.COM)



+998 88 808 21 07

**«XXI ASRDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR, FAN VA TA'LIM
TARAQQIYOTIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR»** ilmiy konferensiyasi:

31.08.2025-yil.

Ushbu to'plamda **«XXI ASRDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR, FAN VA TA'LIM TARAQQIYOTIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR»** ilmiy konferensiyasi 2025-yil 3-soni 08-qismiga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

Konferensiya tarkibidagi barcha maqolalarga **DOI** unikal raqami biriktirilib, **Zenodo, Open Aire, Google Scholar** xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

OAK tomonidan dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan jurnallar ro'yxatidagi milliy jurnallarda chiqarilgan maqolalar sifatida rasman tan olinadi.

Asos: O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiyasi komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxati 3-sahifasi. – Toshkent: 2019. – 160 b.

Konferensiya materiallaridan professor-o'qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o'qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Eslatma! Konferensiya materiallari to'plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma'lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.



**“RESEARCH SCIENCE AND
INNOVATION HOUSE” MCHJ**



TAHRIRIYAT

Bosh muharrir: Eshqarayev Sadridin Choriyevich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti tibbiyot va tabiiy fanlar kafedrasini mudiri, kimyo fanlari falsafa doktori, dotsent Termiz, O‘zbekiston.

Mas’ul kotib:

Boboyorov Sardor Uchqun o‘g‘li Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali magistranti

Nashrga tayyorlovchi:

Eshqarayev Samariddin Sadridin o‘g‘li Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti magistranti

TAHRIR KENGASHI A’ZOLARI

Texnika fanlari muharriri, Eshqarayev Ulug‘bek Chorievich – Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasini dotsenti, texnika fanlari nomzodi, Denov, O‘zbekiston.

Texnika fanlari muharriri Babamuratov Bekzod Ergashevich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Tibbiyot fakulteti dekani , texnika fanlari falsafa doktori, dotsent Termiz, O‘zbekiston.

Kimyo fanlari muharriri Mirabbos Xojamberdiev Ikromovich- Berlin Technische Universität dotsenti, kimyo fanlari doktori, Berlin, Germaniya

Kimyo fanlari muharriri, Eshqurbonov Furqat Bozorovich – Termiz muhandislik-texnologiya instituti, kimyo fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.



Iqtisodiyot fanlari muharriri Otamurodov Shavkat Tillayevich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti prorektori, iqtisod fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Ijtimoiy va gumanitar fanlar muharriri, Xudoyberdiyev Xursand Xudoyberdiyevich – Termiz muhandislik-texnologiya instituti, ijtimoiy-gumanitar fanlar doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Otamurodov Furqat Abdukarimovich, Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali direktori, Termiz, O‘zbekiston tibbiyot fanlari falsafa doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Biologiya fanlari muharriri Nurova Zamira Annakulovna Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali. Termiz, O‘zbekiston, biologiya fanlari doktori, dots., Termiz, O‘zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Turabayeva Zarina Kenjabekovna Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali, tibbiyot falsafa fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Sotsiologiya fani muharriri Eryigitova Lobar Qodirovna Termiz muhandislik-texnologiya instituti, falsafa sotsiologiya fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Filologiya fanlari muharriri Jo‘rayeva Ramziya Abdurahimovna Qo‘qon davlat pedagogika instituti. Qo‘qon, O‘zbekiston filologiya fanlari fanlari doktori (PhD), katta o‘qituvchi.

Fizika-matematika-fanlari muharriri Bobamuratov Ulug‘bek Erkinovich Termiz muhandislik-texnologiya instituti, falsafa fanlari doktori, fizika-matematika-fanlari, Termiz, O‘zbekiston.



Tibbiyot fanlari muharriri Axmedov Kamoliddin Xakimovich Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali 1-son davolash fakulteti dekani, tibbiyot fanlari nomzodi, dotsent

Tibbiyot fanlari muharriri Vohidov Alisher Shavkatovich Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali Umumiy xirurgiya, bolalar xirurgiyasi va bolalar urologiyasi kafedrasini mudiri Tibbiyot fanlari doktori, professor

Gumanitar fanlar muharriri Rahmonov Abduqahhor Abdusattorovich Ma'naviy-axloqiy tarbiya va yoshlar bilan ishlash bo'yicha direktor o'rinbosari, falsafa fanlari doktori (PhD)



MUSIQANING INSON HAYOTIDAGI O'RNI VA UNING RUHIYATGA TA'SIRI

Rustamov Firuz Tavakkal o'g'li

Buxoro davlat pedagogika instituti talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada musiqaning inson hayotidagi ahamiyati va uning ruhiyatga ko'rsatadigan ta'siri yoritilgan. Musiqa inson kayfiyatini boshqarish, stressni kamaytirish, tarbiyaviy va madaniy ahamiyat kasb etishdagi o'rni haqida fikr yuritiladi. Maqolada musiqa inson ruhiy holatini muvozanatlashda qanday vosita bo'lishi mumkinligi haqida misollar bilan izoh berilgan.

Kalit so'zlar: musiqa, inson ruhiyati, ruhiy holat, kayfiyat, stress, musiqaning ta'siri, musiqa terapiyasi, milliy musiqa, tarbiya, madaniyat, musiqa va jamiyat, musiqa janrlari, emotsional muvozanat

ANNOTATION

This article explores the significance of music in human life and its impact on mental and emotional well-being. It discusses how music influences mood, helps reduce stress, and plays a role in personal development and cultural identity. The article provides examples of how music can serve as a tool for emotional balance.

Keywords: music, human psychology, emotional state, mood, stress, effects of music, music therapy, national music, education, culture, music and society, music genres, emotional balance

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается значение музыки в жизни человека и её влияние на психоэмоциональное состояние. Обсуждаются способности музыки управлять настроением, снижать стресс, а также её воспитательная и культурная

роль. Приводятся примеры того, как музыка способствует душевному равновесию.

Ключевые слова: музыка, психология человека, эмоциональное состояние, настроение, стресс, влияние музыки, музыкальная терапия, национальная музыка, воспитание, культура, музыка и общество, жанры музыки, эмоциональное равновесие

Kirish. Inson qalbi, ong va ruhiyatining rivojlanishida san'at, ayniqsa musiqa muhim o'rin tutadi. Musiqa - bu nafaqat estetik zavq, balki shaxsiy va ijtimoiy ongga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan kuchli vositadir. Shu bois, O'zbekiston Respublikasida musiqa va madaniyat masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Jumladan, **“O'zbekiston Respublikasining madaniyat to'g'risida”gi Qonuni** (2017-yil 14-aprelda qabul qilingan)da madaniyat, jumladan, musiqa san'ati - jamiyat axloqiy-estetik qadriyatlarini shakllantiruvchi muhim omil sifatida belgilangan. Shuningdek, **Prezidentning 2017-yil 17-noyabrdagi “Madaniyat va san'at sohasini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PQ-3391-sonli qarori** asosida musiqa ta'limi, ijodkorlik va musiqiy merosni asrash ustuvor yo'nalish sifatida e'tirof etilgan.

Bundan tashqari, **2023-yil uchun e'lon qilingan “Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili”** davlat dasturida ham yoshlarning ma'naviy va madaniy dunyoqarashini shakllantirishda san'atning, xususan, musiqaning roli alohida ta'kidlangan. Ushbu yondashuvlar musiqaning nafaqat san'at yo'nalishi sifatida, balki inson ruhiy salomatligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan muhim omil sifatida tan olinganini ko'rsatadi.

Musiqa qadim-qadimdan insoniyat hayotining ajralmas qismi bo'lib kelgan. Har bir davrda, har bir xalqda musiqaning o'ziga xos shakllari va janrlari mavjud bo'lgan. Musiqa nafaqat eshitish orqali zavqlanish, balki inson ichki kechinmalarini ifoda etish, his-tuyg'ularini yengillashtirish vositasi sifatida ham xizmat qiladi.

Inson ruhiy holati musiqaga juda sezgir. Tinch va muloyim ohanglar odamni hotirjamlikka chorlaydi, yurak urishini sekinlashtiradi, stressni kamaytiradi. Quvnoq,

ritmik musiqa esa kayfiyatni ko'taradi, hayotga bo'lgan ishonchni oshiradi. Shu bois dunyo bo'yicha musiqa terapiyasi keng qo'llanilmoqda. Tibbiyotda musiqa muolaja vositasi sifatida ruhiy tushkunlik, asabiylik, hatto ayrim nevrologik kasalliklarda ham tavsiya qilinadi.

Musiqa shunchaki kayfiyatni ko'taradigan vosita emas - u tarbiyaviy kuchga ham ega. Bolalikdan boshlab musiqa bilan tanishgan bola estetik did, go'zallikni anglash qobiliyati va sabr-toqat kabi xislatlarni o'zlashtiradi. Maktablarda musiqa saboqlarining bo'lishi bejiz emas. Bu darslar orqali o'quvchilar nafaqat kuy chalishni o'rganadi, balki milliy musiqa vositasida o'z tarixini, xalqining ma'naviy merosini angelaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining san'at va madaniyat sohasiga doir qarorlarida yoshlarni musiqaga jalb qilish, iqtidorli bolalarni qo'llab-quvvatlash, milliy cholg'u asboblarini targ'ib qilish masalalariga alohida e'tibor berilgan. Bu esa musiqa orqali nafaqat iste'dodlarni rivojlantirish, balki yoshlar ongiga ijobiy ta'sir ko'rsatish imkonini yaratadi.

Musiqa nafaqat individual ruhiyatga, balki butun jamiyat ongiga ta'sir ko'rsatadi. Tarixda vatanparvarlik, birlik, ozodlik g'oyalari aynan qo'shiqlar orqali xalq orasida targ'ib etilgan. Masalan, urush yillarida kuylangan qo'shiqlar askarlarga ruh bag'ishlagan bo'lsa, mustaqillikdan keyingi yillarda yaratilgan musiqalar milliy g'urur va iftixorni shakllantirishga xizmat qilgan.

Bugungi kunda estrada, pop, rap kabi zamonaviy janrlar keng ommaga tanish. Ularning ko'pchiligi yoshlar orasida mashhur bo'lib, kundalik nutq, fikrlash va xulq-atvorga ham ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli qo'shiqlarning matni, mazmuni va ma'naviy sifati masalasiga jiddiy e'tibor qaratilishi lozim. Musiqa madaniyati deganda faqat kuy emas, balki uning tarbiyaviy va axloqiy yuki ham tushuniladi.

Milliy musiqa - xalqning yuragi, ruhiyati va tarixiy xotirasidir. O'zbek xalq kuy-qo'shiqlari, maqom san'ati, milliy cholg'ular (doira, dutor, rubob) orqali xalqimiz o'z kechinmalari, quvonch va g'amlarini asrlar davomida ifodalab kelgan. Maqomlar - bu

shunchaki musiqiy tuzilmalar emas, balki falsafiy fikr va ruhiy kechinmalarning yuksak ifodasi.

Bugungi globallashuv davrida milliy musiqani asrash va targ'ib qilish dolzarb vazifalardan biridir. Raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar orqali chet el musiqasi tez kirib kelmoqda. Shu bilan birga, bizning milliy musiqamizni ham global sahnaga olib chiqish, yoshlar ongida uni qadrlash tuyg'usini shakllantirish muhim.

Musiqqa - inson hayotining ajralmas va zaruriy qismidir. U faqat ko'ngilxushlik emas, balki ruhiy salomatlik, estetik tarbiya va milliy ong shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Tinchlantiruvchi musiqqa insonni asabiylikdan, stressdan holi qiladi, quvnoq musiqqa esa hayotga zavq bag'ishlaydi. Aynan shu jihatlari bois musiqqa hozirda nafaqat madaniyat, balki tibbiyot va pedagogika sohalarida ham samarali vosita sifatida foydalanilmoqda.

Shuningdek, musiqaning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati, milliy qadriyatlarni saqlab qolish va targ'ib qilishdagi o'rni beqiyosdir. Bugungi kunda raqamli axborot oqimlari orasida musiqiy madaniyatni shakllantirish va nazorat qilish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Shu bois musiqqa oid qonunlar, qarorlar va davlat dasturlarining amalga oshirilishi ijobiy natija beradi.

Xulosa qilib aytganda, musiqaning inson ruhiyatiga ta'sirini chuqur anglash, uni to'g'ri yo'naltirish, musiqiy savodxonlikni oshirish va milliy musiqqa merosini asrash - zamonaviy jamiyatning muhim vazifalaridan biridir. Musiqqa qalbga yo'l topadi - bu yo'l esa jamiyat taraqqiyoti tomon olib boradigan kuchli vositadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. F.G Nurullayev, Firdavs To'xtayev-[MUSIQIY TOVUSHLARINING XUSUSIYATLARI TENDENTSIYALARI](#). Journal of science-innovative research in Uzbekistan, 2024/12/1, Tom-2,12, 8-15 betlar
2. Nurullayev Farrux Gaybulloyevich, X.G Saidovna. [FORMATION OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF STUDENTS THROUGH THE MEANS OF UZBEK FOLK SONGS](#). International journal of artificial intelligence ISSN: 2692-515X
3. Xujayev Dilmurod Bakiyevich, Nurullayev Farrux Gaybulloyevich- [MAVRIGI VA BUXORCHA KONSEPTSIYASI TAMOYILLARI BUXORODA QAROR](#)

- [TOPISHI](#), International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING, 2024/4/30, Tom-5,1, 515-520 betlar
4. D.M Yusupovich, N.F. Gaybulloyevich- [Milliy Musiqa San'ati Ravnaq Topishida O 'Zbek Folklorining O 'Rni Va Ahamiyati- Diversity Research: Journal of Analysis and Trends, 2024/2/6, Tom-2,2, 4-8 betlar](#)
 5. Egamov Oxunjon Saidovich Nurullayev F.G- [BUXORO VOHASI FOLKLOR QO'SHIQLARI O'ZBEK XALQINING BOY MEROSI SIFATIDA](#), Confrencea - Virtual International Conferences, "International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education." [Vol. 1 No. 1 \(2024\)](#)
 6. Istatov Muhridin Qaxramonovich, Nurullayev Farrux Gaybulloyevich- [MUSIQIY TOVUSHLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA CHOLGU ASBOBLARIDA JOR BOLISH USLUBLARI](#). International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education, Hosted from New York, the USA <https://conferencea.org> January 30th, 2024, Confrencea 1 (1),74-78
 7. Norqulov Sh Sh, F.G Nurullayev. [SKRIPKA CHOLG'U ASBOBIGA BIR NAZAR. PEDAGOGS INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL | PEDAGOGS | PED | VOLUME-76 | ISSUE-1\(2025\)](#)
 8. Norqulov Sh Sh, F.G Nurullayev. [MUSIQA TO'GARAGLARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHGA OID NAZARIY-PEDAGOGIK HAMDA PSIXOLOGIK ASOSLAR. ЛУЧШИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ | INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL](#). Vol. 39 No. 1 (2025)
 9. Nurullayev Farrux Gaybulloyevich [O'QUVCHILARGA BOLALAR FOLKLOR QO'SHIQLARINI O'RGATISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI](#). Vol. 75 No. 1 (2025): [PEDAGOGS INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL | PEDAGOGS | PED | VOLUME-75 | ISSUE-1](#).
 10. Sayfullayev Sanjarbek Sadullayevich Nurullayev Farrux Gaybulloyevich. [FOLKLOR QO 'SHIQLARINING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI](#). International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education, Hosted from New York, the USA <https://conferencea.org> January 30th, 2024
 11. Rustamov Feruz Tavakkal o'gli, & Nurullayev Farrukh Gaybulloyevich. EDUCATION OF A CHILD BY MUSIC IN THE EARLY PERIOD OF LIFE. (2023). Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 22, 29–34. Retrieved from [https://sjird.journal-spark.org /index.php/ sjird/article/ view/863](https://sjird.journal-spark.org/index.php/sjird/article/view/863)
 12. Usmanov Azizbek Azamatovich, Nurullayev Farrukh Gaibulloyevich. THE ROLE OF MUSIC CULTURE LESSONS IN THE GROWTH OF THE CONSCIOUSNESS OF THE STUDENT YOUTH AND NATIONAL

- THINKING. (2023). *Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods*, 1(4), 5-9.
13. Usmonov Azizbek Azamatovich, Nurullayev Farrux Gaybulloyevich. O'Quvchilarni Ma'naviy-Axloqiy Shakllantirishda O'zbek Xalq Qo'Shiqlari Ahamiyati. *Progress Annals: Journal of Progressive Research*|Vol. 1 No. 8 (2023): Progress Annals.Published: 2023-12-06
 14. X.M.Ashurmuxamadovna, N.F.Gaybulloyevich MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING MUSIQIY FAOLIYATI. (2023). *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 3(4), 14-19. <https://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/282>
 15. Nurullayev Farrux Gaybulloyevich. "O'ZBEK MUSIQASI TARIXI" FANINI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR. *Ilm-fan va texnologiyalar*. 2023 №2(1) Наука и технологии
 16. Habibullayeva G.H.,Nurullayev F.G. O'ZBEK FOLKLOR QO'SHIQLARINING BOLALAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI. *Inter education & global study* 2023
 17. Z.X Xamrayev, F.G Nurullayev - O 'ZBEK ESTRADA SAN' ATINING XALQ MADANIY HAYOTIDA TUTGAN O 'RNI - Экономика и социум, 2023 № 4-2 (107) стр 325-328
 18. Hamdamova Sitara Rustamova, Nurullaev Farrukh Gaibullayevich-MUSIC AS A TOOL FOR RAISING CHILDREN EARLY LIFE.*Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*.2022/11/29 Vol.9, 422-427
 19. Фаррух Гайбуллоевич Нуруллаев-Значение Фольклёрной Музыки В Воспитание Детей.*Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*.2022/11/24. Vol 12. 189-193
 20. Rahmonova Hojibuvi Rizojon Qizi, Nurillayev Farrux-Musiqaning inson ruhiyatiga tasiri qadimgi dunyo olimlarining qarashlarida. *Ta'lim fidoyilari, OOO «Research and publications»* 2022.Vol 24,№ 45, 73-83
 21. Madaminova Muyassarxon, Nurullayev F.G.-UMUMIY ÓRTA TA'LIM MAKTABLARIDA MUSIQA TARBIYASI.*Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*2022 Special issue,130-134, OOO «THE FUTURE OF A NEW DAY»
 22. Фаррух Гайбуллоевич Нуруллаев- Случайный выбор качественных характеристик материала по музыки или порядок его изложения в процессе создания музыки или исполнения опуса. *SCIENTIFIC PROGRESS*.2021.Vol 2, №4(pp. 588-593)
 - 23.Nurullaev F.G. The role of folklore in the raising of children. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol. 8 No. 12, 2020 Part III ISSN 2056-5852.
 - 24.Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Роль фольклорных песен в воспитании учащихся. *Научно– методический журнал «Проблемы педагогики»* №3(48). Москва 2020. С.15-17.

25. Нуруллаев Ф.Г., Композиционный и исполнительский процесс в музыке // «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 576-581.
26. Нуруллаев Ф.Г. Импровизаторское творчество в XX веке по сфере музыки// «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 582-587.
27. Nurullayeva N.G., Nurullaeva N.K., Nurullaev B.G. Role and significance of folkler music in the upbringing of children of preschool age. *Academicia An International Multidisciplinary Research Journal*. Vol.10, Issue 10, October 2020.
28. Нуруллаев Ф.Г., Музыкальный процесс в западной музыке // «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021. - pp.570-575.
29. Нуруллаев Ф.Г., Норова Ш.У. Психология музыкальных дидактических игр на интегрированных занятиях// Вестник интергративной психологии. Журнал для психологов. Выпуск №17, 2018. – С.295-299.
30. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Музыкально-историческое наследие центральной Азии (психологический настрой армии Темура). Психология XXI столетия, 18-20 марта 2020 года С. 115-118.

HUDUDLARARO KO'CHISH ORQALI SOLIQDAN QOCHISHGA QARSHI YURIDIK CHORALARNI KUCHAYTIRISH

To'rayev Dilshod Xasanovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Yuridik shaxsning manzil o'zgarishi - bu faqatgina geografik holatdagi ko'chish emas, balki soliq organlari bilan aloqadorlikning butunlay yangilanishini bildiradi. Yangi hududda yuridik shaxs avvalgi faoliyati bo'yicha ma'lumotlar bazasidan uziladi va yangi joyda qayta shakllanadi. Bu esa ayrim subyektlarning soliqdan qochish amaliyotiga imkon yaratishi mumkin.

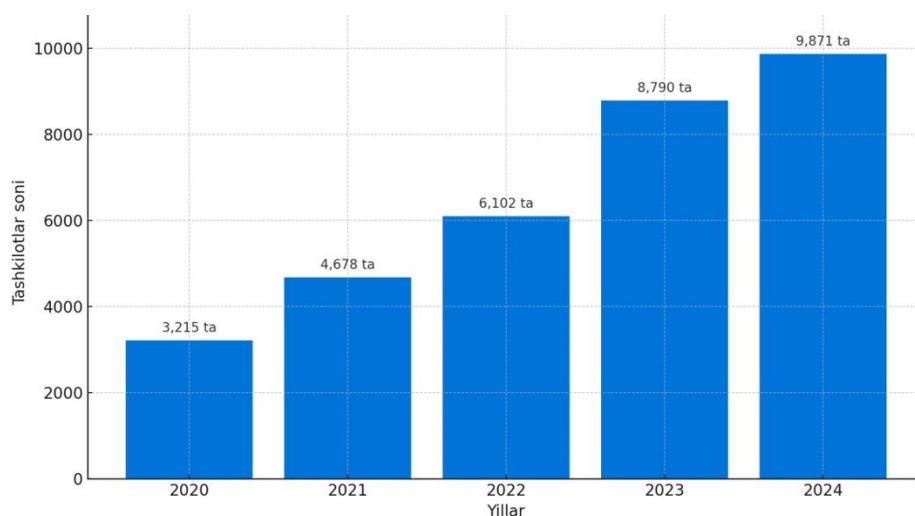
1-jadval.

Yuridik shaxslarning soliq qarzdorligi asosida qayta ro'yxatdan o'tishi rad etilgan holatlari (2022–2024 yillar)¹

Yil	Umumiy rad etilgan arizalar soni	300 BHM (va undan ortiq) qarzdorlar	Ulushi (%)
2022	4 112	1 045	25,4%
2023	5 706	1 948	34,1%
2024	6 314	2 378	37,6%

Yuridik shaxslarning qayta ro'yxatdan o'tish jarayonida soliq intizomining muhim mezon sifatida ko'rilishi iqtisodiy islohotlar kontekstida o'zini oqlamoqda. 2025-yil 1-avgustdan boshlab amalda bo'lgan BHM (412 000 so'm) asosida 123,6 million so'mdan ortiq soliq qarzi mavjud bo'lgan subyektlarning manzilini o'zgartirish orqali qayta ro'yxatdan o'tishiga to'sqinlik qilinishi qonunchilikda mustahkamlab qo'yilgan.

¹ PwC. 2025, February 9. Uzbekistan, Republic of - Corporate - Tax credits and incentives.
<https://taxsummaries.pwc.com/republic-of-uzbekistan/corporate/tax-credits-and-incentives>



1-rasm. Soliq hisobotlarini topshirmagan yuridik shaxslar soni (2020–2024 yillar)²

Bu esa, o'z navbatida, byudjet tushumlari barqarorligini ta'minlash, soliq intizomini oshirish va sun'iy migratsiyalar orqali soliqdan qochish amaliyotini kamaytirishga xizmat qiladi.

2-jadval.

2023-yilda soliq hisobotidagi muvofiqlik va rad etilgan ro'yxat soni (tahliliy kesim)³

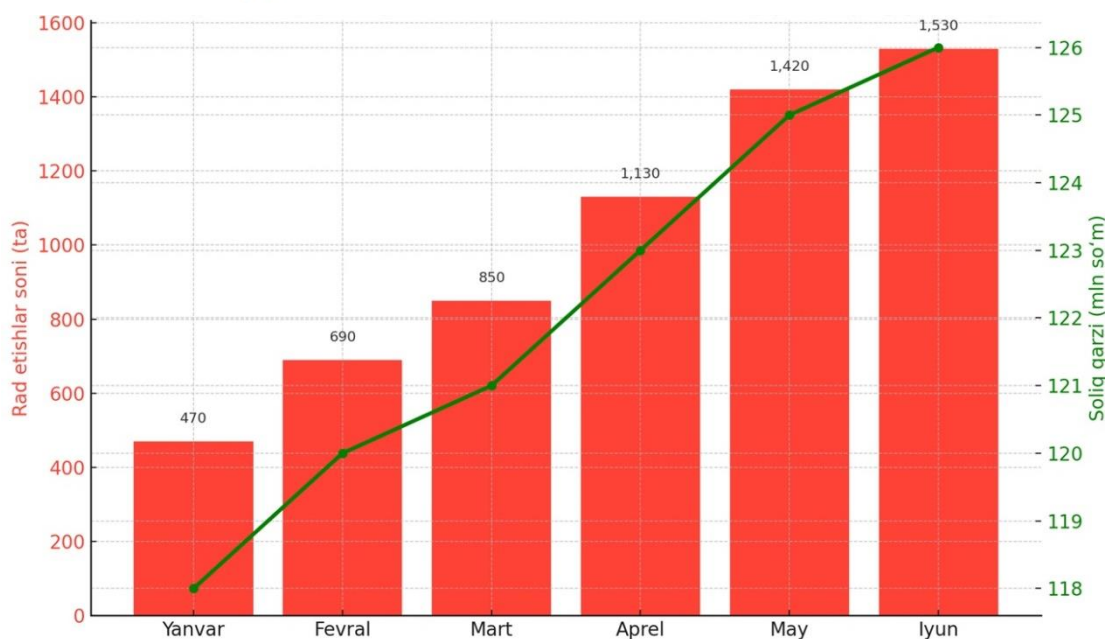
Hisobotdagi muvofiqlik darajasi (%)	Ro'yxatdan o'tish rad etilganlar soni	Ulushi (%)
90% dan yuqori	318	5.4%
75% – 89%	941	15.9%
50% – 74%	2 164	36.6%
49% va undan past	2 971	50.2%
Jami	6 394	100%

Bu jadvaldan ko'rinib turibdiki, soliq hisobotlaridagi muvofiqlik darajasi qanchalik past bo'lsa, qayta ro'yxatdan o'tkazish rad etilishi ehtimoli shunchalik yuqori bo'ladi.

² PwC. 2025, February 9. Uzbekistan, Republic of - Corporate - Tax credits and incentives.

<https://taxsummaries.pwc.com/republic-of-uzbekistan/corporate/tax-credits-and-incentives>

³ EY. 2025, July 2. Doing business in Uzbekistan. <https://www.ey.com/content/dam/ey-unified-site/ey-com/en-uz/documents/doing-business-uz-2025.pdf>



2-rasm. Qayta ro'yxatdan o'tkazish rad etilishi va soliq qarzi o'rtasidagi bog'liqlik⁴

Yuridik shaxslarning qayta ro'yxatdan o'tishi soliq qarzi va hisobot intizomiga bevosita bog'liqdir. 300 BHM mezoni qat'iy moliyaviy chegara sifatida amalda ishlatilmoqda, biroq unga oid protsessual huquqlar, shikoyat mexanizmlari va ehtimoliy bo'shliqlar hali to'liq yoritilmagan. Shuningdek, hisobotlardagi noto'g'ri aks ettirish, aylanmani yashirish va kechiktirilgan topshiruvlar qayta ro'yxatdan o'tishni jiddiy xavf ostida qoldiradi.

AQShda yuridik shaxslar ro'yxatga olish va qayta ro'yxatdan o'tkazish tartibi asosan shtat darajasida amalga oshiriladi, ammo soliq majburiyatlarini bajarilishi ustidan nazoratni **IRS (Internal Revenue Service – Ichki daromad xizmati)** olib boradi.⁵

IRS yuridik shaxsga **Employer Identification Number (EIN)** berganidan so'ng, har yili Form 1120 (korporatsiya uchun soliq hisobot shakli) va boshqa shakllar asosida ularning faoliyatini monitoring qiladi. Agar soliq majburiyatlari bajarilmasa yoki noto'g'ri ko'rsatilsa:

- EIN bloklanadi;
- yuridik shaxs “non-compliant” ro'yxatiga tushadi;
- kredit tashkilotlari va davlat tashkilotlari bilan shartnoma tuzishga ruxsat berilmaydi.

⁴ O'sha manba

⁵ Wolters Kluwer. Tax avoidance is legal; tax evasion is criminal. <https://www.wolterskluwer.com/en/expert-insights/tax-avoidance-is-legal-tax-evasion-is-criminal>

Ammo ro'yxatdan o'tkazish yoki manzilni o'zgartirish jarayonining o'zini to'xtatish emas, **post-ro'yxat nazorati** qo'llaniladi. AQSh tajribasi soliq intizomini tartibga solishda kuchli **avtomatlashtirilgan monitoring** va **reyting asosidagi yondashuvni** afzal ko'radi.

Germaniyada yuridik shaxslar Handelsregister (Tijorat reestri) orqali ro'yxatdan o'tadi. Soliq qarzdorligi mavjudligi ularning ro'yxatdan o'tishiga to'g'ridan-to'g'ri to'sqinlik qilmaydi.⁶ Biroq ro'yxatdan o'tganidan so'ng, agar u qarzdor bo'lsa:

- Soliq idorasi avtomatik tarzda ogohlantirish yuboradi;
- Qarzdor yuridik shaxsga davlat bilan shartnoma tuzish va subsidiya olish **cheklanadi**;
- Kredit reytingi past baholanadi.

Germaniyada shuningdek, **Soliq tarixiga ega yuridik shaxs reytingi** (Steuerliche Compliance Index) mavjud bo'lib, bu reyting davlat xizmatlaridan foydalanishda mezon sifatida qaraladi. Yana bir o'ziga xos jihat: **“Skonto” modeli** asosida o'z vaqtida soliq to'lagan subyektlarga rag'bat beriladi.

Koreya Respublikasida ro'yxatdan o'tkazish jarayoni Milliy soliq xizmati (NTS) va Biznes reestrlari orqali integratsiyalashgan. Soliq qarzdorligi mavjud bo'lgan yuridik shaxslar haqida ma'lumot **onlayn ravishda real vaqt rejimida** yangilanadi.⁷

Agar subyekt:

- oxirgi 6 oy ichida hisobot topshirmagan bo'lsa;
- qarzdorlik miqdori 100 million von (taxminan 75 000 AQSh dollari) dan ortiq bo'lsa,

u holda uning ro'yxatdagi statusi avtomatik ravishda **“faolsiz” (inactive)** holatga o'tadi. Bunda:

- bank hisoblari bloklanadi;
- davlat bilan ishlash imkoniyati cheklanadi;
- raqamli platformalarga kirish cheklovga olinadi.⁸

Bu tizimda soliq idoralari ariza ko'rib chiqmaydi, balki **integratsiyalashgan axborot tizimi** orqali avtomatik javoblar yuboradi. Bu esa inson omili aralashuvisiz tezkor va adolatli natijalarni ta'minlaydi.

Rossiya Federatsiyasida Federal soliq xizmati (ФНС) yuridik shaxslarning ro'yxatga olinishi va faoliyat yuritishini “Yagona davlat reestri” orqali nazorat qiladi.

⁶ Commenda. Germany annual compliance requirements. <https://www.commenda.io/germany/annual-compliance-for-businesses>

⁷ KPMG. Country tax profile: South Korea. <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/xx/pdf/2018/08/south-korea-2018.pdf>

⁸ Deloitte. 2025. International tax Korea (ROK) highlights 2025.

<https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Tax/dttl-tax-koreahighlights-2025.pdf>

2021-yildan boshlab soliqdan qochish maqsadida manzilni ko'p marotaba o'zgartirgan yuridik shaxslar alohida e'tiborga olinmoqda.⁹

Rad etishning qonuniy asoslari quyidagilar:

- Soliq qarzi mavjudligi (muddati 3 oydan ortiq);
- So'nggi 1 yil ichida 2 va undan ortiq manzil o'zgarishi;
- Soliq hisobotlaridagi nomuvofiqliklar.¹⁰

Shuningdek, yuridik shaxsning manzili "ommaviy ro'yxatga olingan" binolarda joylashgan bo'lsa, bu holat ham soliq xavfi deb qaraladi. Soliq idorasi rad qarorini **elektron raqamli imzo bilan** rasmiylashtirib, arizachiga portal orqali yuboradi.

3-jadval.

Xorijiy davlatlarda soliq intizomiga asoslangan ro'yxatdan o'tish siyosatlari¹¹

Davlat	Soliq qarzi mavjudligi rad etish asosi	Avtomatik monitoring	Ro'yxatdan o'tkazishga ruxsat, ammo cheklovli maqom
AQSh	Yo'q (ro'yxatdan keyingi nazorat)	Ha	Ha
Germaniya	Yo'q	Cheklangan	Ha
Janubiy Koreya	Bilvosita (status bloklanadi)	To'liq	Ha
Rossiya	Ha (bevosita asos)	Ha	Yo'q (faqat to'liq to'lovdan keyin)
O'zbekiston	Ha (300 BHM va boshqa asoslar)	Cheklangan	Yo'q

Xulosa

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki ushbu maqolada yuridik shaxsga tegishli bazaviy hisoblash miqdorining uch yuz baravaridan ortiq soliq qarzi mavjudligi yoki amalga oshirilgan tovar aylanma yoxud tovarlar importi bo'yicha realizatsiya hajmining soliq hisobotlarida to'liq aks ettirilmaganligi, shuningdek, soliq hisobotlarini belgilangan muddatlarda topshirmaganligi yuridik shaxsning manzilini o'zgartirish bilan bog'liq qayta ro'yxatdan o'tkazishni rad qilishga asos bo'lishi,

⁹ Popkova, E. G., Bogoviz, A. V., Lobova, S. V., & Alekseev, A. N. (2019). Tax system of the Russian Federation: Current state and steps towards financial sustainability. *Sustainability*, 11(24), Article 6994.

<https://doi.org/10.3390/su11246994>

¹⁰ Federal Tax Service of Russia. 2025. International forum | FTS | The Federal Tax Service of Russia 2025.

<https://www.nalog.gov.ru/eng/media/events/event1/>

¹¹ Muallif tomonidan internet manbalari asosida ishlab chiqilgan

yuridik shaxslarning manzil o'zgarishi bilan bog'liq qayta ro'yxatdan o'tishida **300 BHM miqdoridan ortiq soliq qarzi, soliq hisobotlaridagi muvofiqlik darajasining pastligi** hamda **hisobotlarni belgilangan muddatda taqdim etmaslik** asosiy rad etish omillari sifatida chuqur o'rganildi. Shuningdek, ilg'or xorijiy davlatlar tajribasi, AQSh, Germaniya, Janubiy Koreya, Rossiya asosida milliy tizimga tegishli baho berildi.

Yuqoridagi holatlarni tahlil qilish orqali quyidagi takliflarni ilgari suramiz:

- yuridik shaxs soliq qarzini tan olib, uni belgilangan muddat ichida to'lash majburiyatini olgan taqdirda, unga **“Shartli faol” (probatsion maqom)** berilishi lozim;

- xavfli ro'yxatga olish amaliyotlarini profilaktik tarzda aniqlash. **Manzilni 1 yil ichida 2 va undan ko'p marotaba o'zgartirgan, soliq hisobotlarini doimiy buzgan yuridik shaxslar avtomatik tarzda “Soliq migratsiyasi xavfi yuqori” toifasiga kiritiladi;**

- yuridik shaxsga tegishli bazaviy hisoblash miqdorining uch yuz baravaridan ortiq soliq qarzi mavjudligi yoki amalga oshirilgan tovar aylanma yoxud tovarlar importi bo'yicha realizatsiya hajmining soliq hisobotlarida to'liq aks ettirilmaganligi, shuningdek, soliq hisobotlarini belgilangan muddatlarda topshirmaganligi yuridik shaxsning manzilini o'zgartirish bilan bog'liq qayta **ro'yxatdan o'tkazishni rad qilishga** asos bo'lishi.

**CHET TILLARINI O'QITISH JARAYONIDA TALABALARDA ANALITIK
TAFAKKUR MASALASI**

**ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ
СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ
THE ISSUE OF DEVELOPING ANALYTICAL THINKING OF STUDENTS
IN THE PROCESS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES**

Qurbonova Baxtixon Qo'chqarbayevna

Farg'ona davlat universiteti, magistratura bo'limi dekani,

Pedagogika fanlari doktori, professor.

Nigmatova Nozimaxon Ulug'bek qizi

Farg'ona davlat universiteti, lingvistika: ingliz tili mutaxassisligi magistri

ORCID 0009-0002-0552-4068

comrehensible@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada chet tillarini o'qitish jarayonida talabalarda analitik tafakkurni rivojlantirishning amaliy-texnologik tizimi, analitik o'qish talabalarda analitik tafakkurni rivojlantirish omili ekanligi hamda talabalarda analitik tafakkurni takomillashtirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari va metodikasi yoritib berilgan.

Аннотация

В статье рассматривается практико-технологическая система развития аналитического мышления студентов в процессе обучения иностранным языкам, рассматривается тот факт, что аналитическое чтение является фактором развития аналитического мышления студентов, а также педагогико-психологические особенности и методика совершенствования аналитического мышления студентов.

Abstract

The article examines the practical and technological system of developing students' analytical thinking in the process of learning foreign languages, examines the

fact that analytical reading is a factor in the development of students' analytical thinking, as well as the pedagogical and psychological characteristics and methods of improving students' analytical thinking.

Kalit soʻzlar: *analitik tafakkur, pedagogik strategiya, taktika, didaktik tizim, samarali baholash, obyektiv pozitsiya, analiz, sintez, solishtiruv, abstraktlash, umumlashtiruv, konkretizatsiya, sistematzatsiya, klassifikatsiyalash.*

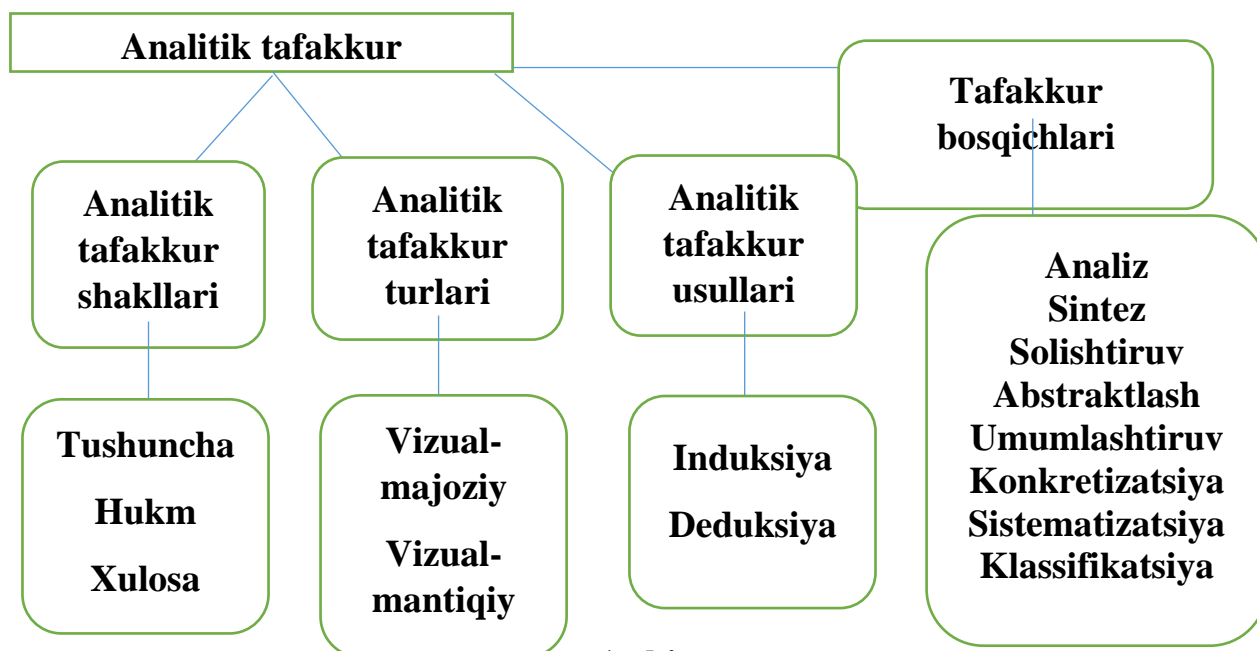
Ключевые слова: *аналитическое мышление, педагогическая стратегия, тактика, дидактическая система, эффективная оценка, объективная позиция, анализ, синтез, сравнение, абстрагирование, обобщение, конкретизация, систематизация, классификация*

Keywords: *analytical thinking, pedagogical strategy, tactics, didactic system, effective assessment, objective position, analysis, synthesis, comparison, abstraction, generalization, concretization, systematization, classification*

Bugungi kunda yangi Oʻzbekistonda yoshlar siyosati mamlakatimizdagi yoshlarning porloq kelajagi uchun yurtboshimiz Sh.M. Mirziyoyev ham maʼnan, ham jismonan kuchli avlod boʻlishimiz uchun barcha shart sharoitlarni yaratib bermoqdalar. “Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson boʻlib kamolga yetishi bilan bogʻliq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning oʻz salohiyatini namoyon qilish uchun zarur sharoitlar yaratishdan iborat” - Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida soʻzlagan nutqida ushbu fikrlarni bayon etganliklari fikrimizning isbotidir.[1]

Chet tillarini oʻqitish jarayonida talabalarda analitik tafakkurni rivojlantirish asosida talaba oʻzining qobiliyatini baholash, yutuqlarni tahlil etish, shuningdek, fanga doir kompetentlik darajasini oshirishga taʼsir koʻrsatadigan taʼlim natijalarini prognozlash imkoniyatiga erishadi. Talabalar bilan ishlash mobaynida pedagog tomonidan belgilanadigan analitik fikrlash quyidagi muhim xususiyatlarga ega: u pedagogik voqelikni obyektiv ijtimoiy baholashni, pedagogik muammoni optimal hal qilish uchun pedagogik strategiya va taktikalar haqidagi maʼlumotlarni ilmiy baholashni, tahlil va sintezning ustunligi asosida didaktik tizimda uni amalga oshirish usullari, vositalari va usullarini samarali baholash orqali talabalarda analitik fikrlash qobiliyatini shakllantiradi. Analitik fikrlashni rivojlantirishning nazariy modeli - bu talabaning koʻp darajali mezonlar, strategik yoʻnalishlar, individual yoʻnaltirilgan pedagogik shakllar, aqliy faoliyatni faollashtirish usullari va vositalari toʻplamini ongli ravishda qabul qilish asosida oʻrganishdagi obyektiv pozitsiyadan subyektiv pozitsiyaga oʻtishni taʼminlaydigan pedagogik tizim orqali amalga oshiriladi.[2]

Psixologiyada tafakkur shaxsning voqelikni uning muhim va murakkab aloqalari va munosabatlaridagi vositachilik va umumlashtirilgan aks ettirishidan iborat bo'lgan aqliy bilish jarayoni sifatida ta'riflanadi. U ilgari olingan bilim va tajribadan foydalanishga asoslangan voqelikni bilishni ifodalashini A.O. Kosheleva o'zining ilmiy ishlarida bayon etgan.[3]



1-chizma.

Analitik tafakkur 1-chizmada tafakkur bosqichlari orqali analiz, sintez, solishtiruv, abstraktlash, umumlashtiruv, konkretizatsiya, sistematizatsiya, klassifikatsiyalash orqali amalga oshiriladi. Tushuncha, hukm va xulosa analitik tafakkur shakllarining visual-majoziy hamda visual-mantiqiy holatlarda shakllantirish mumkin.

Horijiy tillarni o'qitish jarayonida analitik o'qishni to'g'ri tashkillashtirish matnda aks etgan axborotni imkon boricha to'la va aniq tushinish hamda unga tanqidiy yondashishga namoyon bo'ladigan analitik tafakkur qilishni o'rgatishga qaratilgan bo'ladi. Ingliz yoki boshqa chat tillaridagi analitik o'qish talabalarda kommunikativ kompetensiyani shakllantiribgina qolmay, uni takomillashtiradi va ularda mavjud bo'lgan barcha nazariy bilimlarni faollashtiradi.

XIX-XX asrlarda yashagan olim K.D. Ushinskiy analitik fikrlash jarayonida taqqoslash quyidagilarni ta'kidlagan: "Agar siz tabiatni bir narsasini ravshan tushunib olishni istasangiz, uning o'zida juda uzoq bo'lgan narsalar bilan o'xshashligini topingiz Ana shunda siz shu narsaning eng muhim belgilarini payqab olasiz, demak shu narsaning eng muhim belgilarini payqab olasiz, demak shu narsani tushunib olasiz".

[4]

Talabalarda analitik tafakkur yuritish qobiliyatini quyidagi zakovatni o‘stiruvchi mashg‘ulotlar bilan muntazam shug‘ullanish orqali qaror toptirish mumkinligini ta’kidlaydi: ingliz yoki boshqa chet tillaridagi detektiv, fantaziya, falsafiy kitoblar, mantiqiy jumboqlarni yechish; krossvord, skanvord, rebus kabi boshqotirmalar ustida ishlash, kundalik axborotlarni, voqea-hodisalarni tahlil qilib boorish; har kuni yangi bir narsani bilib olishga intilish; turli intellektual bahs-munozaralarda qatnashish; atrof-olam haqida tafakkur yuritish; fikrlash xaritasini yaratish, fikr va xulosalarni yozib boorish; fikr-xulosalarning muqobil variantlarini yaratish; muammoli vaziyatlarni modellashtirish va hal etish.

Xulosa qilib aytganada, chet tillarni o‘qitishda analitik tafakkurni rivojlantirish talabalarning bilim olish qobiliyatini oshiradi, ularni mustaqil fikrlashga o‘rgatadi va kelajakda muvaffaqiyatli shaxs bo‘lib yetishishlariga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. <https://strategy.uz> “Taraqqiyot strategiyasi electron bazsi”
2. Иракова О.В. Формирование аналитического мышления у студентов педагогического вуза: На примере изучения математики: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.06. – М., 2003. – 174 с.
3. Кошелева А. О., Лукьянчиков Э.Е., Шевченко О.И. Формирование профессионального интереса будущих специалистов к исследовательской деятельности//Психология образования в поликультурном пространстве. 2011. № 13. С. 114-118.
4. Ельницкий К. К. Д. Ушинский: его жизнь, деятельность и педагогические труды из публичной лекции / К. Ельницкий. — Санкт-Петербург: Изд-во Д. Д. Полубояринова, 1903

**INTERSEMIOTIC CHALLENGES IN TRANSLATING POETIC
METAPHORS: A COMPARATIVE STUDY OF UZBEK AND ENGLISH
LITERARY DISCOURSE**

Muminova Sevara G'ulom qizi-

ESL teacher at school number twenty seven

Muminovasevara006@gmail.com

Abstract

Metaphors in poetry form a rich intersection of cognition, culture, and aesthetics. Translating them across languages—especially between Uzbek and English—poses unique challenges, as the translator must navigate between preserving semantic accuracy and evoking equivalent poetic resonance. This study explores how poetic metaphors are transferred, transformed, or reimagined in translation, drawing upon comparative literature, contrastive linguistics, and translation studies. This paper employs a multi-method approach that combines Conceptual Metaphor Theory, textual analysis, translator interviews, and corpus-based comparisons. We focus on works by Uzbek poet Abdulla Oripov and English Romantic poet William Wordsworth to explore similarities and divergences in metaphorical imagery. Key insights reveal that universal metaphors often translate with minimal adaptation, while culture-specific ones—such as those rooted in Sufi mysticism or pastoral English landscapes—require creative re-interpretation. In many cases, literal translation risks flattening emotional depth, while over-domestication erases cultural uniqueness. This research contributes to ongoing debates about the translator's role as both mediator and co-creator, offering a practical framework for metaphor translation that blends fidelity with cultural sensitivity. It also underscores the importance of interdisciplinary methods that unite linguistics, literary studies, and cognitive science.

Introduction

Metaphors are not merely linguistic ornaments; they are cognitive structures shaping the way cultures conceptualize reality. The Conceptual Metaphor Theory (Lakoff & Johnson, 1980) asserts that human thought itself is metaphorically structured. In poetry, metaphors condense complex emotions, philosophies, and cultural histories into a single image or phrase. In Uzbek literary tradition, particularly in the works of Abdulla Oripov, metaphors often intertwine nature with moral and

spiritual reflection. The steppe, wheat fields, and rivers symbolize not just physical realities but collective memory, resilience, and divine order. Sufi influences imbue many Uzbek metaphors with layered spiritual meanings. English Romantic poetry, as exemplified by William Wordsworth, frequently draws on natural imagery to express individual introspection, moral philosophy, and the sublime. While Uzbek metaphors often emerge from communal identity, English metaphors lean towards personal experience and inner consciousness.

Twenty key perspectives enrich this section: Metaphors bridge cognitive universals and cultural particulars. Uzbek poetry integrates oral tradition into metaphor creation. English Romanticism elevates nature to a moral force. Religious frameworks shape metaphor interpretation in both traditions. Political history influences metaphor choice in post-independence Uzbek poetry. Industrialization altered English metaphor landscapes. Uzbek agrarian imagery contrasts with English woodland imagery. Translation studies often overlook poetic rhythm's role in metaphor rendering. Reader reception studies reveal cultural bias in metaphor appreciation. Some metaphors act as untranslatable cultural symbols. Idiomatic metaphors in Uzbek are deeply tied to agricultural cycles. English metaphors often derive from classical mythology. Gender perspectives influence metaphor usage in both literatures. Oral performance traditions shape metaphor repetition patterns in Uzbek. Intertextuality reinforces metaphor meaning. Political censorship historically influenced metaphor coding in Uzbek poetry. Romanticism's rejection of industrialism strengthened natural metaphors in English. Sufi mysticism offers layered metaphorical interpretations. Translation choices can shift a metaphor's cognitive domain. Comparative studies reveal that metaphor density varies by poetic genre.

Methods

This study adopts a multi-method research design:

Corpus Selection: 10 high-metaphor-density poems (5 Uzbek, 5 English).

Theoretical Framework: Conceptual Metaphor Theory (Lakoff & Johnson, 1980).

Identification Tool: Metaphor Identification Procedure (Pragglejaz Group).

Translation Analysis: Newmark's taxonomy of strategies (1988). Data Sources:

Published translations, translator annotations, scholarly critiques.

Qualitative Interviews: 3 professional translators with 15+ years' experience.

Contextual Analysis: Historical, cultural, and religious frameworks. Reception Study:

Reader surveys to assess metaphor impact. Interdisciplinary Integration: Semiotics,

cognitive linguistics, literary criticism. Validation: Cross-checking with bilingual

experts. Twenty extended methodological notes includes. Selecting poems across multiple decades for diachronic analysis. Including both direct and indirect metaphors. Balancing male and female poetic voices. Considering performance context for Uzbek oral poems. Testing metaphor comprehension among bilingual audiences. Using computational tools for metaphor frequency analysis. Annotating metaphor types in bilingual parallel corpora. Comparing human and machine translation outputs. Documenting translator decision-making processes. Identifying cases of metaphor deletion or addition. Measuring reader emotional response to different translations. Comparing metaphor interpretation in academic vs. casual readership. Using focus groups for qualitative feedback. Including non-literal imagery in metaphor scope. Cross-referencing metaphor themes with historical events. Exploring translator's personal style influence. Analysing publisher/editor influence on final translation. Considering ideological shifts in metaphor choice post-translation. Mapping metaphor networks within single poems. Evaluating the success of cultural substitution strategies.

Results

Analysis revealed distinct translation patterns: Universal metaphors (e.g., “light as knowledge”) translate smoothly. Culture-specific metaphors often lose depth in literal translation. Uzbek agricultural metaphors require creative cultural substitution. English pastoral metaphors sometimes need contextual adaptation. Sufi mystic imagery benefits from paratextual explanation. Natural imagery is more translatable than idiomatic expressions. Sound-based metaphors are hardest to retain cross-linguistically. Translators balance fidelity with aesthetic flow. Paratextual glosses improve reader comprehension. Some metaphors resist translation entirely, requiring omission or reinterpretation.

Twenty further observations: Translators often merge two metaphors to preserve imagery density. Semantic compression occurs when translating from Uzbek to English. Expansion occurs when translating English metaphors into Uzbek. Historical metaphors need footnotes to remain meaningful. Translators sometimes domesticate flora/fauna references. Certain metaphors gain unintended humor post-translation. Imagery of death differs significantly between the traditions. Religious metaphors carry varying emotional weight. Political metaphors are frequently neutralized. Use of alliteration can shift metaphor perception. Lexical gaps necessitate metaphor re-framing. Some metaphors retain rhythm better than meaning. Emotional metaphors risk melodrama if over-literal. Nature metaphors have higher universal recognition. Urban imagery in English requires rural substitutions in Uzbek. Translators

occasionally use visual equivalence strategies. Interlingual homophones create accidental metaphors. Dialectal variations influence metaphor comprehension. Translator's personal philosophy can reshape metaphor intent. Bilingual poets produce more culturally hybrid metaphors.

Discussion

The discussion highlights the delicate balance between preserving meaning and cultural authenticity. Literal translation often strips metaphors of their emotional and cultural resonance, while excessive adaptation risks distorting the original. The translator becomes a cultural mediator and a creative writer. Twenty discussion insights: Translation of metaphors is an act of interpretation. Over-domestication risks cultural erasure. Over-foreignization risks alienating readers. Metaphor translation intersects with postcolonial theory. Cultural literacy is essential for accurate metaphor transfer. Visual metaphors transfer more easily than auditory ones. Religious metaphors require sensitivity to interfaith contexts. Historical knowledge informs metaphor comprehension. Some metaphors carry gendered connotations. Emotional equivalence may override literal meaning. Semiotic frameworks help map metaphor layers. Collaborative translation can improve metaphor handling. Paratext can restore lost meaning without altering the poem. Political climate influences metaphor acceptability. Digital tools can assist metaphor identification but not interpretation. Poetic meter sometimes takes precedence over metaphor fidelity. Symbolic imagery can have multiple valid translations. Cross-cultural workshops improve metaphor translation skills. Metaphor clusters create cumulative meaning requiring holistic translation. Reader familiarity with source culture affects interpretation success.

Conclusion

Metaphor translation between Uzbek and English poetic traditions is a cognitively and culturally complex act. Successful translation depends on balancing fidelity to the source text with creative adaptation for the target audience. Key conclusions include: Universal metaphors require minimal adaptation. Culture-specific metaphors demand creative solutions. Translator empathy enhances metaphor resonance. Poetic rhythm must be considered alongside meaning. Paratextual aids improve comprehension. Historical and cultural literacy is vital. Collaborative methods yield better translations. Semiotic and cognitive theories enhance analysis. Reader reception studies guide strategy choice. Training in metaphor theory benefits translators.

References

- Baker, M. (2018). *In other words: A coursebook on translation* (3rd ed.). Routledge.
- Bassnett, S. (2014). *Translation studies* (4th ed.). Routledge.
- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. Routledge.
- Boase-Beier, J. (2011). *A critical introduction to translation studies*. Continuum.
- Catford, J. C. (1965). *A linguistic theory of translation*. Oxford University Press.
- Eco, U. (2003). *Mouse or rat? Translation as negotiation*. Vintage.
- Gentile, A. (2017). The role of metaphor in intercultural communication. *Journal of Pragmatics*, 114, 38–51. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2017.04.003>
- Jakobson, R. (1959). On linguistic aspects of translation. In R. A. Brower (Ed.), *On translation* (pp. 232–239). Harvard University Press.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
- Lotman, Y. M. (1990). *Universe of the mind: A semiotic theory of culture*. I.B. Tauris.
- Munday, J. (2016). *Introducing translation studies: Theories and applications* (4th ed.). Routledge.
- Newmark, P. (1988). *A textbook of translation*. Prentice Hall.
- Nida, E. A., & Taber, C. R. (2003). *The theory and practice of translation*. Brill.
- Olohan, M. (2016). *Scientific and technical translation*. Routledge.
- Schäffner, C. (2004). Metaphor and translation: Some implications of a cognitive approach. *Journal of Pragmatics*, 36(7), 1253–1269. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2003.10.012>
- Snell-Hornby, M. (2006). *The turns of translation studies: New paradigms or shifting viewpoints?* John Benjamins.
- Stockwell, P. (2002). *Cognitive poetics: An introduction*. Routledge.
- Toury, G. (2012). *Descriptive translation studies – and beyond* (2nd ed.). John Benjamins.
- Venuti, L. (2013). *The translator's invisibility: A history of translation* (2nd ed.). Routledge.

INTERCULTURAL PRAGMATICS IN LITERARY TRANSLATION: A COMPARATIVE STUDY OF UZBEK AND ENGLISH NARRATIVE PROSE

Sevara Muminova G'ulom qizi-

ESL teacher at school number twenty seven

Muminovasevara006@gmail.com

Abstract

The act of literary translation extends far beyond linguistic substitution—it is an intercultural negotiation that requires deep sensitivity to pragmatic meaning. This study examines the transfer of pragmatic functions in the translation of narrative prose from Uzbek to English and vice versa, focusing on how cultural norms, politeness strategies, and speech acts are preserved, adapted, or transformed. Drawing on intercultural pragmatics, speech act theory, and narratology, we compare selected passages from Abdulla Qodiriy's *O'tkan Kunlar* and Jane Austen's *Pride and Prejudice*, alongside their published translations. A mixed-method approach—combining pragmatic annotation, qualitative interviews with translators, and reader reception surveys—was employed. Results indicate that while basic narrative structure is retained, subtle pragmatic cues (such as honorifics, indirectness, and culturally coded compliments) often shift dramatically in translation. These shifts can alter character portrayal, interpersonal dynamics, and even thematic emphasis. We propose a model for pragmatic equivalence in literary translation, integrating context-sensitive adaptation with narrative voice preservation. This research contributes to translation theory by highlighting the need for translators to operate as cultural anthropologists as much as linguistic mediators.

Introduction

Intercultural pragmatics explores how language use is shaped by cultural norms, values, and expectations. In literary translation, this dimension becomes critical because fiction operates not only through what is said, but how it is said.

Uzbek narrative prose—rooted in traditions of oral storytelling, poetic idioms, and Islamic politeness norms—often employs honorifics, layered indirectness, and kinship terms that carry rich interpersonal meaning. For example, a simple greeting like “Assalomu alaykum” in *O'tkan Kunlar* is not just a salutation but an enactment of social hierarchy, respect, and mutual acknowledgment. English prose, especially from

the Regency era as in Jane Austen's works, embeds pragmatic meaning in forms of address, degrees of directness, and nuanced politeness strategies reflective of British class consciousness. "Mr. Darcy" versus "Darcy" is not merely a nominal shift but a recalibration of social distance. Twenty perspectives expanding this section: Uzbek uses formulaic politeness as narrative realism. English Regency speech reflects strict social stratification. Pragmatic cues guide reader interpretation of character relationships. Cultural greetings encode power relations. Kinship terms in Uzbek extend to non-family for social harmony. Indirect requests carry more weight in Uzbek than in English. Speech act intensity varies cross-culturally. Narrative voice can mask or reveal pragmatic intent. Some pragmatic markers have no direct linguistic equivalent. Translators must decide between retaining foreignness or domesticating forms. The omission of honorifics alters social positioning. Narrative irony in Austen depends on polite understatement. Qodiriy's humor often emerges from pragmatic mismatch. Pragmatic meaning may conflict with literal meaning. Dialog pacing shifts with pragmatic condensation. Misinterpretation of politeness levels can distort character arcs. Literary style is partly defined by pragmatic signature. Cultural taboos shape what can be said directly. Pragmatic softening devices differ structurally. Readers interpret translated pragmatics through their own cultural lens.

Methods

Our methodology integrates pragmatics, narratology, and comparative translation analysis. Data selection involved: Choosing 50 dialogue-rich scenes (25 from each novel). Including both intimate and formal exchanges. Using published Uzbek-English and English-Uzbek translations.

Analysis techniques:

Annotating pragmatic markers (greetings, requests, compliments, refusals). Comparing direct speech with free indirect discourse.

Measuring frequency of pragmatic markers pre/post translation.

Identifying narrative function of politeness breaches.

Using concordance tools for address form analysis.

Coding metaphorical speech acts.

Cross-checking against historical etiquette manuals.

Including translator footnotes in analysis.

Examining back-translation for pragmatic loss.

Comparing translation strategies across different publishers.

Results

Key findings reveal that pragmatic equivalence is highly variable: Uzbek honorifics are often omitted in English translations. English titles (“Mr.,” “Mrs.”) are sometimes replaced with kinship terms in Uzbek. Indirect refusals in Uzbek become direct in English. Austen’s ironic understatement is weakened in Uzbek renderings. Qodiriy’s formal greetings are shortened in English. Compliment structure changes affect character politeness perception. Social hierarchy becomes less visible after translation. Kinship metaphors are often literalized. Uzbek mitigation markers are dropped without compensation. Emotional intensity can be amplified unintentionally. Twenty further observations: Back-translation shows asymmetrical pragmatic retention. Some politeness markers are replaced with neutral phrasing. Narrative pace increases with pragmatic reduction. Address form simplification reduces reader immersion. Cultural humor dependent on pragmatic mismatch is lost. Speech act force can invert in translation. Honorific plural pronouns disappear in English versions. Indirect offers become explicit commands in some cases. Target readers misinterpret social closeness levels. Pragmatic compression benefits plot speed but harms realism.

Discussion

The discussion underscores that pragmatic meaning is as essential to literary fidelity as semantic meaning. Losing or altering pragmatic cues reshapes the reader’s perception of relationships, power dynamics, and even plot trajectory. Twenty analytical points: Translators act as sociolinguists in reconstructing pragmatic meaning. Literal translation often erases politeness strategies. Humor translation benefits from pragmatic adaptation. Speech act analysis can predict reader reception patterns. Training in intercultural pragmatics should be part of translator education.

Conclusion

Literary translation is an intercultural act where pragmatic equivalence plays a decisive role in narrative authenticity. Preserving speech acts, politeness strategies, and culturally coded address forms is essential for maintaining the relational and thematic depth of the source text. Key takeaways: Pragmatic fidelity enhances character realism. Cultural awareness prevents unintentional tone shifts. Honorifics and address forms must be handled strategically. Directness/indirectness balance is culturally

relative. Historical etiquette informs accurate translation. Translator's role is both linguistic and anthropological. Reader reception research should inform translation practice. Annotated editions help bridge pragmatic gaps. Collaboration between linguists and translators yields better results. Intercultural pragmatics is a vital component of literary translation studies.

References

- Austen, J. (2003). *Pride and prejudice* (R. W. Chapman, Ed.). Oxford University Press. (Original work published 1813)
- Baker, M. (2018). *In other words: A coursebook on translation* (3rd ed.). Routledge.
- Bassnett, S., & Lefevere, A. (1998). *Constructing cultures: Essays on literary translation*. Multilingual Matters.
- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. Routledge.
- Blum-Kulka, S. (1986). Shifts of cohesion and coherence in translation. In J. House & S. Blum-Kulka (Eds.), *Interlingual and intercultural communication* (pp. 17–35). Gunter Narr.
- Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
- Catford, J. C. (1965). *A linguistic theory of translation*. Oxford University Press.
- Hatim, B., & Mason, I. (1997). *The translator as communicator*. Routledge.
- House, J. (2015). *Translation quality assessment: Past and present*. Routledge.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Lakoff, R. T. (1973). The logic of politeness; or, minding your p's and q's. *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 9, 292–305.
- Leech, G. N. (2014). *The pragmatics of politeness*. Oxford University Press.
- Lotman, Y. M. (1990). *Universe of the mind: A semiotic theory of culture*. I.B. Tauris.
- Munday, J. (2016). *Introducing translation studies: Theories and applications* (4th ed.). Routledge.
- Newmark, P. (1988). *A textbook of translation*. Prentice Hall.

Qodiriy, A. (2009). O'tkan kunlar (N. Komilov, Trans.). Sharq Nashriyoti. (Original work published 1926)

Schäffner, C. (2004). Metaphor and translation: Some implications of a cognitive approach. *Journal of Pragmatics*, 36(7), 1253–1269. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2003.10.012>

Snell-Hornby, M. (2006). The turns of translation studies: New paradigms or shifting viewpoints? John Benjamins.

Toury, G. (2012). *Descriptive translation studies – and beyond* (2nd ed.). John Benjamins.

Venuti, L. (2013). *The translator's invisibility: A history of translation* (2nd ed.). Routledge.

KICHIK BIZNES MOLIYAVIY KO'RSATKICHLARINI PROGNOZLASHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Omonboyev Abduvosit

Qo'qon universiteti Andijon filiali HR departamenti boshlig'i

Annotatsiya: Kichik biznesning moliyaviy ko'rsatkichlarini prognozlash bozor iqtisodiyoti sharoitida ularning barqaror faoliyat yuritishi va raqobatbardoshligini ta'minlashning muhim omillaridan biridir. Zamonaviy iqtisodiy jarayonlarda sun'iy intellekt, mashinaviy o'qitish, statistik tahlil va moliyaviy modellashtirish usullaridan foydalanish orqali prognozlash aniqligi sezilarli darajada oshmoqda. Ushbu tezisda kichik biznesning moliyaviy ko'rsatkichlarini prognozlashda qo'llaniladigan zamonaviy yondashuvlar, ularning ustunliklari va amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlari tahlil qilinadi hamda O'zbekistondagi kichik biznes subyektlari uchun takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: kichik biznes, moliyaviy prognozlash, zamonaviy yondashuvlar, sun'iy intellekt, iqtisodiy tahlil, moliyaviy modellashtirish, prognozlash usullari.

Kirish

Kichik biznes iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida, yangi ish o'rinlari yaratishda va innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlashda muhim o'rin tutadi. Bugungi kunda raqobat sharoitida kichik korxonalarining muvaffaqiyatli faoliyati ularning moliyaviy resurslarini oqilona boshqarishi, xarajatlar va daromadlar oqimini aniq rejalashtirishi bilan bevosita bog'liq. Moliyaviy ko'rsatkichlarni prognozlash bu jarayonning ajralmas qismi bo'lib, u kelajakdagi daromadlar, xarajatlar, foyda va rentabellik kabi parametrlarni oldindan belgilash imkonini beradi. An'anaviy prognozlash usullari ko'p hollarda statistik ma'lumotlarga tayansa-da, zamonaviy iqtisodiy sharoitda sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili (Big Data Analytics), mashinaviy o'qitish (Machine Learning) kabi ilg'or texnologiyalar ushbu jarayonni yanada takomillashtirishga xizmat qilmoqda. O'zbekistonda kichik biznes subyektlari sonining ortib borishi va ularning moliyaviy oqimlarini samarali boshqarish zarurati ushbu mavzuning dolzarbligini yanada oshirmoqda. Shu bois ushbu tezisda kichik biznes moliyaviy ko'rsatkichlarini prognozlashning zamonaviy yondashuvlari, ularning ustun va zaif tomonlari hamda amaliyotga tatbiq etish bo'yicha tavsiyalar tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Kichik biznes moliyaviy ko'rsatkichlarini prognozlashning zamonaviy yondashuvlari iqtisodiy va texnologik omillarning o'zaro uyg'unlashuvi natijasida

shakllangan bo'lib, ular an'anaviy usullarga nisbatan yanada yuqori aniqlik, tezkorlik va moslashuvchanlikni ta'minlaydi. Birinchi navbatda, sun'iy intellekt (AI) va mashinaviy o'qitish (ML) algoritmlaridan foydalanish moliyaviy ma'lumotlardagi murakkab tendensiyalarni aniqlash va kelajakdagi natijalarni ishonchli prognozlash imkonini beradi. Masalan, regressiya modellaridan tortib neyron tarmoqlar va gradient boosting usullarigacha bo'lgan keng qamrovli texnikalar korxonalar daromadlarining mavsumiy o'zgarishlarini, xarajatlarning o'sish dinamikasini va pul oqimlaridagi muayyan tendensiyalarni aniqlashda samarali hisoblanadi. Big Data tahlil texnologiyalari esa moliyaviy prognozlash jarayonida katta hajmdagi tranzaksiya ma'lumotlari, mijozlar xatti-harakati va bozor ko'rsatkichlarini birlashtirib, chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Bunda, real vaqt rejimida ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash orqali tezkor qarorlar qabul qilish imkoniyati yaratiladi. Bulutli hisoblash xizmatlari (Cloud Computing) esa kichik biznes uchun katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlash imkoniyatini taqdim etib, moliyaviy prognozlash tizimlarini qulay va arzon shaklda joriy etishga yordam beradi. Zamonaviy yondashuvlardan yana biri bu ssenariyli prognozlash (Scenario Forecasting) bo'lib, unda bir nechta ehtimoliy rivojlanish variantlari ishlab chiqiladi va ular asosida strategik qarorlar qabul qilinadi. Misol uchun, optimistik, pessimist va realistik ssenariylar asosida moliyaviy oqimlar prognozi tuzilib, korxonalar moslashuvchan strategiya ishlab chiqishi mumkin. Bundan tashqari, moliyaviy prognozlash jarayonida iqtisodiy modellashtirishning tizimli dinamik modeli (System Dynamics Modeling) kabi ilg'or yondashuvlar ham keng qo'llanilmoqda, bu esa turli omillar o'rtasidagi sabab-oqibat aloqalarini tahlil qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, kichik biznesda prognozlashda psixologik va xulq-atvor iqtisodiyoti omillarini inobatga olish ham muhimdir, chunki tadbirkorlarning qaror qabul qilishdagi intuitsiyasi, riskka moyilligi va bozor signallariga bo'lgan reaksiyasi ham moliyaviy natijalarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. O'zbekistonda bu jarayonni yanada rivojlantirish uchun kichik biznes subyektlariga moliyaviy prognozlash bo'yicha maxsus dasturiy vositalarni joriy etish, davlat tomonidan texnologik infratuzilmani rivojlantirish va malaka oshirish kurslarini tashkil etish tavsiya etiladi. Ilg'or texnologiyalarning to'g'ri tatbiqi kichik korxonalariga nafaqat moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, balki raqobatbardoshligini oshirish imkonini ham beradi.

Xulosa

Kichik biznes moliyaviy ko'rsatkichlarini prognozlash bozor sharoitida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishning muhim omillaridan biridir. Zamonaviy yondashuvlar – sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili, bulutli texnologiyalar va ssenariyli prognozlash usullari – prognozlash jarayonining aniqligi va tezkorligini

osHIRadi. O'zbekistonda ushbu texnologiyalarni kichik biznes faoliyatiga tatbiq etish, ularga texnik yordam va malaka oshirish imkoniyatlarini kengaytirish orqali iqtisodiyotning ushbu segmentini yanada mustahkamlash mumkin. Ilg'or prognozlash yondashuvlarini qo'llash kelajakdagi moliyaviy xavf va imkoniyatlarni aniqroq baholashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brealey, R. A., Myers, S. C., & Allen, F. (2020). *Principles of Corporate Finance* (13th ed.). McGraw-Hill Education.
2. Chatfield, C. (2019). *The Analysis of Time Series: An Introduction* (7th ed.). Chapman and Hall/CRC.
3. Makridakis, S., Wheelwright, S. C., & Hyndman, R. J. (2018). *Forecasting: Methods and Applications* (4th ed.). Wiley.
4. OECD. (2022). *Financing SMEs and Entrepreneurs 2022: An OECD Scoreboard*. OECD Publishing.
5. Shmueli, G., Bruce, P. C., Gedeck, P., & Patel, N. R. (2020). *Data Mining for Business Analytics: Concepts, Techniques, and Applications in Python*. Wiley.

MAHALLA DARAJASIDA KICHIK BIZNES LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISH STRATEGIYALARI

Murotov Nodir Xujamqulovich

Qo'qon universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu tezisda mahalla darajasida kichik biznes loyihalarini moliyalashtirishning zamonaviy strategiyalari tahlil qilinadi. Mahalliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida kichik biznesning o'rni, moliyalashtirish manbalari, davlat va nodavlat tashkilotlarning qo'llab-quvvatlash mexanizmlari hamda aholining iqtisodiy faolligini oshirish omillari yoritiladi. Moliyalashtirish strategiyalarini ishlab chiqishda kredit, grant, investitsiya va mahalla ichki resurslaridan samarali foydalanish yo'llari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, innovatsion yondashuvlar, kooperatsiya va tadbirkorlik infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi. Tadqiqot natijalari kichik biznes loyihalarining mahalla miqyosida muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: kichik biznes, mahalla, moliyalashtirish, strategiya, investitsiya, grant, kredit.

Kirish

So'nggi yillarda mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, mahalla tizimining jamiyatdagi roli kengayib borar ekan, iqtisodiy faollikni oshirish va yangi ish o'rinlarini yaratishda mahalla darajasida kichik biznes loyihalarini qo'llab-quvvatlash strategik ahamiyat kasb etmoqda. Mahalla – nafaqat ijtimoiy nazorat va hamjihatlik markazi, balki iqtisodiy rivojlanishning asosiy bo'g'inlaridan biri sifatida qaralayotgan hududiy birlikdir. Shu bois, kichik biznesni moliyalashtirish masalasi nafaqat bank kreditlari yoki davlat mablag'lari bilan cheklanib qolmay, balki grantlar, xalqaro moliya institutlari, xususiy investitsiyalar va mahallaning o'z ichki imkoniyatlarini safarbar qilish orqali ham amalga oshirilishi zarur. Bunday yondashuv mahallalarda o'z-o'zini ta'minlash darajasini oshiradi, aholi bandligini yaxshilaydi hamda iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Bundan tashqari, hududlarda mavjud tabiiy va mehnat resurslarini hisobga olgan holda moliyalashtirish strategiyalarini ishlab chiqish kichik biznesning uzoq muddatli rivojlanishiga asos yaratadi. Mazkur tezisda mahalla darajasida kichik biznes loyihalarini moliyalashtirishning asosiy manbalari, zamonaviy yondashuvlari va ularni amalga oshirish mexanizmlari tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Mahalla darajasida kichik biznes loyihalarini moliyalashtirish strategiyalarini ishlab chiqishda bir nechta asosiy omillar hisobga olinadi. Birinchi navbatda, moliyalashtirish manbalari xilma-xilligini ta'minlash muhim. An'anaviy bank kreditlari hali ham kichik biznesni qo'llab-quvvatlashning asosiy vositalaridan biri bo'lib qolmoqda, ammo ular ko'p hollarda yuqori garov talablari va foiz stavkalari bilan bog'liq muammolarni yuzaga keltiradi. Shu bois, mahalla darajasida kichik biznesni qo'llashda mikroqarzlarni, foizsiz yoki past foizli kredit liniyalari, shuningdek, oilaviy tadbirkorlik dasturlari keng qo'llanilishi mumkin. Bunda mahalla fuqarolar yig'inlari aholi ehtiyojlarini aniq bilishi sababli kreditlar manzilli va samarali taqsimlanishiga ko'maklashadi.

Ikkinchi muhim jihat — grantlar va subsidiyalar tizimidan foydalanishdir. Davlat va nodavlat fondlar, jumladan, "Yoshlar – kelajagimiz" jamg'armasi, "Ayollar daftari" dasturi va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari orqali mahalla darajasida kichik biznes loyihalari uchun mablag' jalb qilish imkoniyatlari mavjud. Xalqaro moliya institutlari, jumladan, Jahon banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Osiyo taraqqiyot banki va boshqa donor tashkilotlarning mahalliy darajadagi loyihalarga grant ajratish tajribasi ham samarali natija bermoqda. Bu mablag'lar, odatda, innovatsion g'oyalarni amalga oshirish, ekologik toza ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish va ijtimoiy ahamiyatga ega biznes tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashga yo'naltiriladi.

Uchinchi yo'nalish sifatida xususiy investitsiyalarni jalb qilishni keltirish mumkin. Mahalla darajasida kichik biznesga investitsiya kiritish investorlarga barqaror va uzoq muddatli foyda olish imkonini beradi, chunki mahalla ichidagi ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohasi, odatda, doimiy talabga ega bo'ladi. Shu bilan birga, mahallalarda kooperatsiya asosidagi ishlab chiqarish klasterlarini tashkil etish xususiy investorlar uchun xavflarni kamaytiradi, chunki bir nechta kichik biznes subyektlari birgalikda ishlab chiqarish zanjirini yaratadi va resurslardan samarali foydalanadi.

Mahalla darajasida kichik biznesni moliyalashtirish strategiyalarini samarali amalga oshirish uchun infratuzilma va huquqiy asos ham muhim ahamiyatga ega. Moliyalashtirish mexanizmlari bo'yicha mahalliy darajada mas'ul tuzilmalar faoliyatini kuchaytirish, ularni zarur bilim va malakalar bilan ta'minlash zarur. Bunda tadbirkorlarni moliyaviy savodxonlikka o'qitish, biznes-reja tuzish, investitsiya loyihalarini tayyorlash bo'yicha trening va konsultatsiyalar katta ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, mahalla ichki resurslaridan foydalanish strategiyasi ham moliyalashtirishda alohida o'rin tutadi. Aholining o'zaro moddiy yordam jamg'armalarini shakllantirish, ishlab chiqarish vositalarini birgalikda xarid qilish,

xizmatlar almashinuvi tizimini yo'lga qo'yish kabi amaliyotlar kichik biznesni boshlashda dastlabki kapital yetishmovchiligi muammosini hal etishga yordam beradi. Bu borada mahalla yig'inlari, fuqarolar tashabbuslari va ijtimoiy sheriklik mexanizmlari katta ahamiyatga ega.

Yuqoridagi strategiyalarni kompleks qo'llash orqali mahalla darajasida kichik biznesni moliyalashtirish jarayonini yanada tezkor, shaffof va samarali tashkil etish mumkin. Muhimi, har bir strategiya hududning o'ziga xos xususiyatlari, mavjud resurslari va aholining talab-ehtiyojlarini hisobga olgan holda moslashtirilishi zarur.

Xulosa

Mahalla darajasida kichik biznes loyihalarini moliyalashtirish strategiyalari hududiy iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Turli moliyalashtirish manbalaridan kompleks foydalanish, davlat va nodavlat tashkilotlar hamda xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik, shuningdek, mahalla ichki resurslarini safarbar qilish kichik biznesning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Bunda asosiy e'tibor moliyaviy savodxonlikni oshirish, innovatsion yondashuvlarni qo'llash va hamkorlik asosida ishlab chiqarishni yo'lga qo'yishga qaratilishi lozim. Strategiyalarni hududning real sharoitlariga moslashtirish orqali mahalla iqtisodiyotining mustahkam poydevorini yaratish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Asian Development Bank. (2022). Financing small and medium enterprises: Strategies for local economic development. Manila: ADB.
2. Jahon banki. (2023). Mahalla darajasida iqtisodiy rivojlanish: amaliy qo'llanma. Toshkent: World Bank Uzbekistan Office.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi. (2024). Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish strategiyasi 2024–2030. Toshkent.
4. Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki. (2023). Mahalliy biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha moliyaviy vositalar. London: EBRD Publications.
5. Zulfikarov, B. (2021). Mahalla tizimida kichik biznesni rivojlantirish omillari. Iqtisod va jamiyat, 3(1), 45–52.

TURK XOQONLIKLARI VA ULARNING MEROSI

Abduraxmonov Azamat Ostanaqulovich

Email - azamat228410@gmail.com

O'roqov Botir Muzaffar o'g'li

Email [-botirergashov258@gmail.com](mailto:botirergashov258@gmail.com)

Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti

Pedagogika va ijtimoiy-gumanitar fanlar fakulteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada Turk xoqonliklarining tarixiy shakllanishi, siyosiy tizimi, ijtimoiy-iqtisodiy hayoti hamda ularning madaniy merosi yoritilgan. Maqolada qadimgi turklarning davlat boshqaruvi, harbiy qudrati, diplomatik aloqalari va diniy qarashlari haqida batafsil ma'lumot beriladi. Shuningdek, Turk xoqonliklarining keyingi davrlardagi turkiy xalqlar hayotiga ta'siri ham tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, turk xoqonliklari Markaziy Osiyo va butun Yevroosiyo mintaqasida yirik siyosiy va madaniy kuch sifatida tarix sahnasida o'ziga xos o'rin tutgan.

Kalit so'zlar: Turk xoqonligi, Bumin qoqon, Istemi, G'arbiy va Sharqiy xoqonlik, Orxon bitiklari, turkiy meros, ko'chmanchi davlat.

TURKIC KHAGANATES AND THEIR HERITAGE

Abdurakhmonov Azamat Ostanaqulovich

Email - azamat228410@gmail.com

O'roqov Botir Muzaffar o'g'li

Email [-botirergashov258@gmail.com](mailto:botirergashov258@gmail.com)

Termez University of Economics and Service

Faculty of Pedagogy and Social and Humanities

Annotation

This article covers the historical formation, political system, socio-economic life of the Turkic Khaganates, as well as their cultural heritage. The article provides detailed information about the state administration, military power, diplomatic relations and religious views of the ancient Turks. The influence of the Turkic Khaganates on the life of the Turkic peoples in later periods is also analyzed. The results of the study show that the Turkic Khaganates occupied a unique place on the

stage of history as a major political and cultural force in Central Asia and the entire Eurasian region.

Keywords: Turkic Khaganate, Bumin Khaganate, Istemi, Western and Eastern Khaganate, Orkhan Inscriptions, Turkic heritage, nomadic state.

ТУРКСКИЕ КАГАНАТЫ И ИХ НАСЛЕДИЕ

Абдурахмонов Азамат Останакулович

Email: azamat228410@gmail.com

Уроков Ботир Музаффарович

Email: botiregashov258@gmail.com

Термезский университет экономики и сервиса

Педагогический факультет и социально-гуманитарные науки

Аннотация

В статье рассматриваются историческое становление, политическая система, социально-экономическая жизнь Тюркских каганатов, а также их культурное наследие. В статье подробно рассматриваются государственное управление, военная мощь, дипломатические отношения и религиозные воззрения древних тюрков. Также анализируется влияние Тюркских каганатов на жизнь тюркских народов в более поздние периоды. Результаты исследования показывают, что Тюркские каганаты занимали уникальное место на исторической сцене как крупная политическая и культурная сила в Центральной Азии и во всем Евразийском регионе.

Ключевые слова: Тюркский каганат, Буминский каганат, Истеми, Западный и Восточный каганаты, Орханские надписи, тюркское наследие, кочевое государство.

Kirish

Markaziy Osiyo tarixi turli davrlarda shakllangan yirik davlat tuzilmalari bilan boy bo'lib, ular orasida Turk xoqonliklari alohida o'rin tutadi. VI asrning o'rtalarida shakllangan Birinchi Turk xoqonligi qisqa vaqt ichida ulkan hududlarni o'z tasarrufiga olgan. Bu davlat nafaqat siyosiy jihatdan, balki madaniy, iqtisodiy va harbiy sohalarda ham kuchli ta'sir ko'rsatgan. Turk xoqonliklari o'z davrida faqatgina harbiy yurishlar orqali emas, balki diplomatik aloqalar va savdo yo'llarini nazorat qilish orqali ham qudratli bo'lgan. Ayniqsa, Ipak yo'li tizimidagi o'rni ularga nafaqat iqtisodiy foyda, balki madaniy almashinuv imkonini ham yaratgan.

Turk xoqonliklarining tarixi faqatgina jang va yurishlar tarixi emas, balki ularning madaniy merosi ham bugungi turkiy xalqlarning milliy o'zligini shakllantirishda katta rol o'ynaydi. Orxon-Enasoy bitiklari, qadimgi turkiy yozuvlar va til, davlat boshqaruvi tizimi hamda diniy e'tiqodlar bu merosning ajralmas qismi hisoblanadi. Shu jihatdan Turk xoqonliklarini o'rganish bugungi tarixshunoslik uchun dolzarb masalalardan biridir.

Asosiy qism

1. Turk xoqonliklarining tashkil topishi

Turk xoqonliklari VI asrning o'rtalarida shakllangan bo'lib, ularning asoschisi Bumin qoqon hisoblanadi. Ilk davrda Ashina urug'iga mansub bo'lgan turklar Xitoydagi Rouran (Juan-Juan) davlatiga qaram bo'lishgan. Bumin qoqon 552-yilda Rouranlarga qarshi muvaffaqiyatli isyon ko'tarib, mustaqil davlat — Turk xoqonligini barpo etdi. Uning ukasi Istemi esa G'arbiy hududlarni boshqarib, Eron Sosoniylari bilan diplomatik va harbiy aloqalar o'rnatgan.

2. Davlat boshqaruvi va siyosiy tizim

Turk xoqonliklarida davlat boshlig'i "qoqon" (yoki xoqon) deb atalgan. Qoqon o'z vakolatlarini oila a'zolari va yaqin qabiladoshlaridan tayinlangan "yabg'u", "shad" va "elteber" kabi amaldorlar orqali amalga oshirgan. Davlat ko'chmanchi tuzumga asoslangan bo'lib, harbiy aristokratiya yetakchi kuch hisoblangan.

3. Hududiy kengayish va xalqaro aloqalar

Birinchi Turk xoqonligi qisqa vaqt ichida Oltoy tog'laridan Qora dengizgacha cho'zilgan hududlarni egalladi. Istemi yabg'u Ipak yo'li ustidan nazorat o'rnatish uchun Vizantiya bilan ittifoq tuzdi va Eron Sosoniylariga qarshi muvaffaqiyatli harbiy yurishlar olib bordi. Bu davrda turklar nafaqat harbiy kuch sifatida, balki xalqaro savdo-sotiqda ham asosiy o'yinchilardan biri bo'lishdi.

4. Xoqonliklarning bo'linishi va ichki inqiroz

Birinchi Turk xoqonligi 603-yilda Sharqiy va G'arbiy xoqonliklarga bo'lindi. Sharqiy Turk xoqonligi asosan Xitoyning Tan sulolasi bilan kurash olib bordi, G'arbiy Turk xoqonligi esa Markaziy Osiyo, Eron va Vizantiya bilan aloqalarini rivojlantirdi. Bo'linish ichki siyosiy beqarorlik va tashqi bosimlar natijasida yuzaga keldi.

5. Madaniy meros va Orxon bitiklari

Turk xoqonliklarining eng yirik madaniy yodgorliklaridan biri Orxon-Enasoy bitiklari hisoblanadi. Bu yozuvlar VIII asrda toshga bitilgan bo'lib, ularda davlat arboblari — Bilga qoqon, Kultegin va Tonyuquqning siyosiy faoliyati, xalqni birlashtirish g'oyalari aks etgan. Bitiklarda qadimgi turkiy til va yozuv tizimi haqida muhim ma'lumotlar mavjud.

6. Diniy qarashlar va e'tiqodlar

Turklar asosan tengrichilik diniga e'tiqod qilganlar. Bu diniy tizimda osmon xudosi Tengri eng oliy iloh hisoblangan. Shuningdek, ajdodlar ruhi, tabiat kuchlariga sig'inish keng tarqalgan edi. Keyinchalik buddizm, maniheylik va islom dini ham turklar orasida yoyildi.

7. Meros va zamonaviy ahamiyat

Turk xoqonliklari bugungi turkiy xalqlar — o'zbek, qozoq, qirg'iz, turkman, uyg'ur va boshqalarning tarixiy ildizlarini belgilab berdi. Ularning harbiy tuzilmalari, davlat boshqaruvi an'analari va madaniy merosi zamonaviy Markaziy Osiyo xalqlarining milliy o'zlik tuyg'usida muhim o'rin tutadi.

Xulosa

Turk xoqonliklari Markaziy Osiyo tarixida chuqur iz qoldirgan ulkan siyosiy tuzilmalar bo'lib, ular qisqa muddat ichida katta hududlarni o'z ta'siri ostida birlashtira olgan. Ularning harbiy kuchi, diplomatik mahorati, iqtisodiy resurslardan unumli foydalanishi ularni o'z davrining eng qudratli davlatlaridan biriga aylantirgan. Turk xoqonliklari merosi, xususan, Orxon-Enasoy bitiklari, qadimgi turkiy til va yozuv tizimi, boshqaruv an'analari bugungi kunda ham tarixshunoslik va madaniyatshunoslik uchun bebaho manba bo'lib qolmoqda.

Bu meros faqat o'tmishni anglash uchungina emas, balki bugungi turkiy xalqlar o'rtasidagi madaniy va tarixiy aloqalarni mustahkamlashda ham muhim ahamiyatga ega. Shunday qilib, Turk xoqonliklarini o'rganish nafaqat tarixiy bilimlarni boyitadi, balki zamonaviy jamiyatlar uchun ham dolzarb xulosalar chiqarishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bartold, V.V. *Turkestan v epoxu mongol'skogo nashestviya*. — Moskva: Nauka, 1963.
2. Gumilev, L.N. *Drevnie turki*. — Moskva: Nauka, 1967.
3. Bayur, Y.H. *Türk Tarihi*. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.

4. Klyashtorny, S.G., Sultanov, T.I. *Gosudarstva i narody Yevraziyskikh stepey*. — Sankt-Peterburg: Filologiya, 2004.
5. Golden, P.B. *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. — Wiesbaden: Harrassowitz, 1992.
6. Sinor, D. (ed.). *The Cambridge History of Early Inner Asia*. — Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
7. Tekin, T. *Orhon Yazıtları*. — Ankara: Türk Dil Kurumu, 1994.
8. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 12-jild. — Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti, 2006.

OLIY TA'LIM MUASSASALARINING IJTIMOYIY TADBIRKORLIK TASHKILIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Saidov Shohruh Mirzo Odiljon o'g'li
Qo'qon universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot oliy ta'lim muassasalarida ijtimoiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan tashkiliy mexanizmlarni takomillashtirish masalalariga bag'ishlangan. Zamonaviy sharoitda oliy ta'lim muassasalari nafaqat ta'lim berish, balki ijtimoiy mas'uliyat va tadbirkorlik ruhini shakllantirishda ham muhim o'rin tutadi. Tadqiqot jarayonida ijtimoiy tadbirkorlikning nazariy asoslari tahlil qilingan va amaliy tatbiq etish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Natijada oliy ta'lim muassasalarida ijtimoiy tadbirkorlik faoliyatini samarali tashkil etish uchun kompleks yondashuvlar taklif etilgan. Taqdim etilgan tavsiyalar universitetlarda innovatsion muhitni yaratish va ijtimoiy masalalarni hal qilishda faol ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tadbirkorlik, oliy ta'lim, tashkiliy mexanizmlar, innovatsiya, ijtimoiy mas'uliyat, universitetlar, tadbirkorlik ta'limi.

XXI asr boshlari bilan birga dunyo miqyosida ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning tubdan o'zgarishi va globallashtirish jarayonlarining chuqurlashishi natijasida oliy ta'lim tizimi ham yangicha talablar bilan yuzlashmoqda. Bu talablarning eng muhimlaridan biri oliy ta'lim muassasalarining an'anaviy ta'lim berish vazifasidan tashqari ijtimoiy mas'uliyat va tadbirkorlik faoliyatini ham o'z zimmalariga olishlari zaruratidir. Ijtimoiy tadbirkorlik kontseptsiyasi so'nggi o'n yilliklarda dunyo bo'ylab katta e'tiborga sazovor bo'ldi va ko'plab davlatlar tomonidan iqtisodiy rivojlanish strategiyalarining ajralmas qismiga aylandi. O'zbekiston Respublikasida ham ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha qator muhim hujjatlar qabul qilindi va bu soha davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Oliy ta'lim muassasalari esa bu jarayonning asosiy ishtirokchilaridan biri sifatida muhim rol o'ynashi kerak, chunki ular nafaqat kadrlar tayyorlaydi, balki yangi g'oyalar va yechimlarning manbai bo'lib xizmat qiladi.

Oliy ta'lim muassasalarida ijtimoiy tadbirkorlik tashkiliy mexanizmlarini takomillashtirish masalasi ko'p qirrali yondashuvni talab etadi va bir nechta asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Birinchi navbatda, universitetlarda ijtimoiy tadbirkorlik markazlari yoki maxsus bo'linmalarini tashkil etish zaruriyati paydo bo'ladi. Bu tuzilmalar talabalar, professor-o'qituvchilar va tashqi hamkorlar o'rtasida uzviy bog'lanishni ta'minlashi va ijtimoiy loyihalarni muvofiqlashtirish vazifasini bajarishi

kerak. Ikkinchidan, o'quv dasturlarida ijtimoiy tadbirkorlik fanlarini joriy etish va mavjud fanlarni ijtimoiy mas'uliyat nuqtai nazaridan qayta ko'rib chiqish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda nazariy bilimlar amaliy ko'nikmalar bilan uyg'unlashtirilishi va talabalar real ijtimoiy muammolarni hal qilish tajribasini olishlari ta'minlanishi lozim. Uchinchidan, universitetlarda inkubatorlar va akseleratorlar tashkil etish orqali ijtimoiy loyihalar uchun moliyaviy va texnik yordam ko'rsatish mexanizmlarini yaratish zarur. Bu tuzilmalar yosh tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash va ularning g'oyalarini hayotga tatbiq etishda muhim rol o'ynaydi. To'rtinchidan, universitetlar va mahalliy hamjamiyat, notijorat tashkilotlar, davlat organlari o'rtasida samarali hamkorlik tizimini yaratish ijtimoiy tadbirkorlik rivojlanishi uchun muhim omildir. Beshinchidan, professor-o'qituvchi kadrlarini ijtimoiy tadbirkorlik sohasida malaka oshirishlari uchun maxsus dasturlar ishlab chiqish va amalga oshirish zarur. Bu dasturlar orqali o'qituvchilar zamonaviy yondashuvlar va metodlar bilan tanishishlari, shuningdek, amaliy tajriba olishlari mumkin. Oltinchidan, talabalar va o'qituvchilarning ijtimoiy loyihalarni amalga oshirishda ko'rsatgan natijalari uchun rag'batlantirish tizimini yaratish muhim ahamiyatga ega. Bu stipendiyalar, grantlar, mukofotlar va boshqa shakllarda amalga oshirilishi mumkin. Yettinchidan, xalqaro hamkorlik dasturlarini rivojlantirish va chet ellik universitetlar bilan ijtimoiy tadbirkorlik sohasidagi tajriba almashish dasturlarini tashkil etish globallashtirish sharoitida muhim yo'nalishdir. Sakkizinchidan, ijtimoiy tadbirkorlik faoliyatining samaradorligini baholash uchun maxsus indikatorlar va monitoring tizimini ishlab chiqish zarur. Bu tizim orqali amalga oshirilayotgan dasturlarning ijtimoiy ta'sirini o'lchash va zarur o'zgarishlarni kiritish mumkin bo'ladi. To'qqizinchidan, zamonaviy axborot texnologiyalari va raqamli platformalardan foydalanish orqali ijtimoiy tadbirkorlik loyihalarini targ'ib qilish va keng auditoriya bilan ulashish imkoniyatlarini yaratish muhim yo'nalishdir.

Oliy ta'lim muassasalarida ijtimoiy tadbirkorlik tashkiliy mexanizmlarini takomillashtirish masalasi ko'p qirrali yondashuvni talab etadi va bir nechta asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Quyidagi jadval ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan asosiy mexanizmlar va ularning xarakteristikalarini ko'rsatadi:

№	Mexanizm nomi	Maqsadi	Amalga oshirish shakli	Kutilayotgan natija
1	Ijtimoiy tadbirkorlik markazlari	Koordinatsiya va qo'llab-quvvatlash	Maxsus bo'linmalar tashkil etish	Loyihalar sifati va samaradorligining oshishi

2	O'quv dasturlarini yangilash	Ta'lim sifatini oshirish	Ijtimoiy tadbirkorlik fanlarini joriy etish	Malakali kadrlar tayyorlash
3	Inkubatorlar va akseleratorlar	Startaplarni qo'llab-quvvatlash	Moliyaviy va texnik yordam ko'rsatish	Muvaffaqiyatli loyihalar soni ko'payishi
4	Hamkorlik tarmoqlari	Resurslarni birlashtirish	Tashqi tashkilotlar bilan sheriklik	Keng miqyosli ijtimoiy ta'sir
5	Kadrlar malakasini oshirish	Professor-o'qituvchilarni tayyorlash	Maxsus treninglar va kurslar	O'qitish sifatining yaxshilanishi
6	Rag'batlantirish tizimi	Motivatsiyani oshirish	Stipendiyalar, grantlar, mukofotlar	Faollik darajasining oshishi
7	Xalqaro hamkorlik	Tajriba almashish	Chet el universitetlari bilan aloqa	Global standartlarga muvofiqlik
8	Monitoring va baholash	Samaradorlikni nazorat qilish	Maxsus indikatorlar tizimi	Doimiy takomillashtirish
9	Raqamli platformalar	Keng targ'ib qilish	IT texnologiyalaridan foydalanish	Kengroq auditoriyaga yetkazish

Jadvalda keltirilgan har bir mexanizm o'ziga xos ahamiyatga ega va boshqa elementlar bilan o'zaro bog'liq holda ishlaydi. Ijtimoiy tadbirkorlik markazlarini tashkil etish universitetlarda bu soha bo'yicha faoliyatni muvofiqlashtirish va samarali boshqarish uchun zarur bo'lgan asosiy tashkiliy omildir. Bu markazlar talabalar, o'qituvchilar va tashqi hamkorlar o'rtasida uzviy bog'lanish o'rnatish, loyihalarni rejalashtirish va amalga oshirish jarayonlarini nazorat qilish vazifalarini bajaradi. O'quv dasturlarini yangilash esa nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan birlashtirish va talabalarni real ijtimoiy muammolarni hal qilishga tayyorlash imkonini beradi. Inkubatorlar va akseleratorlar yosh tadbirkorlarning g'oyalarini tijorat loyihalariga aylantirishda muhim rol o'ynaydi va bu jarayonda zarur bo'lgan moliyaviy, texnik va konsaltingli xizmatlarni taqdim etadi. Hamkorlik tarmoqlarini rivojlantirish orqali universitetlar o'zlarining imkoniyatlarini kengaytiradi va mahalliy hamjamiyat, davlat organlari hamda notijorat tashkilotlar bilan birgalikda yanada katta miqyosdagi ijtimoiy ta'sirga erishadi. Kadrlar malakasini oshirish dasturlari professor-

o'qituvchilarning ijtimoiy tadbirkorlik sohasidagi bilim va ko'nikmalarini yangilash uchun zarur bo'lib, bu esa o'z navbatida ta'lim sifatining oshishiga olib keladi.

Oliy ta'lim muassasalarida ijtimoiy tadbirkorlik tashkiliy mexanizmlarini takomillashtirish zamonaviy ta'lim tizimi oldidagi eng muhim vazifalardan biridir. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, universitetlarda ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun kompleks va tizimli yondashyb zarur ekanligini ta'kidlash mumkin. Bu yondashyb maxsus tashkiliy tuzilmalar yaratish, o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish, amaliy dasturlar ishlab chiqish va keng hamkorlik tarmoqlarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Taklif etilgan mexanizmlarning samarali amalga oshirilishi natijasida oliy ta'lim muassasalari ijtimoiy mas'ul va tadbirkor kadrlar tayyorlash, shuningdek, jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni hal qilishda faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga muhim hissa qo'shadi va davlatning barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishida muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dees, J. G., & Anderson, B. B. (2006). Framing a theory of social entrepreneurship: Building on two schools of practice and thought. *Research on Social Entrepreneurship: Understanding and Contributing to an Emerging Field*, 1(3), 39-66.
2. Elkington, J., & Hartigan, P. (2008). *The power of unreasonable people: How social entrepreneurs create markets that change the world*. Harvard Business Review Press.
3. Mair, J., & Martí, I. (2006). Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business*, 41(1), 36-44.
4. Martin, R. L., & Osberg, S. (2007). Social entrepreneurship: The case for definition. *Stanford Social Innovation Review*, 5(2), 28-39.
5. Nicholls, A. (2010). The legitimacy of social entrepreneurship: Reflexive isomorphism in a pre-paradigmatic field. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 34(4), 611-633.
6. Peredo, A. M., & McLean, M. (2006). Social entrepreneurship: A critical review of the concept. *Journal of World Business*, 41(1), 56-65.
7. Short, J. C., Moss, T. W., & Lumpkin, G. T. (2009). Research in social entrepreneurship: Past contributions and future opportunities. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 3(2), 161-194.

IMPORTANT TYPES OF EDUCATION AND METHODOLOGICAL RECOMMENDATIONS IN BIOETHICS

M.R.Salimova

Tashkent State Medical University

ABSTRACT

The primary objective of studying bioethics in educational institutions is to provide students with knowledge about technical and technological objects and processes, teach them practical work methods, and develop personal qualities, creative thinking, and the ability to work independently.

Keywords: Education and the learning process.

In psychology, activity is regarded as a form of purposeful, conscious attitude and actions carried out by an individual. Any human activity, including learning and cognitive (mental) activity, does not yield the desired results without psychological preparation. Therefore, in the process of teaching specialized subjects, it is necessary to create conditions that awaken interest, enthusiasm, and desire in the learner towards the studied educational material, as well as to provide opportunities for logical and creative thinking.

Active cognition, as A.M. Matyushkin points out, emerges as a result of systematically presenting tasks one after another and creating problem situations. Since activity arises from consciousness, it also necessitates the coordination of content, forms, methods, and means of studying specialized disciplines. When determining the level of activity, the practical importance and degree of complexity of the material should be taken into account.

The third level of activity requires actions of a creative nature. It demonstrates creative activity aimed at achieving the intended learning goal. Partially exploratory activity takes on a fully creative character. The knowledge acquired at this level of activity is systematic, deep, and thorough, and can be utilized in any desired situation.

Thus, activity is considered an important aspect of student performance. The level of activity is determined, firstly, by the degree to which students show interest in studying educational material and possess characteristics such as independence, and secondly, by the conditions created by the teacher to intensify the educational process, as well as the chosen forms, active methods, and didactic tools.

When active teaching methods are appropriately and purposefully utilized, the ultimate outcome - educational effectiveness - will consistently surpass that of traditional education. Most importantly, it fosters the development of skills in students such as

independent thinking, finding autonomous solutions to various issues and problems, and self-monitoring. This, in turn, plays a crucial role as graduates of educational institutions take their first steps into independent life and find their place in the labor market.

The selection and application of active methods and techniques in higher education are reflected in the research works of L.V. Golish and B.S. Nuriddinov. Independent learning ensures that teachers achieve their educational goals and that students effectively assimilate educational materials within the framework of subject programs through independent work. Teachers, in turn, should encourage and properly guide students' aspirations for independent learning. Both the student and the teacher should know how to organize independent work better, more effectively, and more conveniently - whether the student works more efficiently alone; prefers working with a group of several people; spends time in the library; or finds it more convenient to use available electronic educational resources on the Internet. The main essence of independent learning is that students' source of knowledge should not be limited to the information provided by the teacher during classes. In the context of independent learning, students must understand and act upon the educational material they need to master, while teachers should encourage and guide students' research skills, prompting them to search for additional information to gain a deeper understanding of the covered material.

Independent learning should be carried out in accordance with the goals, principles, and content of education without external influence. Independent learning determines a student's autonomy in educational and professional activities. These qualities are manifested in understanding educational material and critically assessing current situations. An individual's independence is the unity of their unique characteristics, abilities, activity, thinking capacity, and dedication to achieving set goals. In independent learning, it is crucial to base the approach on didactic and pedagogical principles. Currently, through the effective organization of independent learning, students are encouraged to engage in creative activities and, consequently, pursue their own independent research. Independent learning places very important demands on pedagogical technology. Unlike the educational process in educational institutions where the final result of teacher-student collaborative activity is predetermined, in independent learning, the student must achieve an unpredictable and unplanned result. Specifically, they need to master a certain volume of knowledge, skills, and abilities related to the studied educational material. The goals, principles, methods, techniques, means, and conditions of independent learning must be clearly defined, and their appropriate selection and effective implementation will lead to the

desired result. Students should take responsibility for the quality of knowledge they acquire. The source of students' knowledge is not limited to the information presented in teachers' lectures; rather, students must understand and act on their own. Teachers, in turn, should encourage the development of students' research skills and their ability to find additional information for a deeper understanding of the studied material. Every future modern specialist must be prepared for independent learning and study in such a way that they not only understand current equipment and technology, but also can master new equipment and technology in a significantly shorter time and more effectively. It should be emphasized that fostering and developing creativity in future junior specialists is also a distinct pedagogical task, and the implementation of this task requires the development of specialized methodologies. The essence of the guiding text method is that students should learn independently as much as possible. Therefore, questions and tasks should be structured in such a way that they are primarily aimed at independent study.

Based on experiments conducted on applying the guiding text method to the teaching process, the following conclusions can be drawn:

- Independent actions form the foundation of the learning and assimilation process;
- Activities during learning should be independently planned, implemented, verified, and evaluated by students;
- The work should encompass technical, occupational safety, legal, and environmental issues;
- Work activities should be integrated into students' knowledge and experience.

The questions and assignments given to students should have clearly defined learning objectives, meaning they should correspond to the specified learning content in terms of volume and complexity.

As a result of teaching students to work independently in specialized subjects in higher education, they develop abilities such as engaging in collaborative communication, planning, decision-making, and self-assessment of their work.

Summarizing the above, it can be said that it is both possible and necessary to develop students' skills in independent and creative work. Students' independent work activities can be fostered both during lessons and outside of class. Such development creates the necessary conditions for enhancing the student's level of consciousness, the quality of acquired knowledge, and the desire to learn, thus contributing to the upbringing of a worthy generation for the future of our country.

Conclusion: Through the maximum utilization of active teaching methods, it is possible to effectively achieve the educational goals set for specialized subjects,

activate students' learning activities, and attain learning outcomes. The essence and advantages of several active methods effectively used in higher education were elucidated. Any teacher of a specialized subject can ensure the effective achievement of learning objectives in their discipline through appropriate teaching methodology.

Literature

1. Ashurova S. Teaching special subjects based on modular technology. // Vocational Education. 2004 Issue 5.
2. Azizkhujayeva N. Pedagogical Technologies and Pedagogical Mastery. Textbook.-T.: 2006, 159 p.
3. Akhunova G.N., Golish L.V., Fayzullaeva D.M. Design and Planning of Pedagogical Technologies. Textbook. - T.: 2009. 155 pages.
4. Educational and Methodological Complex on the Module "Innovative Educational Technologies and Pedagogical Competence." (Compilers: N.A. Muslimov, M.Usmonboyeva, M.Mirsoliyeva) T.: 2016. 227 pages.
5. Karimova V. Psychology. Study Guide. -T.: 2002.
6. Olimov K.D. Educational and methodological complex on the module "Advanced foreign experience in modern education and innovative technologies." 2015. 81 pages.
7. Tolipov U.K., Usmonberdiyeva M. Applied Foundations of Pedagogical Technologies. Teaching manual; -T.: "Fan," 2006.
8. Tojiboeva D. Methods of Teaching Special Subjects. -T.: 2009.
9. Seminar-training materials on the topic "Ways to increase the effectiveness of education." - T.: 2002.
10. Tillashaykhova M. New Information and Communication Technologies and their Role in the Development of the Education System.// Economics and Education, 2005, Issue 2.
11. Usmonova Sh., Rakhimov B. Psychological foundations of organizing problem-based learning. // Public Education, 2005, Issue 5.
12. Farberman B.L. Advanced Pedagogical Technologies. -T.: Fan, 2000.
13. Farberman B.L., Musina R.G. Jumaboyeva F.R. Modern Methods of Teaching in Higher Educational Institutions. -T.: 2002.
14. Khodiyev Bahodir Yunusovich, Golish Lyudmila Vladimirovna. Methods and means of organizing independent learning activities. Textbook - T.: GDIU, 2010. - 97 p.
15. Yuldoshev J., Hasanov S. Pedagogical Technologies. Textbook.- T.: "Iqtisod-moliya," 2009, 608 pages.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ У ПОДРОСТКОВ СТАРШЕГО ВОЗРАСТА

Мухамеджанова Римма, магистр психологии

Аннотация

В статье рассматриваются основные педагогические и психологические проблемы, с которыми сталкиваются подростки старшего школьного возраста при изучении иностранных языков. Особое внимание уделяется вопросам мотивации, индивидуальных особенностей, тревожности, познавательных трудностей и межкультурных барьеров. Подчеркивается важность комплексного подхода в обучении, включающего учет возрастных и психологических особенностей учащихся.

Ключевые слова: подростки, иностранный язык, мотивация, тревожность, когнитивные трудности, педагогические подходы, психология обучения

Abstract

The article examines the main pedagogical and psychological problems faced by senior school-age adolescents in learning foreign languages. Particular attention is paid to motivation, individual characteristics, anxiety, cognitive difficulties, and intercultural barriers. The importance of an integrated approach to teaching that takes into account the age and psychological characteristics of students is emphasized.

Основной текст

Актуальность рассматриваемой темы обусловлена особенностями психофизиологического и личностного развития подростков старшего возраста, находящихся на переломном этапе между детством и взрослостью. Этот возрастной период, охватывающий примерно 14–17 лет, сопровождается глубокими изменениями в структуре мотивации, сознания, самооценки и межличностных отношений. Изучение иностранных языков в условиях школы требует от учащихся высокой степени внутренней организации, постоянного внимания, развитых навыков саморегуляции и устойчивого интереса к познавательной деятельности. Однако именно в подростковом возрасте наблюдаются затруднения в этих аспектах, что делает изучение иностранных

языков особенно чувствительным к психологическим и педагогическим влияниям.

Старший подростковый возраст характеризуется стремлением к автономии, поиском личностной идентичности, обострённым чувством справедливости, эмоциональной неустойчивостью и конфликтностью. Эти черты личности оказывают прямое влияние на учебную мотивацию и поведение подростков на уроках. В традиционной системе школьного образования иностранный язык зачастую воспринимается как обязательный, а не как значимый и интересный предмет. Это снижает уровень включённости подростков в учебный процесс, особенно если преподавание осуществляется по однообразным схемам, без учёта возрастных и личностных особенностей учащихся.

Психологическая потребность подростков в признании, уважении и самовыражении часто вступает в противоречие с академическими требованиями. Учебные неудачи воспринимаются остро, сопровождаются снижением самооценки, протестным поведением, отказом от выполнения заданий. Отношения с учителем приобретают решающее значение: при отсутствии доверия и эмоционального контакта мотивация к изучению языка может значительно снизиться. В этом контексте учитель иностранного языка выполняет не только познавательную-обучающую, но и воспитательно-корректирующую функцию. Он становится медиатором между требованиями образовательной среды и внутренними стремлениями подростков.

Коммуникативная природа самого предмета «иностранному языку» делает его особенно чувствительным к психоэмоциональному состоянию учащихся. Подростки часто боятся сделать ошибку, быть высмеянными, проявить неуверенность. Это вызывает «психологический барьер» в устной речи, препятствует активному участию в дискуссиях, презентациях и других формах речевой деятельности. Именно поэтому в методике преподавания иностранного языка подросткам необходимо использовать технологии, направленные на снятие тревожности и создание эмоционально безопасной среды: игровые формы, проектную деятельность, работу в малых группах, ситуационное моделирование и т. д.

Существенную роль в повышении эффективности обучения иностранному языку играет ориентация на интересы самих подростков. Л.С. Выготский в своих

трудах указывал на то, что интересы подростков представляют собой ключевую составляющую их психического развития. Он выделял доминанты, такие как эгоцентрическая (интерес к собственной личности), доминанта дали (стремление к масштабным, абстрактным целям), доминанта усилия (желание преодолевать трудности) и доминанта романтики (интерес к необычному, героическому, опасному). При выборе тем для обсуждения, аутентичных текстов, видеоматериалов и заданий учителю необходимо учитывать данные интересы, чтобы повысить мотивационную значимость материала.

Психолого-педагогическая поддержка подростков особенно важна при возникновении трудностей в обучении. Важно понимать, что учебная неуспешность в таком возрасте нередко сопровождается внутренними переживаниями, снижением самооценки и даже депрессивными тенденциями. В этих условиях учитель должен выступать как наставник и поддерживающая фигура, оказывающая эмоциональное сопровождение учебного процесса. Эмпатия, доброжелательное отношение, поощрение усилий, даже при отсутствии выдающихся результатов, становятся мощными мотивирующими факторами.

Также необходимо отметить, что в подростковом возрасте учащиеся активно развивают своё критическое мышление, начинают формировать мировоззрение, интересоваться социальными и культурными вопросами. Поэтому изучение иностранного языка может быть эффективно интегрировано с элементами социокультурного воспитания, межкультурной коммуникации и формирования толерантности. Это позволяет не только обогатить языковую компетенцию, но и способствовать личностному развитию учащихся.

Согласно Л.И. Божович, именно мотивационная сфера является основным новообразованием подросткового возраста, а развитие устойчивой учебной мотивации — важнейшая задача педагога. Только в том случае, если подросток понимает, зачем он изучает иностранный язык и какие возможности это открывает в будущем, можно ожидать его сознательного и ответственного отношения к учебной деятельности.

Таким образом, педагогико-психологические проблемы, сопровождающие процесс изучения иностранных языков в старшем подростковом возрасте, требуют от преподавателя высокой степени профессионализма, гибкости, эмоционального интеллекта и знания возрастной психологии. Эффективное

обучение возможно только при комплексном подходе, включающем учет индивидуальных особенностей учащихся, построение доверительных отношений, использование разнообразных форм работы и создание условий для внутренней мотивации и самореализации подростков. Именно тогда изучение иностранного языка превратится для подростков не в обязанность, а в увлекательное и значимое занятие, способствующее их личностному и интеллектуальному росту.

Список литературы

1. Хорвиц Э. Языковая тревожность: теория и практика. — М.: Языки мира, 2001.
2. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. — М.: Педагогика, 2000.
3. Dewaele J.-M., MacIntyre P.D. Foreign Language Enjoyment and Anxiety: The Right and Left Feet of FL Learning? — Amsterdam: John Benjamins, 2014.
4. Купер Д., Кац Дж. Когнитивные механизмы овладения языком. — СПб.: Наука, 2012.
5. Пиаже Ж. Психология интеллекта. — М.: Просвещение, 1994.

CHINGIZXON VA UNING MARKAZIY OSIYODAGI YURISHLARI**Abduraxmonov Azamat Ostanaqulovich**Email - azamat228410@gmail.com**O'roqov Botir Muzaffar o'g'li**Email - botirergashov258@gmail.com

Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti

Pedagogika va ijtimoiy-gumanitar fanlar fakulteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada Chingizxonning shaxsiyati, uning siyosiy va harbiy strategiyasi, shuningdek, Markaziy Osiyodagi yurishlari batafsil yoritilgan. Mo'g'ullar imperiyasi tashkil topishidan oldingi tarixiy vaziyat, Chingizxonning hokimiyatga kelish jarayoni va Markaziy Osiyo davlatlariga qilgan yurishlarining ijtimoiy-siyosiy hamda madaniy oqibatlarini tahlil qilinadi. Maqolada asosiy e'tibor Xorazmshohlar davlati va Mo'g'ullar o'rtasidagi to'qnashuvlarga, shuningdek, yurishlarning mintaqa taraqqiyotiga ta'siriga qaratiladi.

Kalit so'zlar: Chingizxon, Mo'g'ullar imperiyasi, Xorazmshohlar davlati, Markaziy Osiyo, harbiy yurishlar, tarix, siyosat, madaniyat.

ЧИНГИСХАН И ЕГО ПОХОДЫ В СРЕДНЮЮ АЗИЮ**Абдурахмонов Азамат Останакулович**Email: azamat228410@gmail.com**Уроков Ботир Музаффарович**Email: botirergashov258@gmail.com

Термезский университет экономики и сервиса

Педагогический факультет и социально-гуманитарные науки

Аннотация

В статье подробно рассматриваются личность Чингисхана, его политическая и военная стратегия, а также его походы в Среднюю Азию. Анализируется историческая ситуация до образования Монгольской империи, процесс прихода Чингисхана к власти, а также социально-политические и культурные последствия его походов в страны Центральной Азии. В статье особое внимание уделяется конфликтам между хорезмшахами и монголами, а также влиянию этих походов на развитие региона.

Ключевые слова: Чингисхан, Монгольская империя, хорезмшахи, Центральная Азия, военные походы, история, политика, культура.

CHENGIS KHAN AND HIS CAMPAIGNS IN CENTRAL ASIA

Abdurakhmonov Azamat Ostanaqulovich

Email - azamat228410@gmail.com

O'roqov Botir Muzaffar o'g'li

Email - botirergashov258@gmail.com

Termez University of Economics and Service
Faculty of Pedagogy and Social and Humanities

Annotation

This article discusses in detail the personality of Chengis Khan, his political and military strategy, as well as his campaigns in Central Asia. The historical situation before the formation of the Mongol Empire, the process of Chengis Khan's rise to power, and the socio-political and cultural consequences of his campaigns in the countries of Central Asia are analyzed. The article focuses on the conflicts between the Khorezmshahs and the Mongols, as well as the impact of the campaigns on the development of the region.

Keywords: Chengis Khan, Mongol Empire, Khorezm Shahs, Central Asia, military campaigns, history, politics, culture.

Kirish

XIII asrning boshlarida dunyo tarixida eng yirik va kuchli davlatlardan biri — Mo'g'ullar imperiyasi paydo bo'ldi. Uning asoschisi va birinchi buyuk xoni Temuchin bo'lib, tarixda Chingizxon nomi bilan mashhurdir. Chingizxon o'zining favqulodda harbiy iste'dodi, qat'iyati va siyosiy irodasi bilan jahonda ulkan iz qoldirgan shaxsdir. U turli ko'chmanchi qabilalarni yagona boshqaruv ostida birlashtirib, qisqa vaqt ichida Osiyodan Yevropagacha cho'zilgan imperiya tuzdi.

Markaziy Osiyo o'sha davrda Xorazmshohlar davlati tasarrufida bo'lib, siyosiy jihatdan kuchli, iqtisodiy jihatdan rivojlangan hudud edi. Biroq ichki nizolar, saroy intrigalari va tashqi siyosatda xatolar mo'g'ullar bosqiniga zamin yaratdi. Chingizxonning yurishlari nafaqat harbiy muvaffaqiyatlar, balki Markaziy Osiyo tarixida chuqur o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Ushbu maqolada aynan shu jarayonlar tahlil qilinadi.

Asosiy qism

1. Chingizxonning hokimiyatga kelishi

Temuchin 1162-yilda Onon daryosi bo'yida tug'ilgan. U yoshligidan og'ir hayot kechirib, siyosiy kurashlarda chiniqqan. 1206-yilda turli mo'g'ul qabilalari uni "Chingizxon" — "Buyuk xon" deb e'lon qildi. Bu davrdan boshlab u butun Markaziy va Sharqiy Osiyoni birlashtirish yo'lidagi yurishlarni boshladi. Chingizxonning asosiy kuchi intizomli qo'shin, tezkor harakat, razvedka tizimi va jang taktikasida edi.

2. Markaziy Osiyo bilan dastlabki aloqalar

Mo'g'ullar dastlab Xorazmshohlar davlati bilan savdo aloqalarini yo'lga qo'ydilar. 1218-yilda Chingizxon Xorazmshoh Muhammad II ga savdogarlar karvonini yubordi. Biroq O'tror voqeasi — Xorazm noibi Inolchiqning karvondagi savdogarlarni aybsiz o'ldirishi ikki davlat o'rtasida keskinlikni yuzaga keltirdi. Chingizxon diplomatik yo'l bilan masalani hal qilishga urindi, lekin Xorazmshoh elchilarini ham qatl qildirganidan so'ng urush muqarrar bo'ldi.

3. Mo'g'ullar yurishlarining boshlanishi

1219-yilda Chingizxon 200 mingga yaqin qo'shin bilan Markaziy Osiyoga yurish boshladi. Mo'g'ullar strategiyasi shaharlarni birma-bir egallash, qo'rquv va psixologik ustunlik yaratishga qaratilgan edi. Avval O'tror, so'ngra Buxoro va Samarqand qo'lga olindi. Samarqandni egallashda mo'g'ullar muhandislik texnikasidan va ilg'or qamal usullaridan foydalandilar.

4. Buxoro va Samarqandning qulashi

Buxoro bosib olingach, Chingizxonning "Men Xudoning qahriman" degan mashhur so'zlari tarixda qoldi. Samarqand esa bir necha kunlik qarshilikdan so'ng taslim bo'ldi. Mo'g'ullar bu shaharlarda katta talafot yetkazdilar, ammo ular orqali butun Markaziy Osiyo ustidan nazorat o'rnatdilar.

5. Xorazmshohning qochishi va davlatning qulashi

Xorazmshoh Muhammad II mo'g'ullar bosqiniga qarshi yetarli mudofaa uyushtira olmadi. U orqaga chekinib, oxir-oqibat Kaspiy dengizi orollaridan birida vafot etdi. Uning o'rniga o'g'li Jaloliddin Manguberdi taxtga chiqdi va mo'g'ullarga qarshi mardona kurash olib bordi. Jaloliddin 1221-yilda Parvon jangida mo'g'ullarni mag'lub etdi, ammo keyinchalik Indus daryosi bo'yidagi jangda yengilib, Hindistonga chekinishga majbur bo'ldi.

6. Yurishlarning oqibatlarini

Chingizxon yurishlari Markaziy Osiyoda siyosiy xaritaning butunlay o'zgarishiga olib keldi. Xorazmshohlar davlati tugatildi, mintaqa Mo'g'ullar imperiyasining tarkibiga kirdi. Shaharlar vayron qilindi, aholi soni keskin kamaydi, iqtisodiy hayot izdan chiqdi. Shu bilan birga, mo'g'ullar imperiyasi orqali Sharq va G'arb o'rtasida yangi savdo yo'llari tiklandi, madaniy almashinuv kuchaydi.

Xulosa

Chingizxon va uning Markaziy Osiyodagi yurishlari tarixda eng yirik va keskin burilishlardan biri bo'lib, bu jarayon mintaqa hayotining barcha sohalariga ta'sir ko'rsatdi. Mo'g'ullar bosqini natijasida kuchli Xorazmshohlar davlati qulab, uning o'rnida mo'g'ul hukmronligi o'rnatildi. Harbiy yurishlar shaharlar va madaniyatning vayron bo'lishiga olib keldi, ammo bir vaqtning o'zida Yevrosiyo bo'ylab iqtisodiy va madaniy aloqalar kengaydi. Chingizxonning shaxsiyati va strategiyasi esa harbiy tarixda o'ziga xos maktab bo'lib qolmoqda. Markaziy Osiyo xalqlari uchun bu davr og'ir sinov bo'lgan bo'lsa-da, u tarixiy taraqqiyotning muhim bosqichi sifatida yodda qolgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bartold, V.V. **Turkestan Down to the Mongol Invasion**. — London: Luzac, 1928.
2. Boyle, J.A. **The History of the World-Conqueror**. — Cambridge: Harvard University Press, 1958.
3. Bregel, Y. **An Historical Atlas of Central Asia**. — Leiden: Brill, 2003.
4. Morgan, D. **The Mongols**. — Oxford: Blackwell, 1986.
5. Rashid ad-Din. **Jami' al-Tawarikh**. — Tehran: 1310 H.
6. Allsen, T.T. **Culture and Conquest in Mongol Eurasia**. — Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
7. Ibn al-Asir. **Al-Kamil fi al-Tarikh**. — Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya, 1987.
8. Soucek, S. **A History of Inner Asia**. — Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
9. Sneath, D. **The Headless State: Aristocratic Orders, Kinship Society, and Misrepresentations of Nomadic Inner Asia**. — New York: Columbia University Press, 2007.
10. Grousset, R. **The Empire of the Steppes**. — New Brunswick: Rutgers University Press, 1970.

СУВ ХЎЖАЛИГИДА ИНВЕСТИЦИЯЛАР, ИННОВАЦИЯЛАР ВА ИЛМИЙТЕХНИК ТАРАҚҚИЁТ

Jo'rayev Sherali Xolmahamadovich

Surxondaryo viloyati hokimining o'rinbosari – viloyat Investitsiyalar va tashqi savdo boshqarmasi boshlig'i

Калит сўзлар. Таянч иборалар: инвестициялар, илмий-техника таррақиёти, сув хўжалиги, қишлоқ хўжалиги, капитал, даромад, фойда, зарар, инновация, фаоллик, субсидия, кредит, имтиёз, нарх, қиймат, агромаркетинг.

Кириш Сув хўжалиги тизимида инвестициялар ва уларни жалб қилиш ҳолати Маълумки, ҳар қандай давлатнинг иқтисодий ривожланиши ва унда ишлаб чиқаришни кенгайтиришнинг энг асосий йўналишларидан бири бўлиб мамлакатдаги инвестиция сиёсати ҳисобланади. Бу ўз навбатида республикада чуқур таркибий ўзгаришларни амалга оширишни таъминлайди. Миллий иқтисодиёт соҳаларига ташқи ва ички инвестициялар оқимини фаоллаштириш иқтисодий юксалишнинг янги босқичини бошлаб берадиган асосий омил ҳисобланади.

Шу сабабли инвестиция сиёсати давлат иқтисодий сиёсатининг энг муҳим таркибий қисми бўлишдан ташқари, иқтисодиётни модернизациялашнинг ресурслар асоси бўлиши табиий ҳолдир. Мамлакатимизда мустақилликдан кейинги йилларда иқтисодиёт тармоқларига, шу жумладан қишлоқ ва сув хўжалигига жалб этилаётган ички ва ташқи инвестиция манбалари ва турлари кўламини кенгайтириш, улардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш билан боғлиқ амалий характердаги муаммоларга кенг маънода эътибор қаратилмоқда. Ҳозирга қадар «инвестиция» тушунчаси моҳиятини иқтисодчи олимлар турлича талқин қилиб келадилар.

Пулнинг даромад келтириш лаёқати пул келадиган манбаларга ва унинг нималарга сарфланишига, яъни пулнинг қаердан келиши ва нималарга инвестицияланишига боғлиқ. Бинобарин, капитал манбаларининг ишончилиги билан маблағларни инвестициялашнинг тўғрилиги ўртасида узвий боғлиқлик кузатилади. Инвестиция ана шу белгилари билан бошқа маблағ солишлардан фарқланиб туради.

Шунингдек инвестицияларнинг ноаниқлик эҳтимоли бўлган ва келгусида кутилаётган қийматга капиталнинг аниқ бугунги қийматини алмаштиришдан иборатлиги, бунинг далили сифатида инвестицияларнинг сафарбар этилишида уларни онгли равишда аниқ ва ноаниқ бўлган рисклар билан боғланишини

келтириб ўтадилар ва таъкидлайдики “... инвестициялар қаратилган соҳа ва қўйиш объектлари, инвестициялаш субъектлари, қайта ишлаб чиқариш ва ҳаракат йўналишларидан келиб чиқиб, муайян мақсадларни кўзлайди ва улар билан боғлиқ бўлган аниқ ва ноаниқ рисклар билан тўқнашади.

Инвестициялар аниқ ва ноаниқ, лекин эҳтимоли бор рисклар остида капитални муайян жараёнларга, муайян вақтга боғлаш бўлиб, унинг ҳозирги қийматини сақлаш, капиталлаштириш ва жамғариш мақсадига қаратилади.

Бошқача айтганда, инвестициялар – мулкчиликнинг ҳар хил кўринишларидаги моддий, молиявий ва номоддий бойликларни иқтисодий – ижтимоий даромад олиш мақсадида муомалага киритишдир” деган таъриф берадилар.

Шундан келиб чиқиб инвестиция маълум субъект орқали иқтисодиёт соҳаларидан даромад олиш ёки самарага эришиш мақсадида сарфланаётган экан, уни бевосита ва билвосита даромад келтирувчи инвестицияларга ажратиш мақсадга мувофиқдир. Шу жиҳатдан ҳам сув хўжалиги тизимида инвестицион фаолликни самарали амалга оширишда унинг ўзига хос бўлган алоҳида хусусиятларини албатта эътиборга олишни талаб қилади. Бинобарин, республикамиз сув хўжалиги тизимидаги инвестицион фаолиятнинг самарадорлиги бевосита қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши самарадорлиги билан белгиланади.

Чунки, сув хўжалиги тизимидаги барча субъектлар айнан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини сув ресурслари билан таъминлаш вазифасига хизмат қилади. Шунинг учун ҳам қишлоқ хўжалиги корхоналарида етиштирилаётган маҳсулотлар таннархининг юқори ва харид нархларининг нисбатан паст белгиланганлиги, тармоқ ва саноат маҳсулотлари нархлари ўртасидаги диспаратет (тафовут)нинг қишлоқ хўжалигининг зарарига тўғри келиши каби кўпгина сабаблар уларнинг асосан зарар билан ишлаши ва ўзини ўз маблағи билан таъминлай олмаганлигининг асосий омиллари сифатида эътироф этилиши лозим.

Сув ресурслари шаклланиши манбаси, суғориш иншоотлари, ирригация ва мелиорация тизимининг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қишлоқ хўжалигида турли хўжалик юритиш шаклидаги корхоналар фаолият кўрсатишига ва асосий маҳсулот нодавлат мулкчилиги асосида фаолият юритувчи субъектлар томонидан етиштирилишига қарамай, сув ресурслари ва суғориш иншоотларини хусусий мулк сифатида тақсимлаш имкониятининг йўқлиги сабабли давлат мулкчилиги жорий этилган.

Аграр тармоқда инвестиция маблағлари ва турларини йўналтиришдан олдин уларнинг инвестициялар жалб қилиш лаёқати, имконияти ва бу маблағларнинг қайтимлилик муддат ва даражаларини батафсил ўрганишни талаб этади. Бу тадбирлар ўз навбатида тармоқ ёки корхонанинг инвестициялардан самарали фойдаланиш имкониятларини аниқлашнинг асосий талабларидан бири сифатида муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, агар инвестиция маблағлари маълум турдаги маҳсулот ишлаб чиқаришга йўналтириладиган бўлса, албатта шу маҳсулот бозори, ундаги талаб ва таклифнинг даврий ўзгариб туриш ҳолатларини таҳлил ва башорат қилиш лозим бўлади. Шу нуқтаи-назардан биринчидан, табиат ва жамиятнинг ҳар қандай иерархик тузилмаси, соҳа ва тармоғи, ресурслар мажмуи ва хўжалик юритиш субъектлари инвестициялаш объектлари ҳисобланса, иккинчидан, уларнинг иқтисодиётдаги тутган ўрни ва аҳамиятига мос равишда инвестициялар киритиш борасида маълум бир даражада фаолликка эга бўладилар. Бинобарин, бизнингча, инвестицион фаоллик тушунчаси юқорида келтирилган илмий-назарий асослар ва қуйидаги тамойилларга кўра ҳам иқтисодий категория сифатида тан олиниши лозим:

биринчидан, инвестицион фаоллик инсониятнинг талаб ва эҳтиёжини қондиришга хизмат қиладиган ҳар қандай тармоқ, соҳа ва жабҳада ҳақиқий мавжуд бўлиб, кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришнинг салмоқли манбаи ва муҳим шарт-шароити сифатида ўзига хос аҳамият ва ўрин эгаллайди;

иккинчидан, инвестицияларга бўлган талаб ҳеч қачон камаймайди ва демак у ҳар қандай жамиятнинг иқтисодий-ижтимоий ривожланиши жараёнида муайян ҳудуд, тармоқ, соҳа ёки хўжалик юритиш субъектларига жалб этилиши, уларнинг давлат ёхуд бошқа юридик ва жисмоний инвесторларнинг моддий-молиявий манфаатларига жавоб берадиган даромад келтириши нуқтаи-назардан узлуксиз давом этиш хусусиятига эга;

учинчидан, илмий-техник ва инновацион тараққиёт ҳамда уларнинг доимий такомиллашиб боровчи илғор ютуқларини кенг кўламда ҳаётга татбиқ этиш жараёни муайян соҳа, тармоқ ёки хўжалик юритиш субъекти бб фаолиятини инвестициялашнинг такрорланиб туришини объектив заруриятга айлантиради;

тўртинчидан, инвестициялар таркибан пул, техника ва технология воситалари, интеллектуал ресурс ва бошқа шунга ўхшаш моддиймолиявий ва нау-хау характерга эга воситалардан ташкил топиб, улар ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатиш жараёни самарадорлиги даражасига бевосита таъсир этувчи иштирокчи омиллар сифатида ўз аҳамиятини ҳеч қачон йўқотмайди.

Юқорида келтирилган илмий-назарий асосларга кўра ҳам инвестицион фаоллик тушинчаси кенг ва том маънода иқтисодий категория талаб ва тамойилларига жавоб беради. Бинобарин, ҳар қандай иқтисодий категория ўзининг аниқ бир миқдор ва ўлчов бирлигига эга бўлганидек, инвестицион фаоллик категорияси ҳам шу хусусиятга мойил бўлиб, қишлоқ хўжалиги тармоқлари даражасида унинг илмий-назарий жиҳатларини чуқур ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 19 мартдаги «2008-2012 йилларда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш давлат дастури тўғрисида» ги ПҚ-817-сонли Қарори. - www.lex.uz.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 19 апрелдаги «2013-2017 йиллар давомида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини янада яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш чоратадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-1958-сонли Қарори. - www.lex.uz.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги Фармони. - Тошкент, 2017.

4. Чориев Қ.А. Қишлоқ хўжалигида инновациялар жорий қилиш тизимини шакллантириш ва рағбатлантириш истиқболлари (услубий тавсиялар). - Тошкент, 2014. - 30 б.

5. Умаров С.Р. Сув хўжалигини инновацион ривожлантириш йўллари. - Монография. - Т.: Фан ва технологиялар, 2017. - 177 б.

6. Мухитдинова Н.К. Методология инновационного развития национальной экономики. - Монография. - Т.: Фан ва технологиялар, 2016. - 188 б.

JAHON TURIZMIDA TUROPERATORLIK FAOLIYATINING RIVOJLANISH HOLATI

Mamadaliyev Ulug'bek Toxirjon o'g'li

Qo'qon universiteti Xalqaro turizm va iqtisodiyot kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada jahon turizmida turoperatorlik faoliyatining so'nggi yillarda rivojlanish holati tahlil qilinadi. Pandemiyadan keyingi davrda turizm sektori qayta tiklanish jarayonidan o'tgan, turoperatorlarning roli esa xizmatlar diversifikatsiyasi, texnologik innovatsiyalar va barqaror turizmni rivojlantirishda ortib bormoqda. Tadqiqotda UNWTO, Growth Market Reports, IMD va yetakchi turoperatorlar ma'lumotlaridan foydalangan holda bozor hajmi, hududiy farqlar, texnologik yechimlar va barqaror turizm tendensiyalari o'rganildi. Olingan natijalar global raqobat sharoitida turoperatorlar uchun moslashuvchan strategiyalar va innovatsion xizmatlarni joriy etish muhimligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Turoperatorlik, jahon turizmi, barqaror turizm, texnologik innovatsiyalar, bozor hajmi, tajribaviy turizm

Kirish

So'nggi yillarda jahon turizmi nafaqat iqtisodiyotning eng tez o'sayotgan tarmoqlaridan biriga, balki madaniy almashinuv va global hamkorlikning muhim omiliga aylandi. Xalqaro sayohatlar nafaqat dam olish va hordiq chiqarish vositasi, balki yangi bilim va tajriba orttirish, davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash, madaniy merosni targ'ib qilish imkonini ham beradi. Shu bois, turizm sohasi ko'plab mamlakatlar uchun strategik ahamiyat kasb etmoqda.

Biroq, 2020-yilda COVID-19 pandemiyasi tufayli butun dunyoda turizm sektori misli ko'rilmagan darajada inqirozga uchradi. Jahon turizm tashkiloti (UNWTO) ma'lumotlariga ko'ra, 2020-yilda xalqaro sayyohlar soni 1,5 milliarddan 381 millionga tushib ketdi, bu esa global miqyosda taxminan 1,3 trillion AQSh dollari miqdorida eksport daromadlarining yo'qolishiga olib keldi (UNWTO, 2021)¹. Pandemiyadan oldin yiliga 10% dan ortiq o'sish sur'atini ko'rsatib kelgan bu soha bir necha oy ichida tarixdagi eng katta pasayishni boshdan kechirdi.

Shunga qaramay, so'nggi uch yil ichida turizmning tiklanish jarayoni jadal kechmoqda. 2023–2024-yillarda xalqaro sayohatlar hajmi keskin oshib, 2024-yilda sayyohlar soni 1,4 milliard kishiga yetdi va pandemiyagacha bo'lgan darajaga 99%

¹ UNWTO. (2021). *International tourism highlights: 2021 edition*. World Tourism Organization. <https://doi.org/10.18111/9789284422456>

yaqinlashdi (UNWTO, 2024)². Bu tiklanish jarayonida turoperatorlarning o'rnini beqiyos bo'ldi. Ular nafaqat marshrutlar tuzish, transport va mehmonxona xizmatlarini tashkil qilish bilan cheklanmay, balki mijozlar xavfsizligi, shaxsiylashtirilgan xizmatlar va mahalliy madaniyat bilan tanishish imkoniyatlarini yaratishda ham faol ishtirok etmoqda.

Shuningdek, texnologik innovatsiyalar — onlayn bronlash platformalari, mobil ilovalar va sun'iy intellekt asosidagi tavsiya tizimlari — turoperatorlik faoliyatini butunlay yangi bosqichga olib chiqdi (IMD, 2025)³. Masalan, zamonaviy turistlar safar davomida real vaqt rejimida marshrutni o'zgartirish yoki yangi xizmatlar qo'shish imkoniga ega bo'lishni talab qilmoqda. Bu esa turoperatorlarni moslashuvchan va kreativ bo'lishga majbur qilmoqda.

Demak, hozirgi global iqtisodiy sharoitda turoperatorlik faoliyati nafaqat turizmning rivojlanishida, balki mamlakatlarning iqtisodiy barqarorligi va xalqaro imijini shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois ushbu esse jahon turizmida turoperatorlik faoliyatining rivojlanish holatini, uning asosiy tendensiyalari va kelajak istiqbollari tahlil qilishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Jahon turizmida turoperatorlik faoliyatining rivojlanish holatini o'rganish uchun mazkur ishda keng qamrovli va tizimli yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida birinchi navbatda sohaning global miqyosdagi dinamikasini aks ettiruvchi ishonchli manbalar tanlab olindi. Bular qatoriga "Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO)"ning so'nggi yillarda e'lon qilingan statistik hisobotlari, **Growth Market Reports**ning bozor tahlillari, shuningdek, turoperatorlik sanoatida yetakchi o'rin egallagan **TUI Group** va **Thomas Cook** kompaniyalarining yillik moliyaviy natijalari kiritildi.

Tahlilning asosiy maqsadi — turli mintaqalarda turoperatorlik xizmatlarining rivojlanish darajasini aniqlash, bozor segmentlarini o'rganish va texnologik yangiliklarning soha taraqqiyotiga ta'sirini baholash edi. Shu sababli, tadqiqot 2022–2025-yillar oralig'ida e'lon qilingan ochiq manbalar asosida olib borildi. Ushbu davr tanlanishining sababi shundaki, bu yillar pandemiya inqirozidan keyingi tiklanish bosqichini, ya'ni turoperatorlik sohasida yangi strategiyalar, mahsulotlar va xizmatlarning paydo bo'lish davrini o'z ichiga oladi.

Metodologiya bosqichlari quyidagicha tashkil etildi:

²UNWTO. (2024, January). *World tourism barometer* (Vol. 22, Issue 1). UN Tourism. <https://www.unwto.org/taxonomy/term/347>

³IMD. (2025). *Digital transformation in the travel and tourism sector: Annual report 2025*. International Institute for Management Development. <https://www.imd.org/research>

Ma'lumot yig'ish — xalqaro va mintaqaviy statistik hisobotlar, kompaniya press-revizlari, moliyaviy ko'rsatkichlar va tahliliy maqolalar to'plandi.

Qiyosiy tahlil — Yevropa, Osiyo-Tinch okeani, Shimoliy Amerika va boshqa mintaqalardagi bozor hajmi, o'sish sur'atlari hamda xizmat turlarining diversifikatsiyasi solishtirildi.

Texnologik jarayonlarni o'rganish — onlayn bronlash tizimlari, mobil ilovalar, sun'iy intellekt asosidagi tavsiyalar va bulutli xizmatlarning qo'llanish darajasi baholandi.

Moliyaviy barqarorlik tahlili — yetakchi turoperatorlarning daromadlari, foyda ko'rsatkichlari va investitsiya oqimlari bo'yicha o'zgarishlar o'rganildi.

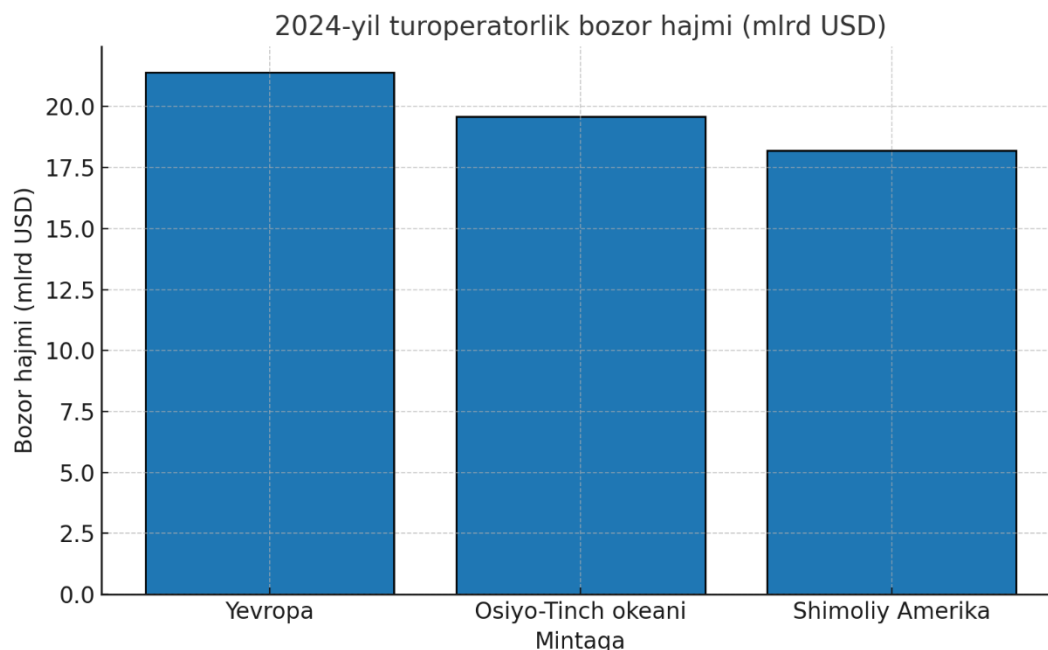
Tadqiqotda **deskriptiv statistika** usuli yordamida sonli ko'rsatkichlar diagramma va jadvallar orqali ifodalanib, ularning yillar kesimidagi o'zgarish tendensiyalari ko'rsatildi. Bu esa faqat raqamlarni emas, balki ular ortidagi iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarni ham tahlil qilish imkonini berdi.

Bunday ilmiy yondashuv natijasida olingan ma'lumotlar turoperatorlik faoliyatining global rivojlanishida qanday omillar hal qiluvchi rol o'ynayotganini aniqlashga va keyingi boblarda ularni batafsil tahlil qilishga mustahkam zamin yaratdi.

Natijalar

Bozor hajmi va hududiy farqlar - 2024-yilda turoperatorlik bozori mintaqalar kesimida sezilarli farqlar bilan rivojlandi. Growth Market Reports (2025)⁴ ma'lumotlariga ko'ra, Yevropa bozori 21,4 mlrd AQSh dollari bilan global yetakchilikni saqlab qoldi. Osiyo-Tinch okeani mintaqasi 19,6 mlrd dollarlik hajm bilan ikkinchi o'rinda qayd etildi, biroq yillik o'sish sur'ati 9,1 % bo'lib, eng tez rivojlanayotgan hudud sifatida ajralib turdi. Shimoliy Amerika bozori esa 18,2 mlrd dollarga teng bo'lib, pandemiyadan keyingi davrda barqaror tiklanish bosqichiga o'tgan.

⁴ Growth Market Reports. (2025). *Global tour operator market size, share, trends, and forecast 2025*. Growth Market Reports. <https://growthmarketreports.com/report/tour-operator-market-global-industry-analysis>



1-rasm. 2024-yil turoperatorlik bozor hajmi (mlrd USD)

Manba: Growth Market Reports, 2025⁵

Bu natijalar global iqtisodiy tiklanish sur'ati, transport infratuzilmasi darajasi va mintaqaviy talab farqlari turoperatorlik bozorida katta rol o'ynashini ko'rsatadi.

Texnologik innovatsiyalar - So'nggi uch yil ichida turoperatorlar faoliyatida raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi kuzatildi. LinkedIn (2025)⁶ ma'lumotlariga ko'ra, bulutli tizimlar, mobil ilovalar va sun'iy intellekt asosidagi xizmatlar xizmat sifatini oshirib, xaridorlar uchun qulaylik yaratdi. IMD (2025)⁷ hisobotida ta'kidlanishicha, sayyohlarning 90 %i safar rejasini onlayn moslashtirish imkoniyatini afzal ko'rmoqda. Bu raqamlar turizm sohasida raqamli transformatsiya jarayoni nafaqat mijoz tajribasini, balki kompaniyalarning operatsion samaradorligini ham oshirayotganini ko'rsatadi.

Tajribaviy va barqaror turizmning o'sishi - Barqaror turizmga bo'lgan talab ortib, ekologik mas'uliyatga ega turoperatorlar soni yil sayin ko'paymoqda. Adventure Travel Association (2024)⁸ prognozlariga ko'ra, sarguzasht turizmi bozori 2022-yildagi 324,9 mlrd dollardan 2032-yilga kelib 1,94 trln dollarga

⁵ Growth Market Reports. (2025). *2024-yil turoperatorlik bozor hajmi (mlrd USD)* [Diagramma]. Growth Market Reports. <https://www.growthmarketreports.com>

⁶ LinkedIn. (2025). *Tourism industry trends 2025*. LinkedIn Corporation. <https://www.linkedin.com>

⁷ IMD. (2025). *World digital competitiveness ranking 2025*. International Institute for Management Development. <https://www.imd.org>

⁸ Adventure Travel Association. (2024). *Adventure tourism market outlook 2022–2032*. Adventure Travel Association. <https://www.adventuretravel.biz>

yetadi. Bu o'sish nafaqat ekologik turizm, balki mahalliy madaniyatni chuqur o'rganishga asoslangan tajribaviy sayohatlarga ham qiziqish ortayotganini ko'rsatadi.

Yetakchi kompaniyalar faoliyati - Global turoperatorlik bozorida yirik kompaniyalar strategik o'zgarishlar kiritmoqda. TUI Group 2025-yil ikkinchi choragida foydasini 38 %ga oshirib, 321 mln yevroga yetkazdi (Reuters, 2025)⁹. Talab geografiyasidagi o'zgarishlar tufayli kompaniya Ispaniya yo'nalishidan Tunis va Misr kabi yangi bozorlarni faol targ'ib etishga o'tdi (The Sun, 2025)¹⁰. Bu qaror global sayyohlik tendensiyalarini hisobga olgan holda moslashuvchan strategiya sifatida baholanadi.

Muhokama

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, jahon turoperatorlik bozori pandemiyadan keyingi davrda uchta asosiy tendensiya asosida shakllanmoqda.

Birinchidan, hududiy diversifikatsiya — mintaqalar o'rtasidagi iqtisodiy tiklanish sur'atlari sezilarli darajada farq qilmoqda. Osiyo-Tinch okeani bozori 9,1 % yillik o'sish sur'ati bilan eng dinamik hudud sifatida ajralib turadi (Growth Market Reports, 2025). Bu jarayon mintaqaning tez rivojlanayotgan aviainfratuzilmasi, ichki turizmga davlat tomonidan berilayotgan subsidiyalar va o'rta sinfning kengayishi bilan bog'liq. Yevropa esa 21,4 mlrd AQSh dollari hajmi bilan yetakchilikni saqlab qolmoqda, bu esa mintaqaning uzoq yillik turizm tajribasi, rivojlangan transport tarmoqlari va xizmat sifatining yuqoriligi bilan izohlanadi (UNWTO, 2024)¹¹.

Ikkinchidan, texnologik integratsiya — turoperatorlik sohasida raqamli yechimlar bozor talabini shakllantiruvchi asosiy omilga aylanmoqda. Bulutli tizimlar, mobil ilovalar va sun'iy intellekt xizmatlari kompaniyalarga mijozlarga shaxsiylashtirilgan paketlar taklif qilish imkonini bermogda (LinkedIn, 2025)¹². IMD (2025)¹³ hisobotida keltirilishicha, sayyohlarning 90 % onlayn rejalashtirish imkoniyatini afzal ko'rmoqda. Bu esa texnologiyalarga sarmoya kiritmagan kompaniyalar raqobatda orqada qolishini anglatadi.

⁹ Reuters. (2025, May 15). *TUI Group Q2 profit rises 38% on strategic market shift*. Reuters. <https://www.reuters.com>

¹⁰ The Sun. (2025, June 2). *TUI pivots to Tunisia and Egypt amid changing travel demand*. The Sun. <https://www.thesun.co.uk>

¹¹ UNWTO. (2024). *International tourism highlights: 2024 edition*. United Nations World Tourism Organization. <https://www.unwto.org>

¹² LinkedIn. (2025). *Tourism industry trends 2025*. LinkedIn Corporation. <https://www.linkedin.com>

¹³ IMD. (2025). *World digital competitiveness ranking 2025*. International Institute for Management Development. <https://www.imd.org>

Uchinchidan, barqaror va tajribaviy turizm tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Adventure Travel Association (2024)¹⁴ prognozlariga ko'ra, sarguzasht turizmi bozori 2032-yilga kelib 1,94 trln dollarga yetadi. Bu turizm turi nafaqat ekologik toza xizmatlarni, balki madaniy meros, mahalliy gastronomiya va ekologik ta'lim kabi komponentlarni ham o'z ichiga oladi. Natijada, barqarorlik tamoyillari nafaqat ijtimoiy mas'uliyat, balki marketing ustunligi sifatida ham qaralmoqda.

Kelgusida global raqobatda muvaffaqiyat qozonish uchun turoperatorlar **moslashuvchan strategiyalar, barqarorlik tamoyillari va innovatsion xizmatlarni birlashtirishi** lozim. Xalqaro miqyosda muvaffaqiyatga erishgan kompaniyalar, masalan, TUI Group (Reuters, 2025)¹⁵ yoki Intrepid Travel, aynan shu yondashuvlarni amalda qo'llab, yangi yo'nalishlar ochish, ekologik dasturlarni kengaytirish va sun'iy intellekt yordamida mijoz tajribasini oshirish orqali bozor ulushini kengaytirmoqda.

Xulosa

Jahon turoperatorlik bozori pandemiyadan keyingi davrda sezilarli o'zgarishlar va rivojlanish jarayonidan o'tmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hududiy diversifikatsiya turoperatorlarning global miqyosda moslashuvchanligini oshirmoqda: Osiyo-Tinch okeani mintaqasi eng tez o'sayotgan hudud sifatida ajralib turadi, bu esa mintaqadagi turizm infratuzilmasi, yangi yo'nalishlar va tajribaviy xizmatlar bilan bog'liq imkoniyatlarni kengaytirmoqda. Shu bilan birga, Yevropa turoperatorlik bozori an'anaviy yetakchilikni saqlab qolmoqda.

Texnologik integratsiya sohasida turoperatorlar raqamli platformalar, onlayn bronlash tizimlari va sun'iy intellekt yordamida mijozlarga shaxsiylashtirilgan xizmatlar taqdim etmoqda. Bu esa mijozlar tajribasini yaxshilash, vaqt va xarajatlarni optimallashtirish imkonini beradi hamda raqobatbardoshlikni oshiradi. Barqaror va tajribaviy turizm tendensiyalari esa ekologik va madaniy jihatlarni inobatga olgan holda xizmatlar dizayn qilinishini ta'minlamoqda, bu esa kelajakda turoperatorlarning ijtimoiy mas'uliyatini oshirishga xizmat qiladi.

Kelajak istiqbollarini tahlil qilganda, turoperatorlar muvaffaqiyatga erishish uchun bir nechta strategik yo'nalishlarga e'tibor qaratishlari lozim:

- **Moslashuvchan biznes-strategiyalar** – global iqtisodiy o'zgarishlar, pandemiya kabi kutilmagan holatlar va mijozlar talabidagi tezkor o'zgarishlarga javob bera oladigan mexanizmlar joriy etish.
- **Texnologik innovatsiyalar** – raqamli xizmatlar, sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili asosida mijozlarga shaxsiylashtirilgan va qulay xizmatlar yaratish.

¹⁴ Adventure Travel Association. (2024). *Adventure tourism market outlook 2022–2032*. Adventure Travel Association. <https://www.adventuretravel.biz>

¹⁵ Reuters. (2025, May 15). *TUI Group Q2 profit rises 38% on strategic market shift*. Reuters. <https://www.reuters.com>

- **Barqarorlik va ekologik mas'uliyat** – turizmning ijtimoiy, ekologik va madaniy komponentlarini hisobga olgan holda xizmatlarni diversifikatsiya qilish.
- **Tajribaviy turizm** – mijozlarning noyob va chuqur tajriba olish imkoniyatlarini kengaytirish orqali bozorda raqobat ustunligini oshirish.

Shu nuqtai nazardan, jahon turoperatorlik bozori nafaqat iqtisodiy samaradorlik, balki ekologik va madaniy barqarorlikni birlashtirgan holda rivojlanmoqda. Tadqiqot natijalari turoperatorlar uchun innovatsion xizmatlarni joriy etish, mijozlar ehtiyojlarini chuqur tahlil qilish va global raqobat sharoitida moslashuvchan strategiyalarni ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi. Bu esa ularning uzoq muddatli muvaffaqiyatini ta'minlashning muhim omili hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Adventure Travel Trade Association. (2024). *Adventure tourism market forecast 2022–2032*. ATTA Publications. <https://www.adventuretravel.biz>
2. Growth Market Reports. (2025). *Tour operator market analysis 2024–2033*. Growth Market Reports. <https://www.growthmarketreports.com>
3. IMD World Competitiveness Center. (2025). *Travel readiness index 2025*. International Institute for Management Development. <https://www.imd.org>
4. LinkedIn. (2025). *Tour operator software market trends*. LinkedIn Insights. <https://www.linkedin.com>
5. Reuters. (2025, May 15). *TUI quarterly earnings report shows 38% profit growth*. Reuters News. <https://www.reuters.com>
6. The Sun. (2025, June 2). *Cheaper destinations trend among UK travelers*. The Sun Travel. <https://www.thesun.co.uk/travel>
7. UNWTO. (2023). *World tourism barometer*. World Tourism Organization. <https://www.unwto.org>
8. UNWTO. (2024). *International tourism highlights 2024 edition*. World Tourism Organization. <https://www.unwto.org>
9. Buhalis, D., & Costa, C. (Eds.). (2006). *Tourism management dynamics: Trends, management and tools*. Routledge.
10. Holloway, J. C., & Humphreys, C. (2022). *The business of tourism* (12th ed.). Pearson Education.
11. Kozak, M., & Kozak, N. (2019). *Tourism economics: Concepts and practices*. Routledge.
12. Weaver, D., & Lawton, L. (2022). *Sustainable tourism: Theory and practice* (3rd ed.). Routledge.

TUROPERATORLAR FAOLIYATINI BOSHQARISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Mamadaliyev Ulug'bek Toxirjon o'g'li

Qo'qon universiteti Xalqaro turizm va iqtisodiyot kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya:

Ushbu maqolada O'zbekiston turizm sohasida turoperatorlar faoliyatining boshqaruv xususiyatlari va litsenziyalash tizimi tahlil qilinadi. Turoperatorlarning turizm xizmatlari zanjiridagi markaziy o'rni, faoliyatining mavsumiyligi, xizmatlar kompleksligi, davlat tartibga solinishi hamda raqamli transformatsiyaga moslashuvchanligi ko'rib chiqiladi. Pandemiya davridan keyingi tiklanish jarayoni va sohadagi muammolar, xususan, kichik va o'rta biznes sub'ektlari uchun litsenziya olishdagi murakkabliklar tahlil qilinadi. Shuningdek, mahalliy agentliklar bilan hamkorlik, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va mintaqaviy rivojlanish bo'yicha tavsiyalar beriladi. Maqola O'zbekiston turizmining barqaror va raqobatbardosh rivojlanishi uchun boshqaruv va litsenziyalash tizimlarini takomillashtirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: turoperatorlar, turizm boshqaruvi, litsenziyalash, O'zbekiston turizmi, turistik xizmatlar, pandemiya, raqamli transformatsiya, kichik va o'rta biznes, mahalliy hamkorlik, turizm infratuzilmasi, xizmat sifati, regional turizm, turizm strategiyasi.

Kirish

Turoperatorlar zamonaviy turizm industriyasining ajralmas bo'g'ini bo'lib, turizm xizmatlari zanjirida markaziy o'rin tutadi. Ular mijozlarga murakkab turistik mahsulotlarni — aviabiletlar, mehmonxona bronlari, transport xizmati, ekskursiyalar, sug'urta va boshqa xizmatlarni — yagona paket ko'rinishida taqdim etadi. Bu xizmat turi xalqaro amaliyotda **“one-stop service”** yoki **“kalit topshirish”** modeli sifatida tanilgan bo'lib, iste'molchiga vaqt va mablag' tejallishini, shuningdek, sayohatning barcha jihatlarida qulaylik va xavfsizlikni ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda mamlakatda **570 dan ortiq turoperator va 1500 ga yaqin turagentlik** faoliyat yuritgan bo'lib, ular umumiy turizm xizmatlari bozorining 68 foizini tashkil etgan¹. Turoperatorlar faoliyati **“Turizm to'g'risida”gi Qonun** (2019-yil 18-iyul, O'RQ—

¹O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi statistik ma'lumotlari <https://uzbektourism.uz/uz/newnews/view?id=2138>

561-son) va Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 19-fevraldagi **105-son qarori** bilan tartibga solinadi. Ushbu hujjatlar turoperatorlarning litsenziyalash talablari, xizmat sifati standartlari, mijoz huquqlari va xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha majburiyatlarini belgilab beradi.

Turoperatorlar boshqaruvi murakkab va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, bir nechta o'ziga xos xususiyatlarga ega:

Mavsumiylik omili — turizm xizmatlariga talab fasllarga qarab keskin o'zgaradi. Masalan, yozgi dam olish davrida xalqaro yo'nalishlarga talab yuqori bo'lsa, qish mavsumida mahalliy tog'-chang'i turizmi faol rivojlanadi. Bu esa boshqaruv rejalashtirishida moslashuvchan strategiyani talab qiladi.

Turistik mahsulotlarning kompleksligi — bitta paket ichida bir nechta xizmat provayderlari ishtirok etadi (aviakompaniyalar, mehmonxonalar, transportchilar, ekskursiya tashkilotchilari). Bu esa samarali logistika va hamkorlik mexanizmlarini talab etadi.

Davlat tomonidan tartibga solinish — O'zbekistonda turoperatorlar faqat rasmiy litsenziya asosida ishlashi mumkin. Litsenziya olish uchun moliyaviy barqarorlik, kadrlar malakasi va xizmat sifati bo'yicha qat'iy talablar qo'yiladi.

Global raqobat va raqamli transformatsiya — internet va onlayn bron tizimlarining rivojlanishi natijasida turoperatorlar xalqaro raqobatga duch kelmoqda. Shuningdek, onlayn marketing, CRM tizimlari va big data tahlili kabi texnologiyalar boshqaruv samaradorligini oshirmoqda.

Shu bois, turoperatorlar faoliyatini boshqarishda nafaqat an'anaviy menejment yondashuvlari, balki zamonaviy **strategik boshqaruv, innovatsion marketing va raqamli texnologiyalarni integratsiyalash** tamoyillari ham qo'llanilishi zarur. Mamlakatimizning 2030-yilgacha² mo'ljallangan turizmni rivojlantirish strategiyasida ham turoperatorlarning malakasini oshirish, xizmatlar sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish va eksport salohiyatini kuchaytirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Adabiyotlar sharxi

O'zbekiston turizm industriyasi rivojida turoperatorlar faoliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Ularning faoliyatini tartibga soluvchi asosiy huquqiy mexanizm — normativ-huquqiy baza — 2019-yil 18-iyulda qabul qilingan "**Turizm to'g'risida**"gi Qonun (O'RQ-561-son)³ hamda Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 19-fevraldagi **105-son qarori**⁴ bilan tasdiqlangan "Turizm faoliyatini litsenziyalash tartibi

² O'zbekiston Respublikasining 2030-yilgacha mo'ljallangan Turizm strategiyasi – <https://lex.uz/docs/5064113>

³ LexUZ. (2019). *O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risida"gi Qonuni* (O'RQ-561-son, 18-iyul 2019-yil). <https://lex.uz/docs/4426791>

⁴ LexUZ. (2020). *O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Turizm faoliyatini litsenziyalash tartibi to'g'risida"gi Nizomi* (105-son qaror, 19-fevral 2020-yil). <https://lex.uz/docs/4741004>

to'g'risida"gi Nizomdir. Ushbu hujjatlar turoperatorlarning faqat litsenziya asosida faoliyat olib borishini belgilaydi, shuningdek, xizmat ko'rsatish sifati, xodimlarning malakasi, moliyaviy barqarorlik va mijoz huquqlarini himoya qilish bo'yicha aniq talablarni o'rnatadi.

Turoperatorlarning mijozlar oldidagi **xavfsizlik va majburiyatlari** ham normativ hujjatlar bilan tartibga solingan. Xususan, ular sayohat jarayonida turistlarning jismoniy va moliyaviy xavfsizligini ta'minlash, ko'rsatiladigan xizmat sifati uchun mas'ul bo'lish hamda foydalanuvchilarga sayohat shartlari, narxlari va bekor qilish tartibi haqida to'liq va aniq axborot yetkazish majburiyatiga egadirlar. Bu talablar O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi tavsiyalari va ommaviy axborot vositalarida ham keng yoritilgan⁵. Huquqiy jihatdan, turistlarning xavfsizligi nafaqat shartnoma talabi, balki xalqaro turizm standartlariga muvofiq majburiy me'yor sifatida belgilanadi⁶.

Shuningdek, turoperatorlar faoliyatida **brend hamkorlik va mahalliy integratsiya** muhim o'rin tutadi. Ular mahalliy turagentliklar, transport va mehmonxona xizmatlari bilan uzviy hamkorlik qiladi. Bu hamkorlik ko'pincha treninglar, marketing qo'llab-quvvatlash, yangi tur paketlarini ishlab chiqish va axborot almashinuvi shaklida amalga oshiriladi. Masalan, Anhor.uz⁷ portalida ta'kidlanganidek, turoperatorlarning agentliklar bilan uzviy integratsiyasi xizmatlarning sifati va turistlar oqimini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Xalqaro miqyosda esa UNWTO (Birlashgan Millatlar Tashkilotining Jahon Turizm Tashkiloti) hisobotlariga ko'ra, turoperatorlar turizm bozorida xizmatlarni birlashtiruvchi "asosiy integratorlar" sifatida baholanadi. Ularning samarali boshqaruvi turizm mahsulotlarining sinxronlashuvini ta'minlab, mijozlar uchun yagona, qulay va xavfsiz sayohat tajribasini yaratadi⁸.

Metodologiya

Ushbu tadqiqot sifat jihatidan tahliliy xarakterga ega bo'lib, asosiy ma'lumotlar manbasi sifatida O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchilik hujjatlari, normativ-huquqiy bazasi, hamda rasmiy davlat statistikasi ma'lumotlaridan foydalanildi. Xususan, "**Turizm to'g'risida**"gi Qonun (O'RQ-561-son, 18-iyul 2019-yil) va Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 19-fevraldagi **105-son qarori** asosiy huquqiy

⁵ XS.uz. (2023, iyul 10). *Turizm to'g'risida*. <https://xs.uz/uz/post/turizm-togrisida>

⁶ Huquqburch.uz. (2023). *Turizm xavfsizligini ta'minlovchi subyektlar*. <https://huquqburch.uz/turizm-xavfsizligini-taminlovchi-subyektlar/>

⁷ Anhor.uz. (2023). *Ishsizlar uchun foydalanilmagan imkoniyatlar*. <https://anhor.uz/uz/society/ishsizlar-uchun-foydalanilmagan-imkonijatlari/>

⁸ United Nations World Tourism Organization. (2022). *UNWTO tourism statistics*. <https://www.unwto.org/statistics>

manba sifatida tanlab olindi, chunki ular turoperatorlar faoliyatining tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini belgilaydi.

Tahlil jarayonida quyidagi yondashuvlar qo'llanildi:

Huquqiy-tahliliy yondashuv — turoperatorlar faoliyatini tartibga soluvchi normativ hujjatlar mazmuni, talablari va ularning amaliyotdagi qo'llanilish holati tahlil qilindi. Bu jarayonda LexUZ portali orqali qonun va qarorlarning rasmiy matnlari o'rganildi.

Komparativ tahlil — O'zbekiston tajribasi Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO) hisobotlari va ayrim xorijiy davlatlar (Turkiya, Ispaniya) amaliyoti bilan taqqoslandi. Bu qiyosiy tahlil turoperatorlar boshqaruvi modelidagi o'xshash va farqli jihatlarni aniqlash imkonini berdi.

Statistik ma'lumotlar tahlili — O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi tomonidan 2023-yil yakunlari bo'yicha e'lon qilingan statistik ma'lumotlar (turoperatorlar soni, turagentliklar soni, xizmatlar ulushi) o'rganildi va ularning boshqaruv tizimidagi o'rni baholandi.

Kontent-tahlil — OAV materiallari (XS.uz, Anhor.uz, Huquqburch.uz) va ilmiy maqolalardagi turoperatorlar boshqaruvi haqidagi ma'lumotlar o'rganilib, ularning asosiy mavzulari, tendensiyalari va tavsiyalari ajratib olindi.

Mazkur metodologiya yordamida turoperatorlar faoliyatining O'zbekiston sharoitiga xos boshqaruv xususiyatlari huquqiy, tashkiliy va iqtisodiy nuqtai nazardan kompleks ravishda yoritildi.

Natijalar

O'zbekiston turizm bozorida so'nggi yillarda kuzatilgan o'zgarishlar turoperatorlar faoliyatini boshqarish samaradorligini baholash imkonini berdi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, pandemiya davrida keskin pasaygan sayyohlar oqimi 2022–2023 yillarda tiklana boshlagan. 2019-yilda mamlakatga 6,7 million xorijiy turist tashrif buyurgan bo'lsa, 2020-yilda bu ko'rsatkich 1,5 millionga tushib ketgan. Ammo 2022-yilda turistlar soni 5,2 millionga yetib, 2023-yilda 6,6 millionga chiqdi. Bu o'sish tendensiyasi turoperatorlarning moslashuvchan boshqaruv strategiyalari va xizmat turlarini diversifikatsiya qilish bo'yicha qilgan ishlarining natijasi ekanini ko'rsatadi^{9 10}.

Jadval 1:

O'zbekistonga tashrif buyurgan xorijiy sayyohlar sonining 2019–2023 yillardagi dinamikasini aks ettiradi:

⁹ <https://stat.uz/en/press-center/news-of-committee/33639-o-zbekistonga-2022-yilda-qancha-turist-kelgan-3>

¹⁰ <https://tourcentralasia.com/uzbekistan/uzbekistan-tourism-industry-statistics/>

Yil	Tashrif buyuruvchilar soni (million)
2019	6.7
2020	1.5
2021	1.9
2022	5.2
2023	6.6

Diagramma 1. 2019–2023 yillardagi xorijiy turistlar sonining o'zgarish tendensiyasi



Source: TourCentralAsia.com

Natijalar shuni ko'rsatadiki, pandemiya inqirozidan keyin turoperatorlar faoliyati uchta asosiy yo'nalishda kuchaydi:

Bozorni tiklash strategiyalari — pandemiyadan keyingi davrda turoperatorlar ichki turizmni rivojlantirish, yangi marshrutlarni taklif qilish va onlayn bronlash tizimlarini keng joriy etish orqali bozordagi o'z ulushlarini saqlab qolishga muvaffaq bo'ldi.

Xalqaro hamkorlik va diversifikatsiya — xorijiy hamkorlar bilan yangi kelishuvlar, “open sky” siyosati va milliy aviakompaniyalar bilan paketli takliflar yaratish turistlar oqimini tezlashtirdi.

Raqamli xizmatlar integratsiyasi — elektron to'lov tizimlari, virtual sayohat kataloglari va mijozlar uchun mobil ilovalar joriy qilinishi xizmat ko'rsatish sifatini oshirdi va mijozlar ishonchini mustahkamladi¹¹.

¹¹ <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/uzbekistan-travel-and-tourism>

Yuqoridagi jadval va diagrammadan ko‘rinib turibdiki, 2023-yil natijalari 2019-yildagi darajaga deyarli teng bo‘lib, bu sohada pandemiya oldingi pozitsiyalarga qaytish imkonini bergan. Bu esa turoperatorlar boshqaruvi tizimining inqiroz sharoitida ham samarali ishlay olganidan dalolat beradi.

Muhokama

O‘zbekiston sharoitida turoperatorlar faoliyati qat’iy litsenziyaga bog‘liq bo‘lib, bu talab xizmat sifatining kafolatlanishida muhim rol o‘ynaydi. 2023-yil holatiga ko‘ra, O‘zbekistonda turizm sohasida faoliyat yurituvchi turoperatorlar va sayyohlik agentliklari uchun maxsus litsenziya olish majburiydir. Ushbu litsenziya davlat tomonidan xizmat ko‘rsatish sifatini nazorat qilish, mijozlarning huquqlarini himoya qilish va turizm bozorida ishonchni oshirish maqsadida joriy etilgan.

Litsenziyalash jarayoni, ayniqsa yirik kompaniyalar uchun, xizmat ko‘rsatish standartlarini belgilash va sifatni ta‘minlashda samarali vosita bo‘lsa-da, kichik va o‘rta biznes sub’ektlari uchun ayrim qiyinchiliklar keltirib chiqaradi. Masalan, 2022-yilda o‘tkazilgan so‘rov natijalariga ko‘ra, kichik turoperatorlarning 38% litsenziya olish jarayonidagi murakkabliklar va yuqori xarajatlar tufayli faoliyatini kengaytirishda cheklovlarga duch kelmoqda. Bu esa bozordagi raqobatbardoshlikni pasaytiradi hamda innovatsion g‘oyalarni amalga oshirishni qiyinlashtiradi.

Boshqaruvdagi moslashuvchanlikning pasayishi kichik biznesning tezkor bozor o‘zgarishlariga javob berish imkoniyatlarini kamaytiradi. Shu bilan birga, turizm sohasidagi yangi texnologiyalar, onlayn xizmatlar va innovatsiyalarni joriy etishda qiyinchiliklar paydo bo‘lishi mumkin. Masalan, COVID-19 pandemiyasi davrida ko‘plab kichik turoperatorlar tezkor sharoitlarga moslashishda qiynalib, raqamlashtirish va onlayn marketingni kengaytirishda cheklovlarga duch keldi.

Bundan tashqari, mintaqaviy farqlar ham kichik va o‘rta turoperatorlarning imkoniyatlariga ta‘sir qilmoqda. Toshkent kabi yirik shaharlarda va sayyohlik markazlarida faoliyat ko‘rsatish uchun infratuzilma va marketing imkoniyatlari kengroq bo‘lsa-da, Qashqadaryo, Surxondaryo kabi hududlarda turoperatorlarning raqamli infratuzilmasi va malakali kadrlar yetishmasligi ularning rivojlanishini cheklaydi. Bu esa mintaqaviy turizm salohiyatining to‘liq ro‘yobga chiqishiga to‘sqinlik qilmoqda.

Biroq, mahalliy hamkorlik — turoperatorlar va sayyohlik agentliklari o‘rtasidagi integratsiya — turizm sektorining uzviy rivojlanishiga xizmat qiladi. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda mahalliy turizm tarmog‘ini mustahkamlash maqsadida turoperatorlar va agentliklar o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirishga katta e‘tibor qaratilmoqda. Masalan, 2023-yilda Samarqand va Buxoro shaharlarida tashkil etilgan kooperativlar turoperatorlar va mahalliy agentliklar o‘rtasida resurslarni birlashtirish, yangi tur

paketlarini yaratish va mijozlarga sifatli xizmat ko'rsatishni yaxshilashga xizmat qilmoqda.

Bunday hamkorlik kichik va o'rta biznes uchun yangi imkoniyatlar ochadi, resurslarni tejashga va xizmat sifatini oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari, mahalliy turoperatorlar bilan agentliklarning uzviy ishlashi O'zbekiston turizm sektorining barqaror o'sishini ta'minlaydi, mintaqaviy turizmni rivojlantirishga ko'maklashadi hamda ichki sayyohlik salohiyatini oshiradi.

Shuningdek, iste'molchilarning ehtiyojlari ham turizm xizmatlari sifatini belgilashda muhim omil hisoblanadi. Hozirgi kunda sayyohlar o'zlarining individual qiziqishlari, qulayliklari va xavfsizlik talablariga asoslangan shaxsiylashtirilgan xizmatlarga ehtiyoj sezmoqda. Bu esa turoperatorlardan innovatsion yondashuv va moslashuvchanlikni talab qiladi. Litsenziyalash tizimidagi qattiq talablar esa bunday sharoitda kichik va o'rta biznes sub'ektlarining raqobatbardoshligini pasaytirishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda turoperatorlar faoliyatining litsenziyalash tizimi xizmat sifatini kafolatlayotgan bo'lsa-da, uning kichik va o'rta biznes uchun qiyinchiliklarini kamaytirish maqsadida quyidagi choralar ko'rilishi maqsadga muvofiq bo'ladi:

- Litsenziya olish jarayonlarini soddalashtirish va raqamlashtirish orqali vaqt va xarajatlarni kamaytirish;
- Kichik biznes uchun moliyaviy va konsultativ qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini joriy etish;
- Mintaqaviy infratuzilmani yaxshilash va malakali kadrlarni tayyorlashga e'tibor qaratish;
- Mahalliy hamkorlik va kooperatsiyalarni rag'batlantirish uchun maxsus grantlar va imtiyozlarni yaratish;
- Iste'molchilarning talablariga mos keladigan shaxsiylashtirilgan xizmatlarni rivojlantirish imkoniyatlarini oshirish.

Ushbu yondashuvlar nafaqat turoperatorlar faoliyatining samaradorligini oshiradi, balki O'zbekiston turizm sektorining barqaror va raqobatbardosh rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa va tavsiyalar

O'zbekiston turizm sektorida turoperatorlar faoliyatini tartibga soluvchi litsenziyalash tizimi xizmat sifatini kafolatlashda muhim ahamiyatga ega. Biroq, ayni paytda kichik va o'rta biznes uchun litsenziya olishdagi murakkabliklar va yuqori xarajatlar boshqaruvdagi moslashuvchanlikni cheklaydi hamda bozor talablariga tez javob berishni qiyinlashtiradi. Shu sababli, faoliyat samaradorligini oshirish va turizm

sektorining raqobatbardoshligini ta'minlash maqsadida quyidagi tavsiyalarni ilgari surish muhimdir:

Hukumatga:

- Litsenziya va sertifikat olish jarayonlarini soddalashtirish, birokrtik to'siqlarni kamaytirish;
- Elektron platformalarni joriy etish va kengaytirish orqali ariza berish, rasmiylashtirish va monitoring jarayonlarini raqamlashtirish;
- Kichik va o'rta biznes sub'ektlariga moliyaviy va texnik ko'mak berish dasturlarini yo'lga qo'yish;
- Mintaqaviy turizm infratuzilmasini rivojlantirish va malakali kadrlarni tayyorlashga alohida e'tibor qaratish.

Turoperatorlarga:

- Mahalliy sayyohlik agentliklari bilan kooperatsiyani kuchaytirish, resurslarni birlashtirish va hamkorlik asosida yangi turistik xizmat paketlarini yaratish;
- Mijozlar uchun shaffof, aniq va adolatli shartnoma hamda xizmat paketlarini ishlab chiqish, mijozlar ehtiyojlarini chuqurroq o'rganish va shaxsiylashtirilgan xizmat ko'rsatishni kengaytirish;
- Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, jumladan, onlayn platformalar orqali xizmatlarni yaxshilash va marketingni rivojlantirish.

Kelajakda:

- Empirik tadqiqotlar o'tkazish orqali regional turoperatorlar faoliyatidagi o'ziga xos boshqaruv tajribalari va muvaffaqiyat omillarini chuqur tahlil qilish;
- Tadqiqot natijalariga asoslanib, hududiy xususiyatlarga mos keladigan boshqaruv va litsenziyalash tizimlarini ishlab chiqish va takomillashtirish.

Ushbu tavsiyalar amalga oshirilganda, O'zbekiston turizm sektori yanada barqaror, raqobatbardosh va mijozlarga yo'naltirilgan tizimga aylanishi mumkin. Natijada, mamlakat iqtisodiyotiga qo'shimcha daromadlar kirib, turizm sohasida yangi ish o'rinlari yaratiladi hamda ichki va xalqaro sayyohlik salohiyati kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. (2019). *Turizm to'g'risidagi Qonun* (O'RQ-561-son, 18-iyul 2019-yil). Toshkent.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori. (2020). *Turizm faoliyatini litsenziyalash tartibi to'g'risidagi Nizom* (105-son, 19-fevral 2020-yil). Toshkent.

3. O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi statistik ma'lumotlari. (2023). *O'zbekiston turizm bozorining holati va rivojlanish tendensiyalari*. Toshkent.
4. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO). (2022). *World Tourism Barometer*. Madrid.
5. Anhor.uz. (2023). *Turoperatorlar va turagentliklar o'rtasidagi hamkorlik*. [online] Available at: <https://anhor.uz>
6. XS.uz. (2022). *O'zbekiston turizm bozorining rivojlanish istiqbollari*. [online] Available at: <https://xs.uz>
7. Huquqburch.uz. (2023). *Turizm sohasidagi litsenziyalash tizimi va uning samaradorligi*. [online] Available at: <https://huquqburch.uz>
8. Turkiya Respublikasi Turizm Vazirligi. (2021). *Turizm sohasida turoperatorlar faoliyatining boshqaruv modellari*. Ankara.
9. Ispaniya Turizm Instituti. (2020). *Turizm xizmatlarining integratsiyasi va raqamli transformatsiya*. Madrid.
10. LexUZ portal. (2023). *O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami*. [online] Available at: <https://lex.uz>

YONG'OQ (*JUGLANS REGLA L.*) NEMATODAFANASI TURLARINING EKOLOGIK XUSUSIYATLAR

Eshonqulova Gularo Saidovna.

Samarqand shahar 25-maktab biologiya o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu tezisda Samarqand viloyati Payariq tumanida intesiv holda o'suvchi yong'oq o'simligi nematodafaunasi turlarining ekologik xususiyatlari keltirilgan.

Samarqand viloyati Payariq tumanida o'stirilayotgan yong'oq o'simligi nematodafanasida qayd etilgan 45 turdagi nematodalarni yashash joylari, oziqlanish usuli hamda o'simliklar bilan bog'langanlik darajasiga ko'ra bir necha ekologik guruhlarga bo'lindi.

Nematodalarni ekologik guruhlarga ajratishda MDH mamlakatlarida A.A.Paramonov ishlab chiqqan (1962) klassifikatsiyadan keng miqyosda foydalaniladi. Bunda eng avvalo prof. Paramonov A.A. [17.18.19.20.21.] ishlab chiqqan ekologik klassifikatsiya prinsiplari asos qilib olingan bo'lsa, ikkinchi tomondan bir qator fitogelmintologlar (Gruzdeva L.I. va Kozlovska Ya. (1989), Jeates (1993) va boshqalar) kiritgan ayrim o'zgartirishlarga binoan tadqiqot hududida topilgan nematodalar quyidagi 5 ta guruhga ajratiladi.

1-guruh. Pararizobiontlar guruhi. Mazkur guruhga nematodafauna tarkibidagi turlarning 21 tasi mansub bo'ldi. Ushbu ekologik guruh vakillarining ba'zilari asosan rizofera tuprog'ida yashab, mikroorganizmlar bilan oziqlansa, ba'zilari esa o'simlik tanasiga kirib uning shirasi hisobiga oziqlanishga o'tishi yoki yirtqichlik hisobiga boshqa turdagi nematodalar bilan oziqlanishi mumkin. Shunga binoan pararizobiontlarni uchta kichik guruhga bo'lish mumkin.

a) erkin yashovchi tuproq pararizobiontlari. Ushbu guruhga mansub nematodalarning ko'pgina turlari chuchuk suvlarda va nam tuproqda yashashga moslashgan. Ba'zan ular o'simlik tanasiga tasodifan kirib qolishi mumkin, lekin unga hech qanday salbiy ta'sir ko'rsatmaydi. Chunki aslida ular o'simlik qoldiqlari, turli-tuman mikroorganizmlar bilan oziqlanadi. Nematodafaunasi o'rganilgan yong'oqda erkin yashovchi pararizobiontlarining 5 turi

(*Mesodorylaimus meyli*, *Mesodorylaimus musae*, *Tylenchus filiformis*, *Tylenchus minumus*, *Tylenchus polyhyphnus*) aynan ushbu kichik guruhga mansub bo'ldi. Kichik guruhning turlari agrotsenozlardagi yong'oq o'simligining asosan rizoferasi tuprog'ida tarqalganligi kuzatildi. Faqat *Tylenchus minumus* turning

individlari yong' oqning ildiz sistemasida uchratilgan bo'lsa, qolgan barcha turlarining individlari asosan tuproqda ekanligi ma'lum bo'ldi.

b) Fitofag (xilofag) pararizobiontlar kichik guruhiga mansub nematodalarning oziq bo'shlig'ida nayza yoki ayrim avlodlarining turlarida sanchib suruvchi naysimon (ignasimon ichi kanalchali) stiletga (og'iz bo'shlig'iga) aylanganligidir. Shunga binoan bunday pararizobiontlar asosan rizosfera tuprog'ida yashasa ham, ba'zan o'simlik tanasiga o'tib, uning shirasi bilan oziqlanishga kirishadi. Bizning materialimizda fitofag pararizobiontlar 12 turdan (*Dorylaimus similis*, *Dorylaimoides elegans*, *Eudorylaimus kirjanovae*, *Eudorylaimus labiatus*, *Eudorylaimus lautus*, *Eudorylaimus microdorus*, *Eudorylaimus monhystera*, *Eudorylaimus obtusicaudatus*, *Eudorylaimus paraobtusicaudatus*, *Eudorylaimus parvus*, *Eudorylaimus pratensis*, *Eudorylaimus skrjabini*) iborat bo'ldi. Fitofag pararizobiontlar orasida *Dorylaimus similis*, *Eudorylaimus lautus* turlari nisbatan kam miqdorda o'simliklarning rizosfera tuprog'idan topildi. Nematodalarning ushbu turlari faqat yong'oq o'simligining rizosfera tuprog'ida 12 ta va 9 ta individlari bilan qayd etildi. Ushbu guruh vakillari orasida nisbatan ancha ko'p miqdorda uchratilgan turlar sifatida *Dorylaimoides elegans*, *Eudorylaimus kirjanovae*, *Eudorylaimus labiatus*, *Eudorylaimus microdorus*, *Eudorylaimus monhystera*, *Eudorylaimus obtusicaudatus*, *Eudorylaimus paraobtusicaudatus*, *Eudorylaimus parvus* lar qayd etildi. Jumladan *Eudorylaimus kirjanovae*, *Eudorylaimus labiatus*, *Eudorylaimus microdorus*, *Eudorylaimus monhystera*, *Eudorylaimus obtusicaudatus*, *Eudorylaimus paraobtusicaudatus*, *Eudorylaimus parvus* barcha o'simlikni rizosfera tuprog'ining uchala (0-15, 15-30 va 30-50 sm) qatlamida individlari uchratildi.

c) Yirtqichlik bilan oziqlanuvchi pararizobiontlar kichik guruhi. Ushbu guruhga kiruvchi nematodalarning og'iz bo'shlig'ida nayza yoki xitinlashgan og'iz kapsulasi yoki tishlar shakllangan. Yirtqich nematodalar boshqa mayda nematodalar va ularning lichinkalari bilan oziqlanadi. Bundan tashqari ular ba'zan o'simlikning ildiz sistemasiga ham kirib olishi mumkin, lekin salbiy ta'sir ko'rsatmaydi. Bizning materialimizda ushbu ekologik guruh vakillaridan 4 tur (*Mesodorylaimus bastiani*, *Mononchus flektus*, *Mononchus papillitus*, *Mononchus truncatus*) topildi. Yirtqich nematodalardan *Mesodorylaimus bastiani* turining individlari o'simlikning rizosfera tuprog'ining barcha qatlamlarida ko'p miqdorda qayd etilgan bo'lsa, *Mononchus flektus*, *Mononchus papillitus*, *Mononchus truncatus* kam miqdordagi individlari bilan ildiz sistemasi va rizosfera tuproq qatlamlarida uchratildi.

2-guruh. Eusaprobiontlar o'simliklarning zararlangan joylarida va chiriyotgan qismlarida, shuningdek tuproqning turli qatlamlarida mavjud bo'lgan saprobiotik jarayonda yashashga moslashgan hamda organik chirindi bilan oziqlanuvchi

nematodalar hisoblanadi. Tadqiqotlar davomida yong'och nematodafaunasi tarkibida eusaprobiontlar guruhiga mansub faqat 1 tur - *Mesorhabditis irregularis* aniqlandi. Ushbu turning individlari 0-15 sm li va qisman 15-30 sm li rizosfera qatlamlarida uchratildi.

3-guruh. Devisaprobiontlar yoki notipik saprobiontlar. Ushbu guruh nematodalari tuproqda erkin yashovchi, ba'zan chirish jarayoni borayotgan manbalarda yashovchi, shuningdek ko'p hollarda o'simliklarning sog'lom vegetativ a'zolarida ham uchrovchi nematodalar hisoblanadi. Tadqiqot ishlari jarayonida tabiiy biosenozlarda o'suvchi mevali daraxtlarning nematodafaunasida devisaprobiontlarning 5 turi topildi. Devisaprobiontlarning oziqlanish usuli, ozuqa turi va o'simliklarga nisbatan munosabatiga binoan quyidagi 2 ta kichik guruhlariga ajratiladi.

Birinchi guruh vakillari o'simliklarning kasallangan qismlarida, o'simlik qoldiqlarining tuproqda chiriyotgan joylarida yashab, chin saprobiont nematodalar (eusaprobiontlar) singari chirindi bilan oziqlanadi. Tadqiqotimiz ob'yekti bo'lgan tabiiy biosenozlarda o'suvchi mevali daraxtlarda bunday nematodalar *Plectus parietinus*, *Eucephalobus oxyuroides* (2 tur) iborat bo'ldi. Ushbu kichik guruh nematodalarining og'iz bo'shlig'i (stomasi) bo'lishi bilan xarakterlanadi. Umuman olganda nomlari keltirilgan devisaprobiontlarga mansub turlar o'simliklarning rizosferasi tuprog'i va ildiz sistemasida nisbatan ancha siyrak tarqalganligi ma'lum bo'ldi.

Ikkinchi kichik guruh devisaprobiontlari-notipik saprobiontlar (fitofaglar) esa yovvoyi o'simliklarning asosan rizosferasi tuprog'ida yashaydi. Lekin bosh qismidagi nisbatan qattiq bo'rtib turuvchi organi (probolasi) bo'lganligi sababli uning yordamida o'simlik to'qimasini shikastlashi mumkin. Shunga binoan ular o'simliklarning vegetativ a'zolariga ham kirib oziqlanishi ehtimoldan uzoq emas. Bunday devisaprobiontlarga *Panagrolaimus subelongatus*, *Panagrolaimoides multidentatus*, *Macrolaimus crucis* kabi 3 tur mansub bo'ldi. Aniqlangan turlar o'simliklar nematodafaunasida notekis tarqalganligi ma'lum bo'ldi. *Panagrolaimus subelongatus*, *Panagrolaimoides multidentatus* kabi devisaprobiontlar yong'och o'simligining rizosferasi tuprog'i qatlamlarida uchratildi.

4-guruh. Notipik parazitlar-mikogelmintlar. Mikogelmintlarning ekologik xususiyatlaridan biri shundan iboratki, ular aslida saprobiontik jarayoni mavjud bo'lgan manbada uchraydi va undagi zamburug' miseliylari bilan oziqlanadi. Ba'zan o'simliklarning vegetativ a'zolarida mavjud bo'lgan zamburug'lar orasida to'planib turadi. Bunday turlarining sanchuvchi ignasi (stileti) ham kichik va nozik bo'ladi. Parazit mikogelmintlar guruhiga mansub turlar turli-tumanliligi bilan ajralib turadi.

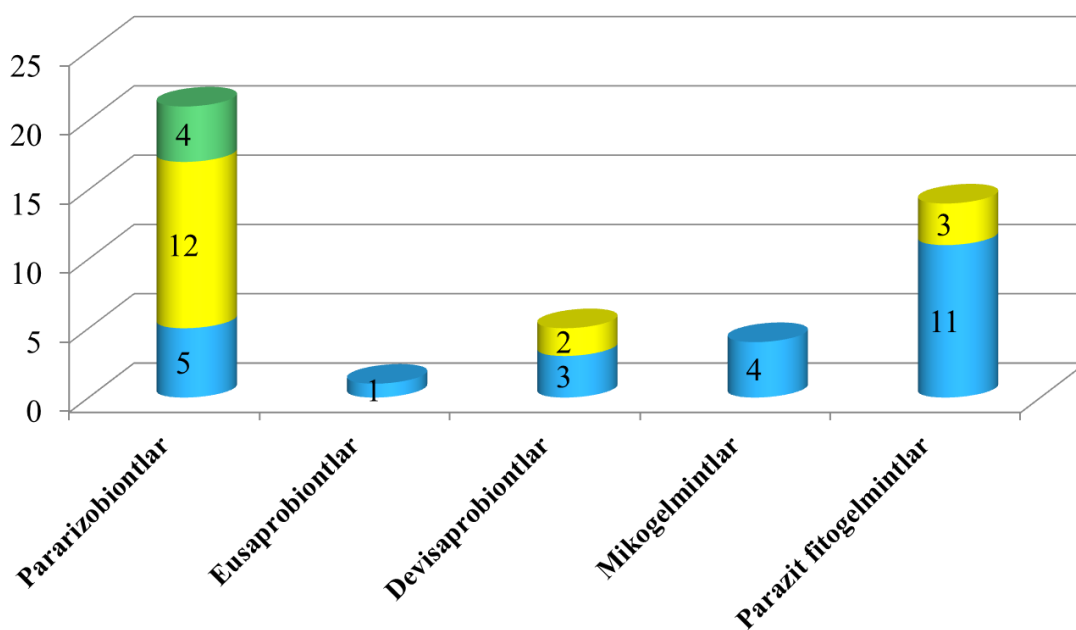
Materialimizdagi mikogelmintlarning 4 turi (*Aphelenchus avenae*, *Aphelenchus cylindricaudatus*, *Aphelenchoides pusillus*, *Aphelenchoides zeravschanicus*) aynan ana shu kichik guruhga mansubdir. *Aphelenchoides zeravschanicus* turi yong'och daraxtining ildiz sistemasida juda kam miqdorda uchratildi. Devisaprobiontlarning ushbu kichik guruhiga mansub turlarning individlari yong'och daraxti rizosfera tuprog'ining barcha qatlamlarida qayd etildi. Bunday natijalar shu yo'nalishdagi boshqa tadqiqotlarda ham kuzatilgan [19;20-26-b]

5- guruh. Chin parazitlar yoki tipik fitogelmintlar guruhi 15 turni o'z ichiga olib, o'z navbatida quyidagi ikkita kichik guruhga bo'linadi (3.4-rasm).

a) ektoparazitlar guruhi. Ushbu kichik guruh parazitlarining og'iz bo'shlig'i kuchli va yirik stiletga (sanchib – so'ruvchi og'izga) aylangan. Ana shu organi yordamida o'simlik ildizi to'qimalarini tashqaridan turib teshib, shirani so'rib oladi. Lekin ayrim hollarda ularining ayrim individlari ildiz ichiga ham kirib, oziqlanishini davom ettiradi. Materialimizdagi ektoparazit fitonematodalaridan 11 turi – *Xiphinema americanum*, *X.index*, *Aglenchus agricola*, *Helicotylenchus digitiformis*, *H. multicinctus*, *Hoplolaimus tylenchiformis*, *Rotylenchus robustus*, *Merlinius bagdanovi-katjakovi*, *M. dubius*, *M. quadrifer*, *Criconemoides pulluslar* yong'ochning tuproq qatlamlarida va vegetativ a'zolari (ildiz sistemasi)da ancha ko'p uchrashi qayd qilindi. Yuqorida keltirilgan ektoparazitlardan *Xiphinema americanum*, *X.index*, *Aglenchus agricola*, *Merlinius bagdanovi-katjakovi*, *M. dubius*, *M. quadrifer* kabi turlar nematodafauna tarkibida boshqa turlarga nisbatan ko'p miqdorda uchratildi. *Xiphinema americanum*, *Aglenchus agricola*, *Merlinius bagdanovi-katjakovi*, *Merlinius quadrifer* ning individlari nematodafaunasi o'rganilgan yong'och o'simligi uchun dominant turlar sifatida qayd etildi deyish mumkin. *Xiphinema* avlodining vakillari o'simliklarni rizosfera tuproq qatlami namunasida nisbatan ko'p miqdorda ekanligi ma'lum bo'ldi. *Pratylenchus*, *Merlinius* avlodlarining vakillari esa o'simlikning ildiz sistemasi va rizosfera qatlamlarida uchratildi [17;89-93-b]. Tadqiqotlar natijalarining e'tiborli jihatlaridan biri yong'och nematodafaunasida daraxtchil o'simliklarda ektoparazitlik hisobiga oziqlanadigan, shu bilan birga o'simlik to'qimasiga turli virusli kasalliklarni tashuvchisi bo'lib hizmat qiladigan *Xiphinema* va *Criconemoides* avlodi vakillarining qayd etilganidir.

Yong'och daraxti nematodafaunasida tipik fitogelmintlarning ikkinchi kichik guruhi, ya'ni **endoparazit** nematodalar guruhi hisoblanib, ushbu fitonematodalar o'simlikning asosan vegetativ a'zolarida uchrab o'simlik to'qimasi bilan oziqlanadi va oziqlanish davomida o'simlik to'qimalari faoliyatini ishdan chiqaruvchi zaharli suyuqlik ajratib, o'simlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. O'rganilgan tabiiy biotsenozlarda o'suvchi mevali daraxtlarning nematodafaunasida endoparazit nematodalar 3 turdan,

ya'ni *Ditylenchus dipsaci*, *Ditylenchus intermedius*, *Pratylenchus pratensis* lardan iborat bo'ldi. Ushbu kichik guruh turlarining aksariyati o'simlikning vegetativ a'zolarida ko'p miqdorda uchrashi ma'lum bo'ldi. Umuman olganda endoparazitlarga mansub turlar asosan ildiz sistemasida va qisman rizosfera tuprog'ining 0-15 sm li qatlamida aniqlandi.



Adabiyotlar ro'yxati

1. Норбўтаева Г., Абдурахмонова Г. Самарқанд вилояти айрим мевали дарахтлари фитонематодаларининг экологик хусусиятлари // “Ботаника, биоэкология, ўсимликлар физиологияси ва биокимёси муаммолари” мавзусидаги Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Тошкент. 2011. 94-95 бетлар.
2. Парамонов А.А. – Основы фитогельминтологии. т. I Москва, Изд-во АН СССР. 1962. С. 338-369.
3. Hakimov N., Narzullayev S., Eshonqulova G., Tursunova Sk Yong'oq *Juglans regia* L.) nematodafaunasi baqida ma'lumotlar. Oziq-ovqat xavfsizligi: Milliy va global muammolar. 2024 (i). 28-32-b.

PROBLEMS IN THE INSTITUTIONAL DEVELOPMENT OF MEDIATION IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Masadikov Sherzodbek Mahmudovich

Head of the Department of "Civil Law and International Private Law" at UWED,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Nizomova Shahrigul Karimboy qizi

Master's student specializing in "International Business Law" at the University of
World Economy and Diplomacy

Shahrigulnizomova12@gmail.com

Abstract: This article elucidates the distinctive features of mediation in alternative dispute resolution and explores promising directions for the development of mediation in our country.

Keywords: mediation, mediator, dispute, mediation institute

ПРОБЛЕМЫ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ МЕДИАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Аннотация: В данной статье освещаются отличительные особенности медиации в альтернативном разрешении споров и исследуются перспективные направления развития медиации в нашей стране.

Ключевые слова: медиация, медиатор, спор, институт медиации

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA MEDIATSIYANING INSTITUTSIONAL RIVOJLANISHIDAGI MUAMMOLAR

Annotatsiya: Maqolada mediatsiyaning nizolarni muqobil hal qilishdagi o`ziga xos xususiyatlari va mamlakatimizda mediatsiyaning rivojlantirishdagi istiqbolli yo`nalishlar yoritib berilgan.

Kalit so`zlar: mediatsiya, mediator, nizo, mediatsiya instituti

Mediation is understood as an alternative form of conflict resolution that is impartial and fair, involving a third party - a mediator who has no vested interest in the dispute. The mediator assists the parties in reaching a specific agreement regarding the conflict. In mediation, the parties maintain full control over the decision-making process concerning the resolution of the dispute and the terms of its settlement[1].

According to legal scholars, employing mediation as an alternative method of dispute resolution allows for time savings and reduces court expenses for the conflicting parties - citizens, organizations, and business entities.

Doctor of Juridical Sciences Shonazar Berdiyev listed the following as the main advantages of mediation and its distinctive features that set it apart from other alternative dispute resolution methods:

- freedom of choice;
- reliance on justice;
- direct participation in developing and making decisions;
- parties' agreement with the decisions made;
- the possibility to withdraw from the process at any time;
- time and cost efficiency in case consideration;
- ensuring confidentiality;
- flexibility of the process and its adaptability to the situation and requirements;
- the entire process being free from any forms of corruption[2].

Based on the aforementioned characteristics of mediation, it can be stated that during mediation proceedings, parties can swiftly resolve their disputes without resorting to court, consulting a lawyer, or paying state fees and other expenses related to court costs. This is achieved by reaching a mutually beneficial decision in a convenient place, time, and conditions suitable for both parties. However, citizens rarely take advantage of such mediation opportunities. The main reasons for this can be attributed to the following:

Firstly, citizens lack sufficient information about the institution of mediation. The primary reason for this can be attributed to the late adoption of the Law "On Mediation."

If we refer to the practice of foreign countries, the Law "On Alternative Procedures for Resolving Disputes with the Participation of a Mediator (Mediation Procedure)" came into force in the Russian Federation on January 1, 2001[5]. The Law "On Mediation" was adopted in Kazakhstan on January 28, 2011[6], and in Belarus on July 12, 2013[7]. In the Republic of Uzbekistan, it was adopted on July 3, 2018, and entered into force on January 1, 2019.

Secondly, special rooms and conditions have not been established in mahalla citizens' assemblies and public service centers for disputing citizens to utilize mediation services. In cases of family disputes, resolving the conflict through mediation without going to court would create a foundation for positive resolution of these disputes and prevention of unnecessary expenses.

Thirdly, there is a lack of norms regarding the assignment of tasks to judges at the stage of preparing a case for trial to explain to the parties the possibility of resolving the dispute by concluding a settlement agreement and using the mediation procedure by mutual agreement. With the presence of this norm, citizens would be informed about resolving their disputes through mediation at the court stage, which would result in saving time in dispute resolution and help reduce the court's workload.

In France, claims received by the court are first mandatorily submitted to the conciliation department, and the dispute is resolved in a closed court session through agreement. Representatives elected from both sides participate in the conciliation department, focusing their activities on terminating the case based on agreement. This does not deprive individuals of their right to judicial protection. On the contrary, individuals are provided with the opportunity to choose between state and non-state forms of dispute resolution, and the parties themselves determine which procedure is most appropriate depending on the nature of the disagreement that has arisen[3].

Fourthly, the absence of a simplified procedure for state registration of mediation activities as non-profit organizations with legal entity status through justice authorities. The existence of societies or organizations related to mediation activities can not only encourage clients to use mediation but also help overcome psychological barriers in the process of utilizing the mediation procedure.

Looking at the experience of foreign countries, there are several professional organizations for mediators in the USA. These groups include the American Arbitration Association, the Federal Mediation and Conciliation Service, the National Mediation Board, the Civil Mediation Council, the Institute of Arbitration Judges, the United States Institute of Peace, the UN Department of Political Affairs, and Court Arbitration and Mediation services[8]. These organizations provide opportunities for professional mediators to enhance their qualifications. Additionally, a mediator can work in personal settings in any state without a license, certificate, or registration. Mediator certification can also be obtained online through programs such as the National Association of Certified Mediators[9].

Fifthly, improving the qualifications of professional mediators by incorporating foreign countries' experiences into training courses. Taking Singapore as an example, this country has established several requirements for becoming a mediator, and they are awarded bronze, silver, and gold certificates. The process of obtaining these certificates depends on the volume and quality of mediation dispute resolution and is implemented in stages.

Sixthly, a list of registered professional mediators should be conveniently and permanently displayed in court buildings for citizens. This system is currently being gradually implemented in practice. However, it has not yet been fully realized. If implemented in our practice, it will allow citizens to familiarize themselves with the mediation process and voluntarily select mediators.

Seventhly, there is a lack of enforcement mechanism. That is, after a mediation agreement is reached, the parties do not undertake to fulfill the terms of the agreement. This, in some cases, leads to violations of the agreement terms, resulting in the case being brought to court, as well as a loss of citizens' trust in mediation.

According to A.A. Romanov, "Due to the absence of clear enforcement or mandatory execution mechanisms for mediation agreements in the law on mediation, parties in most cases prefer to resolve disputes through court proceedings to avoid potential delays in the future"[4].

REFERENCES

1. Maripova S.A. Fuqarolik protsessida mediatsiyani qo`llash: qiyosiy-huquqiy tahlil
2. Berdiyev Sh. Kelishmovchiliklar va nizolar yechimi mediatsiya institutini taqozo etmoqda (ilmiy maqola), yuridik fanlar doktori, Huquq va burch, 2014-yil 5-son.
3. Xalmuhamedov K. Nizolarni hal etishda mediatsiyaning ahamiyati (ilmiy maqola) Toshkent viloyat xo`jalik sudi sudyasi, Oliy xo`jalik sudi axborotnomasi 2015-yil 8-son
4. Romanov A.A. O nekotorig aktualnix voprosax mediatsii I sudebnogo predstavitelstva v grajdanskom I arbitrajnom protsessax // Arbitrajniy I grajdanskiy protsess. №2/2021. - S. 52
5. <https://services.government.ru/legal/>
6. <https://lsrk.gov.kz/category/normativno-pravovaya-baza>
7. <https://www.adu.by/ru/uchitelyu/normativnoye-pravovoye-dokumenty>
8. www.adr.gov/pdf/adra.pdf
9. <https://www.barlowrobbins.com/resources/what-is-commerc-mediation>

O'ZBEKISTONDA JISMONIY SHAXSLAR DAROMADLARINI SOLIQQA TORTISHNI USLUBOYOTINI TAKOMILLASHTIRISH

Ibragimov Zafar Ismailovich,

Toshkent davlat Iqtisodiyot Universiteti mustaqil izlanuvchisi

Jismoniy shaxslar daromadlarini soliqqa tortish soliq qonunchiligi doirasida belgilangan tartib-qoidalar asosida soliqni hisob-kitob qilish uchun tizimli yondashuvni qamroab oladi. U turli jihatlarni, jumladan, soliqqa tortiladigan daromadni aniqlash, soliq majburiyatini hisoblash, soliq deklaratsiyasini topshirish va soliq qonunchiligining ijrosini ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Jismoniy shaxslar daromadlarini soliqqa tortish har bir mamlakatning o'ziga xos soliq qonunchiligi va tartib-qoidalariga qarab farq qilishi mumkin.

Tarixiy jihatdan dunyoda daromad solig'i bo'yicha uslubiy yondashuvning ikki xil shakli keng qo'llaniladi:

1. Jismoniy shaxsning barcha turdagi daromadlari umumlashtirilgan holda hisoblanib, ushbu umumiy summadan soliq olinishini nazarda tutadi;

2. Jismoniy shaxsning daromadlar turlariga qarab alohida hisoblab chiqilishi va alohida soliqqa tortilishini nazarda tutadi.

Mamlakatda jismoniy shaxslar daromadlarini soliqqa tortish mexanizmi ideal tarzda shakllangan bo'lsa birinchi uslubiy yondashuv inobatga olinadi, chunki u progressivlikni, yashash darajasini, to'lovchining oilaviy ahvolini va boshqalarni aks ettirishi mumkin.

Birinchi uslubiy yondashuv 1920-yillarda Germaniya, AQSh, SSSR va boshqa ko'pchilik mamlakatlarda, ikkinchi uslubiy yondashuvdan esa Buyuk Britaniya, Italiya va qisman Fransiyada qo'llanilgan.

Ikkinchi uslubiy yondashuvga binoan, soliq to'lovchi tomonidan daromadlar qanday shaklda olingan bo'lishidan qat'i nazar, quyidagi manbalardan olingan daromadlardan undiriladi:

- 1) pul ko'rinishidagi daromadlardan;
- 2) ko'chmas mulkdan, binoni ijaraga berishdan va ko'chmas mulkka egalik qilish va undan foydalanishning boshqa har qanday turlaridan;
- 3) barcha turdagi tijorat, sanoat va boshqa daromadli korxonalaridan;
- 4) xizmat va yollanma ish uchun haq to'lashdan;
- 5) kasbiy, shaxsiy va boshqa foydali faoliyatdan;
- 6) 1-5-bandlarda ko'rsatilmagan har qanday daromad manbalaridan.

Ko'plab mamlakatlarda daromad solig'ining aholi daromadlari tengsizligiga ta'sirini baholash yuzasidan soliq islohotlari amalga oshirilgan. Aholi daromadlariga daromad solig'ining ta'sirini kamaytirish borasida asosan ikki xil empirik yondashuv keng qo'llaniladi.

Birinchi yondashuv rivojlangan mamlakatlarga xos bo'lib vaqt o'tishi bilan daromadlarning o'zgaruvchan ekanligi inobatga olingan holda progressivlik choralari belgilanadi.

Ikkinchi yondashuvda rivojlanayotgan mamlakatlarga xos xatti-harakatlar amalga oshirilib, bunda aholining o'rtacha daromadlilik ko'rsatkichi va daromadlarning o'zgaruvchan koeffitsiyenti inobatga olinadi.

Xalqaro tajribada aholi daromadlari tengsizligini oshirib yubormaslik uchun tadqiqotlar natijasida yalpi daromad, sof daromad va iste'mol uchun alohida hisoblangan Jini koeffitsiyentlari inobatga olinadi.

Progressiv va proporsional soliqqa tortish o'rtasidagi bahs va munozaralar hozirda dunyoning ko'plab mamlakatlarida iqtisodchi olimlar tomonidan faol muhokama qilinayotgan dolzarb masalalardan biriga aylangan. Jamiyatdagi daromadlar tengsizlik darajasini pasaytirish va adolatli mexanizmini yo'lga qo'yish bo'yicha chora-tadbirlarning yetarli emasligi turli toifalar o'rtasidagi daromad farqini kamaytirish uchun samarali qayta taqsimlashni ta'minlash jismoniy shaxslarni soliqqa tortish uslubiyotini takomillashtirish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda.

Amaldagi jismoniy shaxslarni soliqqa tortish tizimidagi yagona stavkada soliq solinishi byudjet daromadlari bazasini shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, lekin har xil daromad manbaiga, ayniqsa kam daromad oluvchi jismoniy shaxslarga nisbatan salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, aholi daromadlaridagi nomutanosiblik kamaytirishda samarasiz fiskal instrument hisoblanadi.

O'rtacha (samarali) daromad solig'i stavkalarining progressiv shkalasi soliq summasining soliq solinadigan bazaga xususan, jismoniy shaxsning umumiy daromadiga nisbati hisoblanadi. $y = y(x) \in (0,1)$, $x \in (0,+\infty)$ mutlaq uzluksiz funksiya sifatida modellashtiriladi, u deyarli hamma joyda bir xil ahamiyatga ega bo'lib, $[x_-,x_+]$ oraliqda differensial tengsizliklarni qanoatlantiradi¹:

$$0 < \frac{dy}{dx} < \frac{1-y}{x} \quad (1)$$

va har bir intervalda doimiylik xususiyatiga ega $(0, x_-]$ va $[x_+, +\infty)$, ya'ni

$$y(x) = 0, \forall x \in (0, x_-], y(x) = y_+, \forall x \in [x_+, +\infty) \quad (2), (3)$$

Bu yerda, x – jismoniy shaxslarning umumiy daromadi, x_- – soliqqa tortilmaydigan minimal daromad, x_+ – daromadning chegaraviy darajasi, qaysiki maksimal o'rtacha stavkada soliq undiriladi. Modelda $y \in (0,1)$, $x \in (0,1)$ sohasida differensial tengsizliklar sistemasining barcha mutloq uzluksiz echimlari to'plami (1) differensial tenglamalarning parametrik oilasi yechimlari to'plamiga mos keladi²:

$$\frac{dy}{dx} = \frac{1-y}{x} \quad (4)$$

¹ Смирнов Р.О. Моделирование выбора параметров шкалы подоходного налога. Вестник Санкт-Петербургского университета. экономика. №4, 2011. С.142.

² Филиппов А. Ф. Дифференциальные уравнения с разрывной правой частью. <https://djvu.online/file/7hQGulky6n61K>

Lebeg funksiyasi bo'yicha barcha mumkin bo'lgan o'lehovlarga mos keladi:

$$u = y(x) \in (0,1) \quad (5)$$

Soliqlarning eng muhim funksiyalaridan biri fiskal funksiya bo'lganligi sababli, daromad solig'i shkalasini tanlashning optimallik mezoni davlat byudjetiga soliq tushumlarining umumiy hajmini tavsiflovchi funksiyalarni maksimal darajada oshirish muammosi hisoblanadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, $[x_0, x_+]$ intervali o'rta sinfning daromadlari diapazonini belgilaydi. Bunday holatda $[x_-, x_0]$ yarim intervali past daromadli jismoniy shaxslarning daromadlari diapazonini, $[x_+, +\infty]$ intervali esa aholi boy qatlami daromadlari diapazonini ko'rsatadi. O'rta sinfning daromadlari chegaralarini yashash minimumiga mutanosib ravishda tanlash eng oqilona ko'rinadi, bu aholi turmush darajasini aniqlashdagi tadqiqot markazlarining yondashuviga mos keladi³. O'zbekistonda daromad solig'ini hisoblashda o'rta guruhdagi aholi daromadining quyi chegarasi bazaviy hisoblash miqdorining 5 baravar miqdoridagi yashash minimumi va eng yuqori chegarasi sifatida esa 20 baravar miqdordiga yashash minimumi miqdoridagi summa, ya'ni $x_- = 5x_-, x_+ = 20x_-$.

Shunday qilib, daromad solig'i stavkalarining progressiv shkalasi parametrlarining eksperimental hisob-kitoblarini o'tkazishda diapazon chegaralarining quyidagi qiymatlari hisobga olingan.

$$a_0 = x_-, a_1 = x_0, = 5x_-, a_2 = 10x_-, a_3 = 15x_-, a_4 = x_+ = 20x_-.$$

Ishlab chiqilgan uslubiyotga muvofiq ushbu parametrlarni quyidagicha tanlash taklif etiladi. Soliq solinmaydigan eng kam daromad x-jahon soliq amaliyotiga mos keladigan yashash minimumiga teng bo'lishi taklif qilingan. Progressiv soliq soliq to'lovchining umumiy yillik daromadiga solinganligi sababli, oylik minimal 12 oyga ko'paytirilib olingan.

Taqdim etilgan hisob-kitoblar o'rganilayotgan yondashuvning imkoniyatlarini ko'rsatishga mo'ljallangan. O'rtacha daromad solig'i stavkalarining optimal shkalasi parametrlarini o'zgartirganda, marjinal soliq stavkalari shkalasining hisoblangan parametrlari ham o'zgarishi aniq. Yana bir marotaba ta'kidlab o'tamizki, progressiv stavkada soliq solishda shkalaning oxirgi diapazonidagi 20 % ga teng stavkada mazkur diapazondagi jismoniy shaxsning umumiy daromadi soliqqa tortiladi (1-jadval).

1-jadval

Progressiv daromad solig'i shkalasi⁴ (BHM 412 000 so'm).

Diapazon chegaralari, a_i so'm	Soliq stavkasi η_i %
$0 < x \leq 4\,944\,000$	0
$4\,944\,000 < x \leq 15\,252\,000$	2
$15\,252\,000 < x \leq 76\,260\,000$	10

³ Неравенство доходов и экономический рост: стратегии выхода из кризиса. Под редакцией Бузгалин А., Трауб-Мерц Р., Воейков М.. М: Культурная революция, 2014. – 406 с.

⁴ Hisob-kitoblar asosida kelgusi davr uchun tavsiya sifatida dissertant tomonidan ishlab chiqilgan.

$76\,260\,000 < x \leq 152\,520\,000$	16
$152\,520\,000 < x \leq 228\,780\,000$	20
$x > 228\,780\,000$	16

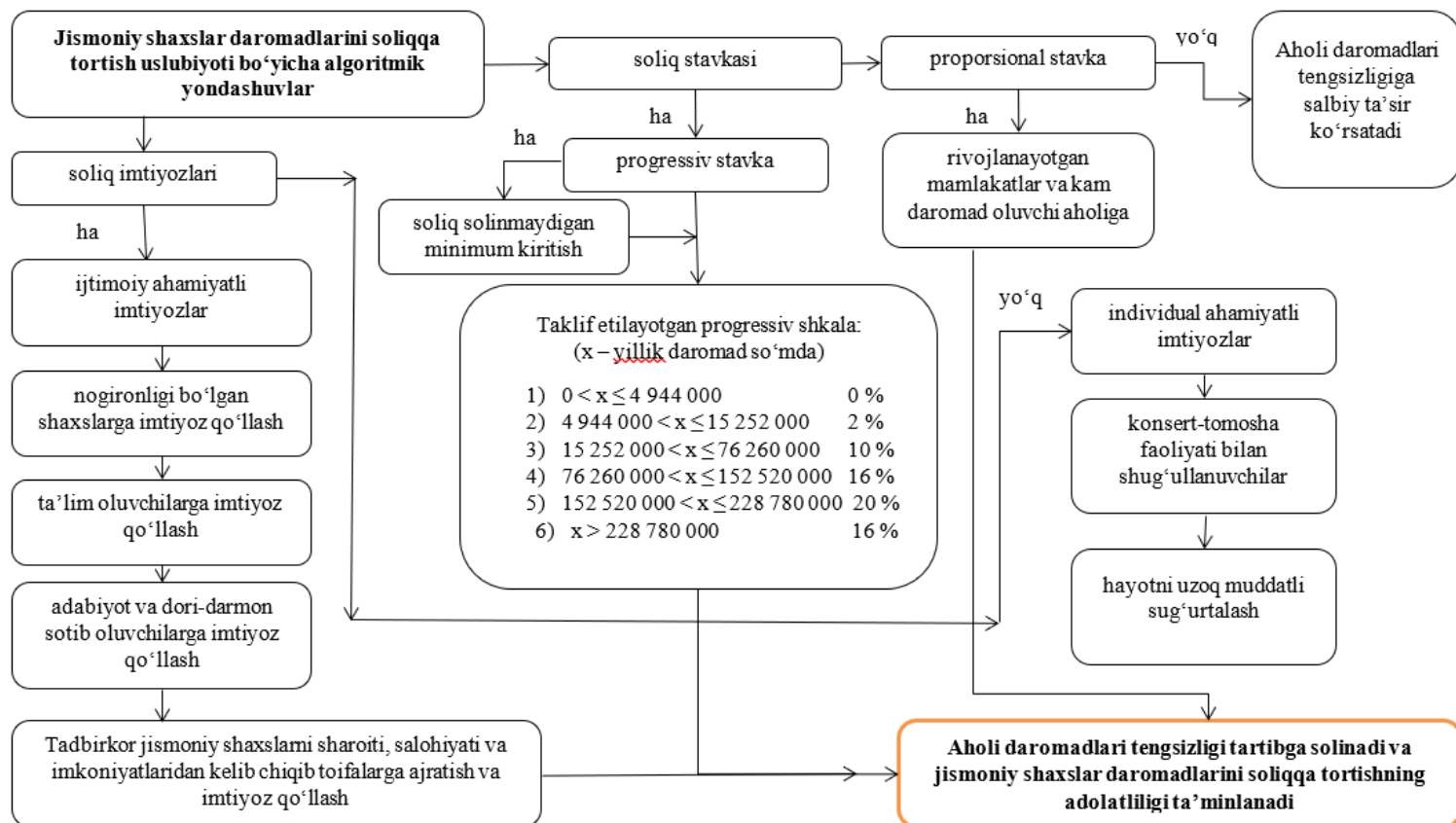
Jismoniy shaxslar tomonidan to'lanadigan barcha soliqlarga nisbatan progressiv soliq shkalasi belgilanishi zarur, chunki ushbu diapazonlarning chegaralari fiskal va qayta taqsimlashdagi samarali soliq stavkalarini o'rnatilishida muhim ahamiyat kasb etadi. 1-jadval orqali taklif etilayotgan progressiv soliq stavkalari kamroq daromad oluvchi shaxslarni qisman bo'lsada rag'batlantirish, ko'proq daromad oluvchi shaxslarni ko'proq soliqqa tortish ya'ni adolatlilikni ta'minlash uchun xizmat qiladi. Bunda soliq solinmaydigan daromad (0 % stavka) bazaviy hisoblash miqdoriga qolgan stavkalar eng kam ish haqi miqdoriga bog'langan. Chunki yillar davomida mazkur ko'rsatkichlar o'zgarishi mumkin. Bu borada alohida ta'kidlash lozimki, yil davomida daromad solig'ining hisob-kitoblarini amalga oshirishda chalkashliklar va anglashilmovchiliklarning oldini olish uchun yil boshidagi eng kam ishhaqi va bazaviy hisoblash miqdori inobatga olinishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Yuqorida keltirib o'tilgan tahlillar asosida olingan natijalaridan kelib chiqib shuni ta'kidlab o'tish joizki, ma'lum bir soliqlarning fiskal "samaradorligi" turli omillar ta'sirida tegishli davrlar mobaynidan turli darajada bo'lishi tabiiy holat hisoblanib, bunga quyidagilarni ko'rsatib o'tish mumkin: soliq stavkalari va soliq solishning boshqa elementlarini o'zgartirish hamda mamlakat iqtisodiyotini rivojlanishidagi holati (o'sish, turg'unlik yoki pasayish). Jismoniy shaxslarni soliqqa tortish, xususan, daromad solig'i o'tgan davr davomida o'zining yuqori fiskal "samaradorligi"ga erishishi kerak edi. Shu bilan birga, progressiv stavkadagi daromad solig'i tizimida proporsional soliq tortishga nisbatan byudjetga daromadlar tushumi kamroq bo'lishi mumkinligi to'g'risida obyektiv dalil mavjud emas. So'nggi yillarda jismoniy shaxslar daromad solig'i tushumlaridagi o'sish dinamikasi asosan jismoniy shaxslar daromadini soliqqa tortishdagi o'zgarishlar, ish haqi va iqtisodiyotning yuqori rivojlanish sur'atlari bilan bevosita bog'liq bo'lgan boshqa daromad turlarining obyektiv o'sishi bilan bog'liqdir. Barcha rivojlangan va tez rivojlanayotgan mamlakatlarda (masalan, Xitoy), daromadlarga soliq solishda nafaqat stavkalarining progressiv shkalasi, balki soliq solinmaydigan minimal miqdori (yashash minimumidan yuqori) ham qo'llaniladi. Ko'pchilik iqtisodchi olimlarning ta'kidlashicha, iqtisodiyoti rivojlangan va yuqori daromadli rivojlanayotgan davlatlarga nisbatan solishtirib ko'rilganda, aksariyat o'rta va kam daromadli davlatlarda jismoniy shaxslar daromadi strukturasi va miqdori keskin farqlanishni kuzatish mumkin. Buning sabablaridan biri sifatida balki amaldagi jismoniy shaxslar daromadini proporsional stavkada soliqqa tortish tizimidir.

Barchaga ma'lumki, soliq tizimi va jismoniy shaxslar soliqlarining samaradorligi, tushunchasini soliq tushumlari hajmi va ushbu soliqlar ma'murchiligi xarajatlari o'rtasidagi nisbatga bog'lash juda noto'g'ridir. Umuman olganda jismoniy

shaxslarni soliqqa tortish tizimi, agar aholi daromadlar tengsizligi darajasini kamaytirishga va milliy iqtisodiyotning rivojlanishiga to'siq bo'lmagan holda samarali deb hisoblanishi mumkin.

Olib borilgan ilmiy tadqiqotlarimiz Iqtisodchi olim A.A.Bozorov tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijasida jismoniy shaxslar daromadlarini soliqqa tortish uslubiyoti bo'yicha algoritmik yondashuvlar amalga oshirildi (1-rasm)



1-rasm. Jismoniy shaxslar daromadlarini soliqqa tortish uslubiyoti bo'yicha algoritmik yondashuvlar⁵

Jismoniy shaxslarni mutanosib shkalada soliqqa tortish modelini tarafdorlarining ta'kidlashicha, ushbu model iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilishga imkon beradi, shu bilan birga, yuqori daromad olishga qiziqish uyg'otadi, bu esa oxir-oqibat iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi. Jismoniy shaxslar daromadiga progressiv shkalada soliq solish modelini tarafdorlarining fikricha, jamiyatdagi aholi daromadini qayta taqsimlashda samarali va nisbatan adolatli hisoblandi. Shu bilan birga, iqtisodiy rivojlanish darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlarda jismoniy daromadlarni soliqqa tortishning progressiv shkalasi qo'llaniladi. G'arb mamlakatlarida asosiy soliq yuki aholining eng badavlat qatlami o'z zimmasiga oladi, bunga jismoniy shaxslardan undiriladigan daromad solig'i shkalasining yuqori

marjinal stavkalari progressivligi hamda standart va turli ijtimoiy aholi guruhlarini uchun soliq solinmaydigan daromad summasi o'rnatilishidir⁵.

Fikrimizcha daromad solig'i stavkasining progressivligi yuqori darajada bo'lishi bir tomondan, aholi daromadlari tengsizligiga ijobiy ta'sir etishi mumkin, ammo ikkinchi tomondan aholining daromadlarini yashirish ko'rsatkichining ortib ketishiga olib kelishi mumkin. Shunday ekan aholi daromadlariga nisbatan soliq stavkalarini belgilashda mamlakatning iqtisodiy rivojlanganlik darajasi hamda aholi daromadlarining yuqoriligi yoki kamligi inobatga olinishi muhim hisoblanadi. Iqtisodiy jihatdan rivojlangan va aholi daromadlari yuqori hisoblanuvchi mamlakatlarda daromad solig'ining progressivligi yuqori bo'lishi ijobiy hisoblanadi.

Yuqoridagi mulohazalarga tayangan holda aholi daromadlari tengsizligini kamaytirish uchun quyidagi bir nechta tavsiyalarni ta'kidlash mumkin::

1. Progressiv soliqqa tortish: Bu yuqori daromadli shaxslar ko'proq soliq to'laydigan tizimni nazarda tutadi. Bu daromadlarni qayta taqsimlash va boylar va kambag'allar o'rtasidagi tafovutni kamaytirishga yordam beradi.

2. Soliq imtiyozlari: Daromadlar tengsizligini bartaraf etish uchun soliqqa tortilmaydigan minimumlarni amaliyotga joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bunday soliq siyosati kam ta'minlangan oilalarning ixtiyorida bo'ladigan daromadlarini oshirishga va ularning davlat dasturlariga bo'lgan bog'liqligini kamaytirishga yordam beradi.

3. Soliq shaffofligi: soliq shaffofligini oshirish daromadlar tengsizligini kamaytirishga qaratilgan sa'y-harakatlarni qo'llab-quvvatlashi mumkin. Soliq ma'lumotlarini oshkor qilishni talab qiluvchi siyosat soliq to'lashdan bo'yin tovlash va oldini olish sxemalarini aniqlashga yordam beradi. Xuddi shunday, yuqori daromadli shaxslar uchun hisobot berish talablari ularning soliqlarning adolatli ulushini to'lashiga xizmat qiladi.

⁵ Баймухаметова А.С. 2021. Прогрессивное подоходное налогообложение физических лиц и расчет шкалы прогрессии на основе программного продукта. Налоги и налогообложение. № 2. https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=34060.

QADRIYATLAR INSON MA'NAVIY KAMOLOTIGA TA'SIR ETUVCHI MUHIM OMIL

Rahmonova Nigina Aminjonovna
Nizomiy nomli TDPU mustaqil tadqiqotchisi

Har bir qadriyatning negizida, mohiyati va ahamiyatida tabiat, jamiyat va ruhiy olam hodisalarini bilish, ilmiy umumlashtirish, ijtimoiy va ma'naviy taraqqiyotga ta'sir etish imkoniyatlari yotadi. Qadriyatlar inson ma'naviy kamolotiga ta'sir etuvchi muhim omil hamdir.

Qadriyatlar yo'nalishi sifatidagi "Men" nafaqat kognitiv tarkibiy qismlarni, balki insonning ichki yo'nalganligida muhim o'rin tutuvchi hissiy-irodaviy tarkibiy qismlarni ham o'z ichiga oladi. Shuningdek, o'z navbatida pedagogik qadriyatlarni bunday xilma-xilligi ularni umumiy tarzda ta'limiy va tarbiyaviy qadriyatlarga ajratishga imkon beradi.

Ta'limiy qadriyatlar shaxsga ilmiy-nazariy bilimlarni berish, unda yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalash, uning har tomonlama barkamol bo'lib voyaga yetishida muhim ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ega bo'lgan, shuningdek, o'ziga xos ahamiyat kasb etuvchi obyektiv va subyektiv omillar majmuasidir.

Tarbiyaviy qadriyatlar ijtimoiy hayot va inson ongida xilma-xil muddatlarda mavjud bo'lishi, mazkur qadriyatlarning barcha jamiyatlar uchun bir xil ahamiyatga ega bo'lmasligi, tarbiyaviy tizimlarda mavjud bo'la olishi va pedagogik samaradorlikni belgilashga xizmat qiladi. Ana shu bilan bog'liqlikda tarbiyaviy qadriyatlar absolyut – shu jumladan, genetik manbadan yuzaga keluvchi umuminsoniy qadriyatlar, vaqt bilan bog'liq – aniq-tarixiy; barqaror – mental, etnik; individual-shaxsiy kabi turlarga bo'linadi.

Agar qadriyat din, mafkura, san'at kabi ijtimoiy ong shaklidan alohida ajratib qaralsa, u holda uning mustaqil ma'no-mohiyatiga nisbatan shubha uyg'onadi. Chunki inson yoki jamiyatning biror-bir ehtiyojlarining qondirilishi nafaqat moddiy, balki ideallik bilan aloqadorlikni aks ettiradi. Ehtiyojning o'zi ham ijtimoiy hayotning qator shart-sharoitlari va o'ziga xosliklarini aniqlab beradi. Demak, qadriyat inson va jamiyatning tashqi olamga munosabatining, ularning ichki ehtiyojlari va voqelikka munosabatlari bilan uyg'unlashuvi natijasida yuzaga keladi. Mazkur munosabatning barqaror xususiyat kasb etishi inson faoliyatining maqsadi va motivlarini shakllantirishga xizmat qiluvchi "qadriyatli yo'nalganlik" atamasi bilan ifoda etiladi.

Pedagogik aksiologiyaga doir adabiyotlarda “qadriyatli ustanovka” tushunchasi ham uchraydi. Garchi ko‘pchilik mualliflar “qadriyatli yo‘nalganlik” va “qadriyatli ustanovka” tushunchalarini sinonim sifatida qo‘llashsa ham M.Rokich ular orasidagi farqni alohida ajratib ko‘rsatgan. Uning fikricha, ustanovkani ma‘lum bir obyekt (aniq yoki abstrakt, shaxsiy yoki ijtimoiy)ga yoki vaziyatga nisbatan subyekt munosabatida aks etuvchi uzoq vaqt davomida shakllangan bir qancha ishonch, e‘tiqodlar majmui deb qarash mumkin. Demak, yo‘nalganlikda shaxsning jamiyatdagi me‘yorlar bilan inson ehtiyojlari uyg‘unlashuvi aks etsa, qadriyatli ustanovkada shaxsning amaliy faoliyatda mazkur munosabatlari tizimini ro‘yobga chiqarishga tayyorligi aks etadi.

B.Xodjayevning ta‘kidlashicha, shaxs o‘zining ichki pozitsiyasini anglashi va aniq qadriyatlar bilan bog‘liqlikda amaliy faoliyatga tayyorligi qadriyatli ustanovkaning mohiyatini belgilab beradi. Ustanovka shaxsning aniq faoliyatga tayyorgarlik holatini aks ettiruvchi kognitiv va affektiv (emotsiya, hissiyot) komponentlar majmui sifatida namoyon bo‘ladi. “Qadriyatlar tizimi” muayyan ijtimoiy subyektlarga (shaxs, millat, jamiyat va boshqalar), biron bir davr, tarixiy bosqich yoki soha bilan bog‘liq bo‘lgan qadriyat shakllarining o‘zaro aloqadorligi va chambarchas bog‘liqligini ifodalaydigan tushunchadir. Tizim, tuzilish, tizimni tashkil etuvchi qismlar, tizimlilik asosida yondashish usuli kabi muammolar, ularning mohiyati, mazmuni va ahamiyatiga doir falsafiy fikrlar pedagogik-psixologik adabiyotlarda nihoyatda misollar ko‘p. tizimlilik prinsipi esa ilmiy bilish va tadqiqotlarning asosiy usullaridan biriga aylangan. Eng muhimi, ana shu prinsip va uni ilmiy bilishda namoyon bo‘lish qonuniyatlarining aksiologik tadqiqotlar, qadriyatlar va qadriyat tizimlarining amaliyotini tahlil qilishda kashf etadigan o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish muhimdir. Bu borada tarixiylik mezonining qo‘shilishi hamda masala tizimlilik va tarixiy usul qoidalaridan aksiologik tizimlarga tatbiqan foydalanish tarzida qo‘yilayotgan muammoni yanada dolzarblashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, tizimli, subyektiv va faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvlar va qadriyatga yo‘naltirilgan faoliyatning o‘ziga xosliklarini hisobga olgan holda “qadriyat” tushunchasi o‘quvchi-talabaning kasbning ijtimoiy ahamiyatini to‘liq anglab yetilganligi tavsifida bo‘lg‘usi pedagogik faoliyatga subyektiv munosabati va bahosini ifoda etishini anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Вегас Х.М.. Ценности и воспитание. Критика нравственного релуативизма. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та; Изд-во Рус. христ. гуманит. акад., 2007 .- 225 с

2. Temirova N.E. «Talaba yoshlarning ma'naviy shakllanishida milliy va umuminsoniy qadriyatlar dialektikasi» UDK: 17.022.1-057.87 (575.1)374.32 (575.1). Toshkent-2017. B.150
3. Botirov B.M. «O'zbek milliy xarakteri shakllanishiga qadriyatlar ta'sirining psixologik xususiyatlari» p.f.n. dis. T.: 2011. - 166 b.

БИРЛАМЧИ БОШ ОҒРИГИДАГИ УЙҚУ БУЗИЛИШЛАРИНИНГ ЭРТА ДИАГНОСТИКАСИ ВА ПРОФИЛАКТИКАСИ

БОЗОРОВ Ш.И

Бухоро давлат тиббиёт институти неврология кафедраси ассистенти

Кириш

Бирламчи бош оғриғи ва уйқу бузилишлари ўртасидаги боғлиқлик тўғрисидаги изланишлар сони ортиб бормоқда. Ушбу патологиялар аҳоли орасида кенг тарқалган бўлиб, инсон ҳаётининг сифатини сезиларли даражада пасайтиради. Уйқу бузилишлари бирламчи бош оғриғи ҳолатларини қўзғатувчи асосий омиллардан бири сифатида кўрилмақда. Шу сабабли, уларни эрта аниқлаш ва олдини олиш муҳим аҳамият касб этади.

Уйқу бузилишлари ва бирламчи бош оғриғи

Бирламчи бош оғриғининг турлари:

- **Мигрень:** Кўпинча уйқусизлик, уйқу ритмининг бузилиши билан боғлиқ.
- **Кластик бош оғриғи:** Уйқу давомидаги жархи-ритм бузилишлари сабабли.
- **Тензион типдаги бош оғриғи:** Стресс ва уйқу сифатининг пастлиги билан боғлиқ.

Уйқу бузилишлари турлари:

- **Уйқусизлик (инсомния)**
- **Обструктив уйқу апноэ синдроми**
- **Гиперсомния**
- **Циркадиан ритм бузилишлари**

Тадқиқот мақсади

Бирламчи бош оғриғига эга беморларда уйқу бузилишларини эрта диагностика қилиш усулларини ишлаб чиқиш ва профилактика чораларини белгилаш.

Тадқиқот усуллари

1. **Анамнез тўплаш:** Беморнинг уйқу хусусиятлари ва бош оғриғи динамикасини баҳолаш.
2. **Полисомнография:** Уйқу давомида мия фаолиятини ўрганиш.
3. **Уйқу анкеталари:** Беморнинг уйқу сифати ва бузилишлари тўғрисидаги субъектив маълумотларни йиғиш.
4. **Биомаркерлар таҳлили:** Кортизол, мелатонин каби гормонларнинг даражасини аниқлаш.

Диагностика

- **Клиник диагностик мезонлар:** Уйқунинг асосий бузилиш турларини аниқлаш.
- **Инструментал таҳлил:** Полисомнография ва электроэнцефалография натижаларига асосланиб.
- **Субъектив баҳолаш:** Уйқу сифати бўйича махсус шкалалардан фойдаланиш (мисол: PSQI).

Профилактика

1. **Тартибли уйқу гигиенаси:**
 - Бир вақтда ухлаш ва уйғониш.
 - Уйқудан олдин электрон қурилмалардан фойдаланмаслик.
2. **Рационал овқатланиш:**
 - Кофеин ва алкоғолни чеклаш.
 - Магний ва мелатонин моддаларини истеъмол қилиш.
3. **Психологик ёрдам:**
 - Стрессни бошқариш бўйича тренинглари.
 - Медитация ва бошқа релаксация усуллари.
4. **Махсус дори воситалари:**
 - Мигрень ва бош оғриғи учун профилактик препаратлар.
 - Уйқу бузилишларини коррекция қилиш учун мелатонин ва анксиолитиклар.

Хулоса

Бирламчи бош оғриғи ва уйқу бузилишлари ўртасидаги боғлиқликни эрта босқичда аниқлаш, ушбу патологияларни самарали даволаш ва олдини олиш имконини яратади. Махсус инструментал ва клиник усуллардан фойдаланиш

билан биргаликда, уйқу гигиенасини риоя қилиш ва профилактик чораларни амалга ошириш, беморларнинг ҳаёт сифатини яхшилашда муҳим роль ўйнайди.

Тавсиялар

- Бирламчи бош оғриғига эга бўлган беморларда уйқу сифати доимий равишда мониторинг қилиниши лозим.
- Уйқу бузилишлари учун полисомнографиядан кенг фойдаланиш тавсия этилади.
- Уйқу ва бош оғриғи профилактикасини аҳоли ўртасида кенг тарғиб қилиш муҳим аҳамиятга эга.

**KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKDA RESURLARNI SAMARALI
BOSHQARISH ORQALI RAQOBATBARDOSHLIKNI OSHIRISH.**

(Surxondaryo viloyati misolida)

Mamatkulova Xurshida Nasrullayevna

Doktorant Termiz davlat Universiteti

mamatkulovaxurshida078@gmail.com

Annotatsiya

Kichik biznes va tadbirkorlik sub'yektlarining faoliyatini rivojlantirish har bir mamlakat uchun ustuvor vazifadir. Shu bilan bir vaqtda iqtisodiyotning bosh muommosi hisoblangan resurslarning cheklanganligi va atrof-muhitning asrab avaylash ham muhim masalalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada kichik biznes va tadbirkorlik sub'yektlarining atrof-muhit va ekologiyaga zararini kamaytirish bu sohaning uzoq vaqt davom etishishini va raqobatbardoshligini ta'minlashi haqida yozilgan.

Tayanch so'zlar: Kichik biznes, tadbirkorlik, yashil texnologiya, energiyani tejash, "jigarrang" iqtisodiyot, "yashil" ish o'rinlari.

Dunyo tajribasiga ko'ra, ekologik zararni kamaytirish orqali kichik biznes va tadbirkorlik sub'yektlarining raqobatbardoshligini oshirgan bir qancha muvaffaqiyatli tadbirkorlik sub'yektlari mavjud. Ekologik barqarorlikni ta'minlash nafaqat atrof-muhitga zararni kamaytirishga, balki biznesning uzoq muddatli muvaffaqiyatini ta'minlashga ham yordam beradi. Bunday yondashuvlar ko'pincha innovatsion, resurslarni tejashga asoslangan va ijtimoiy mas'uliyatni o'zida aks ettiruvchi yondashuvlardir.

Surxondaryo viloyati O'zbekiston Respublikasining janub qismida joylashgan. Viloyatda kichik biznes va tadbirkorlik sub'yektlarining raqobatbardoshligini oshirish uchun resurslarni samarali boshqarish imkoniyatlarining bir qator strategiyalarni o'z ichiga oladi. Viloyatning iqlim sharoitlari, resurslari va iqtisodiy o'ziga xosliklarini hisobga olgan holda quyidagi yo'nalishlar samarali bo'lishi mumkin.

Surxondaryo viloyatida quyosh energiyalaridan foydalanish imkoniyatlari juda yuqori. “Yashil” energiya manbalaridan foydalanish nafaqat ekologik ta’sirni kamaytirish, balki energiya xarajatlarini sezilarli darajada qisqartirishga yordam beradi. Kichik biznes sub’yektlari quyosh va shamol turbinalarini orqali o‘z energiya ehtiyojlarini ta’minlashlari va ortiqcha xarajatlarni kamaytirishlari mumkin. Bu esa biznesning raqobatbardoshligini oshiradi. Bu borada davlatning kichik biznes va tadbirkorlik sub’yektlarini qo‘llab quvvatlovchi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni va O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari ham mavjud. Masalan, 2024-yil 9-iyulda Qonunchilik Palatasi tomonidan qabul qilingan “ Energiyani tejash, undan oqilona foydalanish va energiya samaradorligini oshirish to‘g‘risidagi” O‘zbekiston Respublikasi Qonunining vazifasi energiyani tejash, undan oqilona foydalanish va energiya samaradorligini oshirish sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iboratdir. Ushbu qonunning 20-moddasiga binoan, Energiyani tejash, undan oqilona foydalanish va energiya samaradorligini oshirish sohasidagi milliy, tarmoq va hududiy dasturlar hamda loyihalar O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjeti mablag‘lari, budget tashkilotlarining budjetdan tashqari jamg‘armalari mablag‘lari va qonunchilikda taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobidan moliyalashtiriladi¹. Bundan tashqari O‘zbekiston Respublikasining 2017-yil 19-aprelda “Iqlim o‘zgarishlariga qarshi kurashish va global haroratning o‘rtacha yillik ko‘tarilishini 1,5°C dan ortiq bo‘lmasligini ta’minlash ” haqidagi Parij bitimiga imzo chekgani va bitim ishtirokchilaridan biriga aylangani, kichik biznes va tadbirkorlik sub’yektlarining “jigarrang” iqtisodiyotdan “yashil” iqtisodiyotga o‘tish majburiyat sifatida qaralishini ko‘rsatadi. Dunyo tajribasiga nazar tashlanganda, serquyosh mamlakatlar qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish va “yashil” iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha bir qator ilg‘or tashabbuslarni amalga oshirayotgani ko‘rilmoqda. Ushbu davlatlar quyosh energiyasidan samarali foydalanishga qaratilgan yirik loyihalar va innovatsion yechimlar ishlab chiqmoqda. Jumladan, Marokashdagi “Noor Ourzazate” loyihasi orqali Ourzazate shahrida dunyodagi eng yirik quyosh issiqlik energiyasi ishlab chiqaruvchi komplekslardan biridir. Bu loyiha, quyosh energiyasining issiqlik tizimlari asosida ishlaydi. U mamlakatning turli hududlarida joylashgan bir nechta quyosh stansiyalaridan iborat. Bu 333 megavatt quvvat ishlab chiqarishga qodir bo‘lgan loyiha bo‘lib, to‘liq hajmda 400 Mvt ishlab chiqarishi mumkin. Bu kichik energiya markazlari mamlakatning turli hududlarida tarqalgan. Ular orasida 184 Mvt quvvatga ega bo‘lgan megaloyiha uchun eng ko‘p energiya ishlab chiqaradigan zavod

¹ O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 07.08.2024 yildagi O‘RQ-940-son. <https://lex.uz/uz/docs/-7052085>

bo'lgan "Ain Bni Mathar" alohida ajralib turadi². Yana shunday loyihalardan biri, Birlashgan Arab Amirliklarining Dubay shaxrida joylashgan dunyodagi eng yirik quyosh energiyasi parklaridan biridir. Ushbu loyiha 2012-yildan boshlanib, 5 bosqichdan o'tib hozirgi kunda oltinchi bosqichda quyidagi natijalarga erishgan. Olti-bosqichning umumiy quvvati 1800 MW bo'lib, fotovoltaik quyosh panellari asosida Mustaqil Energiya Loyihasi (IPP) modeli asosida amalga oshiriladi. Olti-bosqich yillik 2,36 million tonna karbon chiqindilarini kamaytiradi va Dubaydagi 540,000 ta uy-joyni toza energiya bilan ta'minlaydi. VI-bosqich orqali DEWA, kilovatt-soat (kWh) uchun eng past Levelised Cost of Energy (LCOE) narxini 1,6215 dollar sentda qo'lga kiritdi. 6-bosqich 2024 yildan 2026 yilgacha bosqichma-bosqich ishga tushiriladi³.

Bu kabi dunyo tajribalarini ko'plab misollar keltirish mumkin. Surxondaryo viloyatida ham quyosh energiyasini elektr energiyaga aylantirish yoki quyosh energiyasini markazlashtirib, issiqlik energiyasini ishlab chiqarish uchun ishlatiladigan texnologiyalardan foydalanish orqali viloyatdagi kichik biznes va tadbirkorlik sub'yektlarining mustaqil energiya manbalariga ega bo'lishlariga va atrof –muhitga kam chiqindi chiqaradigan tadbirkorlar raqobatbardoshligini ta'minlash imkonini beradi. Zero, elektr energiyasi talab qilmaydigan kichik biznes va tadbirkorlik faoliyati mavjud emas. Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, Surxondaryo viloyatida quyosh energiyasidan samarali foydalangan holda, kichik biznes va tadbirkorlik sub'yektlarining xarajatlarini tejashga va bu orqali ularning raqobat muhitida o'zlarining innovatsion yechimini topishga va shu o'rinda "yashil" iqtisodiyotga o'tish chora tadbirlarini ko'rish imkonini ham beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Порфирьев Б.П., "Зеленая" экономика: реалии, перспективы и пределы роста. - М. Карнеги, 2013.
2. "The World Bank and the Ministry of Economic Development and Poverty Reduction of the Republic of Uzbekistan. 2022. Towards a Greener Economy in Uzbekistan. ©World Bank."
3. "O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish vazirligi, Jahon banki, Markaziy Osiyo Mintaqaviy ekologik markazi, 2022-yil.

² <https://www.masen.ma/en/projects/agdez>

³ <https://www.mbrsic.ae/en/about/mohammed-bin-rashid-al-maktoum-solar-park/>

O'zbekistonda "Yashil" O'sish va Iqlim O'zgarishi bo'yicha Siyosiy Muloqotlar Turkumi: Ishlar To'plami. Jahon banki: Washington D.C.

4. "Energiyani tejash, undan oqilona foydalanish va energiya samaradorligini oshirish to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 07.08.2024 yildagi O'RQ-940-son.

5. www.lex.uz

6. www.masen.ma

7. www.dewa.gov.ae

LINGVO-DINSHUNOSLIK DINIY TILNI O'RGANUVCHI FAN SIFATIDA

Mirzayeva Mashxura,
Farg'ona davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada lingvo-dinshunoslik diniy tilni o'rganuvchi fan sifatida talqin etiladi. Shu bilan bir qatorda tilshunoslikning keng tadqiq qilinayotgan sohalaridan biri onomastikaning teolingvistika yo'nalishi va uning o'rganish obyekti bo'lgan teonimlar haqida fikr yuritiladi. Teonimlar diniy tushunchalarni ifodalovchi so'zlar bo'lib, ularning tilshunoslikdagi o'rni va jamiyatdagi roli haqida ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: teonim, teolingvistika, onomastika, lingvo-dinshunoslik, diniy til

LINGUO-RELIGIOUS STUDIES AS A SCIENCE THAT STUDIES RELIGIOUS LANGUAGE

Mirzayeva Mashkhura,
Master's student at Fergana State University

Abstract: In this article, linguo-religious studies are interpreted as a discipline that studies religious language. Additionally, one of the widely researched areas of linguistics, onomastics, will be discussed, particularly focusing on the subfield of teolinguistics and its object of study teonyms. Teonyms are words that express religious concepts, and the article provides information about their role in linguistics and their significance in society.

Key words: theonym, theolinguistics, onomastics, linguo-didactics, religious language.

ЛИНГВО-РЕЛИГИОВЕДЕНИЕ КАК НАУКА ИЗУЧАЮЩАЯ РЕЛИГИОЗНЫЙ ЯЗЫК

Мирзаева Машхура,
Магистрант Ферганского государственного университета

Аннотация: В данной статье лингводидактика рассматривается как наука, изучающая религиозный язык. Наряду с этим также обсуждается одна из широко

исследуемых областей лингвистики – ономастика и направление теолингвистики, а также теонимы, которые являются объектом изучения. Теонимы – это слова, выражающие религиозные концепции и в статье приводится информация об их месте в лингвистике и роли в обществе.

Ключевые слова: теоним, теолингвистика, ономастика лингво-дидактика, религиозный язык.

Tilshunoslikda ko‘plab tadqiqotlar olib borilayotgan sohalardan biri onomastikadir. O‘zbek tilshunosligida ushbu soha o‘tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab rivojlangan sohalardan biriga aylandi. Onomastika yunoncha onomastike – “nomlash”, “nom qo‘yish san’ati” degan ma’noni ifodalaydi.¹ Ushbu bo‘lim tilshunoslikning har qanday atoqli nomlarini, ularning paydo bo‘lishi va o‘zgarishini o‘rganuvchi bo‘limi, shuningdek, barcha atoqli nomlar yig‘indisidir.

Nomlar, ularning turlari, nomlanish sabablari bilan shug‘ullanuvchi tilshunoslikning bo‘limiga onomastika (lot. onuma – “nom” so‘zidan olingan) deyiladi.² Masalan, *Samarqand, A.Navoiy, Jayhun, Avesto, Imom Buxoriy*.

Onomastika o‘rganish obyektiga ko‘ra birqancha yo‘nalishlarga ajraladi. Ya’ni aynan qaysi obyektни nomlashiga ko‘ra *antroponim, toponim, agionim, andronim, teonim, mifonim, mifozoonim* kabi birliklari va mos ravishda ularni o‘rganuvchi sohalari mavjud.³ *Antroponimlar* insonlarga qo‘yilgan *Otabek, Kumush, Abdulla Qodiriy* kabi atoqli nomlardir. *Toponimlar Samarqand, Turkiston, Buxoro* kabi geografik hududlarning nomlarini tashkil qiladi. *Mifonim* – afsona, epopeya, ertaklarda uchraydigan atoqli nomlar, masalan, *Odam Ato, Momo Havo; Mifozoonim* – moddiy olamda mavjud bo‘lmagan, ammo afsonalar, rivoyatlarda uchraydigan, insonlar tomonidan mavjudligiga ishoniladigan mavjudotlar – *dev, pari, ajdaho* – deb izohlaniladi. [2:47] *Agionim* – muqaddas deb hisoblanuvchi narsalar, obyektlar, shaxslarning atoqli oti degan ma’noni anglatadi. Payg‘ambarlar nomlari ushbu guruh leksikasini tashkil qiladi. [2:11] *Teonim* – Allohning ismlari, Alloh tushunchasini ifodalovchi – *Yaratgan, Parvardigor, Robbi, Iloh* – leksemlardir.⁴ *Allohning nomi* – olamda butun mavjudotni bor qilgan (yaratgan), ularning taqdirini o‘z qo‘lida tutib turuvchi ilohiy kuch (*Alloh, Tangri, Xudo, O‘g‘on*)ning atoqli otidir. [2:58] Aniqroq

¹ Йўлдашев Б. Ўзбек ономастикаси масалалари. – Самарқанд, 2011.

² A.Nurmonov, A.Sobirov, Sh.Yusupova. Hozirgi o‘zbek adabiy tili”. –B.216.

³ Бегматов Э., Улуқов Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. – Наманган, 2006.

⁴ Улуқов Н. Экзотик лексика. – Тошкент, 2021.

qilib aytganda teonimiya tizimiga Allohning 99 ismi va islomgacha bo'lgan davrdagi xudolarning nomlari kiradi.

Teolingvistika – bu din, madaniyat va til o'rtasidagi aloqalarni o'rganuvchi soha hisoblanib, teonimlar diniy shaxslar, xususan, xudo va muqaddas tushunchalarning nomlaridir.⁵ Masalan, *Alloh, Xudo, Parvardigor, mushrik, hijrat* kabi.

Bunday nomlar nafaqat madaniy va diniy kontekstda, balki lingvistik jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Ularni o'rganish orqali til va madaniyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni chuqurroq tushunishimiz mumkin.

Din va diniy tushunchalar, diniy til masalalari ilk boshdan dinshunoslik, ilohiyot, falsafa, psixologiya kabi sohalarning o'rganish obyekti hisoblangan. Keyinchalik tilshunoslikda sotsiolingvistika, pragmalingvistika, lingvikulturologiya, psixolingvistika kabi yangi yo'nalishlarning paydo bo'lishi, shu bilan birgalikda stilistika, matn lingvistikasi sohasida olib borilgan turli uslubga tegishli bo'lgan matnlarning o'zaro farqlanishi yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar diniy matn uslubini o'rganishni ham taqazo etdi.

Din madaniyatning ajralmas qismi bo'lish bilan bir vaqtda madaniyatni belgilovchi omil hisoblanadi. Darhaqiqat, madaniyatning ko'plab sohalari: me'morchilik, san'at musiqa, adabiyot va boshqa ijodiy faoliyatlar din bilan chambarchas bog'liq va uning ta'sirida rivojlanib, boyib boradi. Insonning hayoti va faoliyatiga ikki omil – din va madaniyat doimiy ta'sir etib turadi. Zero, din va madaniyat inson uchun ilhom o'chog'i bo'lib xizmat qiladi. Ushbu ikki omilni so'z ko'rinishida voqealanishi tildir. Til – diniy, madaniy ma'lumotlarni og'zaki ko'rinishda ifodalaydi, saqlaydi va uzatadi. Ayni paytda ma'lum bir etnik guruhning madaniyati va dinini ifodalaydi.

Xulosa qilib aytganda, lingvo-dinshunoslik diniy tilni tadqiq qiluvchi yangi yo'nalish hisoblanib, uning o'rganish obyekti diniy leksikadir. Soha bo'yicha keng ko'lamlı tadqiqotlar amalga oshirilayotganiga qaramay, diniy leksik birliklarning guruhlanishi ya'ni, andronim, antroponim, teonim, mifonim, agnonimlar orasidagi chegarani aniqlash o'z yechimini kutayotgan masalalar hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A.Nurmonov, A.Sobirov, Sh.Yusupova. Hozirgi o'zbek adabiy tili".

⁵ Примов А. Ўзбек тили теонимларини ўрганиш масалаларига доир. Тил тизими сатҳлари: Семантик функционал ва структур асослар. Республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Самарқанд, 2009.

2. Бегматов Э., Улуқов Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. – Наманган, 2006.
3. Elmurodova S. Hozirgi zamon tilshunosligida teonimlarni o'rganishdagi qiyinchiliklar. O'zbekiston Milliy universiteti xabarleri. 2022, 1/12.
4. Примов А. Ўзбек тили теонимларини ўрганиш масалаларига доир. Тил тизими сатҳлари: Семантик-функционал ва структур асослар. Республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Самарқанд, 2009.
5. Улуқов Н. Экзотик лексика. – Тошкент, 2021.
6. Йўлдашев Б. Ўзбек ономастикаси масалалари. – Самарқанд, 2011.

УДК: 616.65-002.2:616-097.3

**CHARACTERISTICS OF IMMUNE DISORDERS IN CHRONIC
PROSTATITIS DEPENDING ON THE PRESENCE OF METABOLIC
SYNDROME IN YOUNG MEN**

Juraev Shakhzod Raimovich

sdjurayev87@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-7747-8313>

Bukhara State Medical Institute

Annotation. The use of panavir in the complex of etiopathogenetic therapy of patients with chronic bacterial prostatitis in combination with metabolic syndrome statistically significantly improves the results of treatment of chronic prostatitis, indicators of lipid metabolism, increases the fertility of the ejaculate. There were no adverse reactions to the drug. Should include panavir in the standard of therapy for patients with chronic bacterial prostatitis.

Keywords: prostate, metabolic syndrome, infertility, sperm, ejaculate, immunoactive substances.

The incidence of chronic prostatitis (CP) in Russia is unknown according to official statistics from the Ministry of Health, but there is data on the frequency of this disease among outpatient urological patients: the proportion of prostatitis ranges from 4.5 to 42.5% depending on the affiliation of the medical institution (municipal or private) [1]. The cohort of patients with CP is heterogeneous; there is no indisputable data that the type of constitution, race, type of activity (physical or mental labor), the presence of bad habits, etc. contribute to the development of CP.

The standard definition of metabolic syndrome (MS) implies a combination of abdominal obesity, carbohydrate and lipid metabolism disorders, and arterial hypertension [2], although there is also a broader understanding of MS: a metabolic disorder in general [3-4]. MS correlates with prostate volume and the risk of developing urinary disorders [1,5], has a positive correlation with the level of prostate-specific antigen [6] and increases the risk of prostate cancer [2,7]. Moreover, MS is a strong risk factor for the development of urinary incontinence and erectile dysfunction after prostatectomy [1,8]. MS also has a strong correlation with the development of benign prostatic hyperplasia [2,9] and is one of the factors of its progression [3,10]. Many studies confirm the negative impact of MS on ejaculate fertility [1,2,17]; comorbidity with MS leads to a statistically significantly more frequent violation of sperm

morphology [12]. It has been established that MS contributes to the maintenance of chronic inflammation. In patients with MS, the level of C-reactive protein as an inflammation marker should be determined [13]. MS provokes and aggravates a chronic systemic inflammatory response [14]. The degree of metabolic disorders in MS positively correlated with the degree of prostate inflammation, which was confirmed by changes detected during ultrasound examination and the level of interleukin-8 (IL-8) [15-16]. It should be noted that calcification foci in the prostate parenchyma detected during ultrasound examination are usually interpreted as prostatolithiasis, although in reality these may be calcified foci of undiagnosed tuberculosis, proceeding under the guise of CP [17]. Patients who had 3 or more components of MS significantly more often had CP [12]. Thus, MS is a risk factor for the occurrence and more severe course of CP.

Purpose of the study: The levels of pro- and anti-inflammatory cytokines and vascular growth factor in the blood serum and ejaculate of men with chronic prostatitis were studied depending on the presence of metabolic syndrome at a young age.

Materials and methods of research: To carry out this research work, 45 young men aged 27 to 44 years with chronic prostatitis who applied to the urology department of the Bukhara Regional Multidisciplinary Medical Center were examined in the period from 2023 to 2024. This cohort was divided into two subgroups: The main group (n = 20) - men with chronic prostatitis in combination with metabolic syndrome; the comparison group (n = 25) - men with chronic prostatitis without metabolic syndrome.

Research results and their discussion: In the first stage of our study, we examined the level of pro- and anti-inflammatory cytokines (IL-2, IL-4, TNF α) and vascular growth factor (VEGF) in the blood serum of patients with chronic prostatitis without metabolic syndrome (comparison group, n = 25).

IL-2 is a key cytokine that stimulates T-lymphocyte proliferation, which reflects the adaptive response of the body to the inflammatory process in the prostate []. In the control group, this indicator was 13.2 ± 0.17 pg/ml, while in patients with chronic prostatitis without metabolic syndrome (CP without MS) it was slightly higher - 14.4 ± 0.09 pg/ml. A slight increase in the IL-2 level in patients with CP without MS compared to the control group may indicate activation of the cellular component of immunity in conditions of chronic inflammation.

IL-4 plays an important role in the differentiation of T-helpers of the second type (Th2) and stimulates the production of antibodies, which may indicate an adaptive immune response in conditions of chronic inflammation []. In the control group, this indicator was 8.53 ± 0.11 pg/ml, while in patients with chronic prostatitis without

metabolic syndrome (CP without MS) it was significantly higher - 11.7 ± 0.11 pg/m. An increase in the IL-4 level in patients with CP without MS may indicate increased activation of the humoral component of immunity.

TNF- α is a key inflammatory mediator involved in maintaining chronic inflammation and activating immune cells. In the control group, this indicator was 27.4 ± 0.09 pg/ml, while in patients with CP without metabolic syndrome it increased to 32.4 ± 0.25 pg/ml. The difference between the groups was an increase of 1.18 times compared to the control group. This result reflects increased activation of the inflammatory response in patients with chronic prostatitis.

VEGF is a key regulator of vascular permeability and growth of new vessels, which is important for maintaining the inflammatory process and tissue regeneration. In the control group, this indicator was 163.7 ± 0.48 pg/ml, while in patients with CP without MS it was significantly higher - 223.5 ± 1.05 pg/ml. The difference between the groups corresponds to an increase in the VEGF level by 1.37 times compared to the control group. Increased VEGF levels in patients with CP without MS may indicate activation of angiogenesis in response to chronic inflammation in the prostate tissue.

Next, we studied the level of cytokines in a subgroup of men with chronic prostatitis in combination with metabolic syndrome (main group, $n=20$).

In the control group, the IL-2 level was 13.2 ± 0.17 pg/ml, and in patients with CP with MS it increased to 15.1 ± 0.11 pg/ml, which corresponds to a 1.14-fold increase in the level compared to the control group.

In patients with CP with MS, the level of interleukin-4 (IL-4) was 17.8 ± 0.10 pg/ml, which is 2.09 times higher than in the control group (8.53 ± 0.11 pg/ml) ($p < 0.05$).

The level of tumor necrosis factor- α (TNF- α) in patients with chronic prostatitis with metabolic syndrome (CP with m.s.) was 45.7 ± 0.28 pg/ml, which is 1.67 times higher than in the control group (27.4 ± 0.09 pg/ml) ($p < 0.05$).

When analyzing the level of vascular endothelial growth factor (VEGF), it was found that in patients with chronic prostatitis with metabolic syndrome (CP with m.s.), it was significantly increased by 1.67 times and amounted to 272.6 ± 2.65 pg/ml than in the control group (163.7 ± 0.48 pg/ml) ($p < 0.05$).

Thus, a significant increase in the levels of the studied markers in groups of patients with chronic prostatitis, especially in the main group, is associated with increased inflammation and metabolic disorders. Increased IL-2 indicates activation of the cellular component of immunity and chronic inflammation. Increased IL-4 reflects activation of the humoral component of immunity and cytokine imbalance, which is

more pronounced in patients with metabolic syndrome. Increased TNF- α confirms increased inflammation, since this cytokine is a key mediator of inflammation actively produced by macrophages. Increased VEGF indicates activation of angiogenesis, which is associated with hypoxia of prostate tissues and vascular dysfunction, especially pronounced in patients with metabolic syndrome.

At the next stage of our research, we examined the levels of cytokines IL-2, IL-4, TNF- α and VEGF in the ejaculate of men in the control group and in patients with chronic prostatitis without metabolic syndrome (comparison group, n=25).

The IL-2 level in the control group was 11.4 ± 0.12 pg/ml, and in patients with CP without MS it increased to 13.8 ± 0.11 pg/ml, which is 1.21 times higher than in the control.

The IL-4 level in the control group was 16.2 ± 0.10 pg/ml, and in the CP group without MS it increased to 18.7 ± 0.28 pg/ml, which is 1.15 times higher than in the control.

The level of TNF- α was 42.6 ± 0.53 pg/ml in the control group and increased to 51.3 ± 0.54 pg/ml in patients with CP without MS, which is 1.2 times higher than in the control.

The VEGF level in the control group was 325.8 ± 2.85 pg/ml, and in patients with CP without MS it increased to 397.5 ± 2.40 pg/ml, which is 1.22 times higher than in the control.

Thus, patients with chronic prostatitis without metabolic syndrome show a moderate but statistically significant increase in all studied cytokines compared to the control group. These changes reflect the activation of inflammatory and immune mechanisms, as well as the involvement of angiogenesis in the pathogenesis of chronic prostatitis.

Next, the levels of cytokines IL-2, IL-4, TNF- α and VEGF in the ejaculate of men in the control group and in patients with chronic prostatitis with metabolic syndrome (main group, n = 20) were studied.

The IL-2 level in the control group was 11.4 ± 0.12 pg/ml, while in patients with CP with MS it increased to 17.5 ± 0.11 pg/ml, which is 1.54 times higher than in the control ($p \leq 0.05$).

The IL-4 level in the control group was 16.2 ± 0.10 pg/ml, and in patients with CP with MS it reached 25.4 ± 0.30 pg/ml, which is 1.57 times higher than in the control ($p \leq 0.05$).

The level of TNF- α in the control group was 42.6 ± 0.53 pg/ml, and in patients with CP with MS it increased to 59.4 ± 0.49 pg/ml, which is 1.39 times higher than in the control.

The VEGF level in the control group was 325.8 ± 2.85 pg/ml, while in patients with CP with MS it increased to 452.7 ± 3.03 pg/ml, which corresponds to an increase of 1.39 times compared to the control.

Conclusions: Patients with chronic prostatitis and metabolic syndrome show a significant increase in all studied cytokines in the blood serum and ejaculate compared to the control group. These changes reflect a pronounced cytokine imbalance, as well as the involvement of angiogenesis in the pathogenesis of the disease. The data obtained confirm the significant impact of metabolic syndrome on the enhancement of inflammatory and immune disorders in chronic prostatitis.

LIST OF USED LITERATURE

1. Albosale AH. Association Between Promoter Polymorphisms of IL-1B, IL-4 and IL-6 Genes and a Viral Load Infected Women with Human Papillomavirus // J. Reprod Infertil. - 2021. - No. 22 (2). - PP. 92-102.
2. Abdullaev KU, Yarmukhamedov A, S., Gaibullaev AA Aripova TU, Fayzullaeva N.Ya. : Diagnosis and prevalence of immune infertility in men with impaired fertility // Journal of theoretical and clinical medicine. 2024 No. 5 P.56-60
3. Baud D. Sperm Microbiota and Its Impact on Semen Parameters // FrontMicrobiol. - 2019. - No. 10. - P. 234-240.
4. Choi JB Analysis of bacterial community using pyrosequencing in semen from patients with chronic pelvic pain syndrome: a pilot study //Transl Androl Urol. - 2020. - No. 9 (2). - PP. 398-404.
5. Fayzullaeva N.Ya., Yarmukhammedov A.S., Norkulov Zh.O. Immunobiochemical factors in the development of idiopathic infertility in men // Journal of theoretical and practical medicine. 2024, No. 6. P. 80-85
6. Feng C. Correction to: Sperm parameters and anti-Müllerian hormone remain stable with Helicobacter pylori infection: a cross-sectional study // BMC Urol. - 2021. - No. 21 (1). -P. 19-27.
7. Khamdamova M.T., Akramova D. E. Genetic aspects of genital prolapse in women of reproductive age // New day in medicine. Bukhara, 2023. - No. 5 (55). - P. 638-643.
8. Khamdamova M.T., Teshayev Sh.Zh., Hikmatova M.F. Morphological changes of the thymus and spleen in renal failure in rats and correction with pomegranate seed oil // New day in medicine. Bukhara, 2024. - N. 3(65). - P. 167-187.

9. Khamdamova M.T., Khasanova M.T. Various mechanisms of pathogenesis of endometrial hyperplasia in postmenopausal women (literature review) // *New day in medicine*. Bukhara. 2023. - No. 8 (58). - P. 103-107.
10. Khamdamova M.T., Zhaloldinova M.M., Khamdamov I.B. The state of nitric oxide in blood serum in patients with cutaneous leishmaniasis // *New day in medicine*. Bukhara, 2023. - No. 5 (55). - P. 638-643.
11. Khamdamova M.T., Zhaloldinova M.M., Khamdamov I.B. The value of ceruloplasmin and copper in blood serum in women wearing copper-containing intrauterine device // *New day in medicine*. Bukhara, 2023. - No. 6 (56). - P. 2-7.
12. Khamdamova M.T., Akramova D. E. Immediate and long-term results of surgical treatment of genital prolapse in elderly women // *New day in medicine*. Bukhara, 2025. - N3 (77). - P. 201-206.
13. Khamdamova M. T., Khasanova M.T. Genetic mechanisms of development of endometrial hyperplastic processes in women in menopausal age // *New day in medicine*. Bukhara, 2025. - N3 (77). - P. 207-211.
14. Khamdamova M. T., Umidova N. N. Genetic factors of genital endometriosis // *New day in medicine*. Bukhara, 2025. – N4 (78). - P. 82-87.
15. Ghai V., Subramanian V., Jan H., Loganathan J. et al. Evaluation of clinical practice guidelines (CPG) on the management of female chronic pelvic pain (CPP) using the AGREE II instrument // *International Urogynecology Journal*. - 2021. - Vol. 32, N. 1. - P. 1-14.
16. Hedger MP. Region-specific immune responses to autoimmune epididymitis in the murine reproductive tract // *Cell Tissue Res*. - 2020. - No. 381(2). - PP. 351-360.
17. Isaguliant M. Genetic instability and anti-HPV immune response as drivers of infertility associated with HPV infection // *Infect Agent Cancer*. -2021. - No. 16 (1). - P. 29-39.

MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARIGA O'TISHNING AMALIY AFZALLIKLARI

Primkulova Muxabbat Xursanovna

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti

saram1@bk.ru

Annotatsiya

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (IFRS – International Financial Reporting Standards) o'tish globallashuv jarayonida milliy iqtisodiyotlar uchun muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tishning amaliy afzalliklari har tomonlama tahlil qilinadi. Jumladan, hisobotning shaffofligi, investitsion muhitni yaxshilash, xalqaro moliyaviy tizimga integratsiya, xorijiy sarmoyadorlar ishonchi va ichki moliyaviy tizimda tartibni mustahkamlash kabi omillar qamrab olinadi. Maqolada shuningdek, O'zbekiston sharoitida IFRS'ga o'tish jarayonidagi muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari, xususiyl sektor va davlat tashkilotlarida xalqaro standartlarga o'tishning natijalari misollar bilan yoritiladi. Ilmiy tadqiqot amaliy misollar va xalqaro tajribaga asoslanib, uning natijalari moliyaviy islohotlarni samarali amalga oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, shaffoflik, sarmoyaviy muhit, moliyaviy tahlil, hisobot standartlari, investitsiya jalb qilish, xalqaro integratsiya, moliyaviy islohotlar, hisobot sifati, O'zbekiston iqtisodiyoti

Abstract

The transition to international financial reporting standards (IFRS) is becoming increasingly important for national economies in the process of globalization. This article comprehensively analyzes the practical advantages of the transition to international financial reporting standards. In particular, it covers factors such as transparency of reporting, improvement of the investment climate, integration into the international financial system, confidence of foreign investors, and strengthening of order in the domestic financial system. The article also discusses the problems of the transition to IFRS in the conditions of Uzbekistan and ways to overcome them, and the results of the transition to international standards in the private sector and public organizations with examples. The scientific research is based on practical examples and international experience, and its results will serve for the effective implementation of financial reforms.

Keywords: International financial reporting standards, transparency, investment environment, financial analysis, reporting standards, investment attraction, international integration, financial reforms, quality of reporting, economy of Uzbekistan.

Kirish. Moliyaviy hisobot – iqtisodiy sub’ektning moliyaviy holatini, moliyaviy natijalarini va pul oqimlarini aniqlash, tahlil qilish va boshqa manfaatdor tomonlarga yetkazish uchun asosiy manba hisoblanadi. Milliy hisobot standartlarining turlicligi va xalqaro standartlardan farq qilishi sarmoyadorlar, auditorlar va boshqa ishtirokchilar uchun ma’lum bir muammolarni keltirib chiqaradi. Shu sababli, dunyodagi ko‘plab mamlakatlar, jumladan, O‘zbekiston ham xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) o‘tishni muhim vazifa sifatida belgilagan.

IFRS – bu xalqaro darajada tan olingan va standartlashtirilgan hisobot tizimi bo‘lib, u kompaniyalarning moliyaviy holatini ob’ektiv va taqqoslanadigan tarzda aks ettirish imkonini beradi. Ushbu standartlarga o‘tish mamlakat iqtisodiyotining shaffofligini oshirish, investitsiyaviy muhitni yaxshilash, davlat va xususiy sektorda samarali boshqaruvni ta’minlash uchun muhim omil hisoblanadi.

Kirish qismida moliyaviy hisobot standartlarining global ahamiyati, xalqaro tajribalar, shuningdek, O‘zbekistonda bu jarayonning boshlanishi va uning muhimligiga to‘xtalib o‘tiladi. Bugungi kunda milliy iqtisodiyot xalqaro moliyaviy munosabatlarga jadal integratsiyalashmoqda. Bu esa, hisobot tizimining xalqaro talablarga moslashishini taqozo etmoqda. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar moliyaviy tizimni modernizatsiya qilish, hisobot shaffofligini oshirish va sarmoyadorlar uchun qulay muhit yaratishni maqsad qilgan. Xususan, Moliya vazirligi, DSQ, auditorlar palatasi tomonidan xalqaro standartlarga mos qadamlar tashlanmoqda.

Asosiy qism. IFRS’ga o‘tishning asosiy amaliy afzalliklaridan biri – hisobotning shaffofligi va xolisligidir. Xalqaro standartlar asosida tayyorlangan moliyaviy hisobot sarmoyadorlarga real holatni tushunish, riskni baholash va investitsiya qarorlarini aniq qabul qilish imkonini beradi. Bu esa, investitsiya oqimining oshishiga olib keladi.

Ikkinchi jihat – xalqaro bozorlarda ishtirok etayotgan kompaniyalar uchun taqqoslanish imkoni. Ya’ni, bir mamlakatdagi kompaniya boshqa mamlakatdagi raqobatchi bilan moliyaviy ko‘rsatkichlari bo‘yicha taqqoslanadi va bu uning bozordagi obro‘sin oshiradi. Shu orqali eksportyorlar, transmilliy kompaniyalar va xalqaro tashkilotlar bilan aloqalar kengayadi.

Uchinchi afzallik – hisobot tizimining standartlashuvi orqali ichki korporativ boshqaruvni kuchaytirish. IFRS talablari yuqori bo‘lgani bois, tashkilotlar ichki

nazorat, audit, buxgalteriya tizimlarini yangilashiga, professional kadrlar tayyorlashga majbur bo‘ladi. Bu esa, milliy biznes muhitini yaxshilaydi.

To‘rtinchi amaliy samara – xalqaro moliyaviy institutlar, misol uchun Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg‘armasi va boshqalar bilan hamkorlikni kuchaytirish imkoniyatidir. Ushbu institutlar moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarga mosligini talab qilishadi.

O‘zbekistonda xalqaro standartlarga o‘tish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshmoqda. 2021 yildan boshlab yirik korxonalar va davlat tashkilotlari IFRS’ga mos hisobot tayyorlashga o‘tmoqda. Moliya vazirligi tomonidan tayyorlangan “2020–2030 yillarda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga bosqichma-bosqich o‘tish dasturi” bu borada yo‘l xaritasi sifatida xizmat qilmoqda.

Amaliy misol sifatida, “O‘zavtosanoat” AJ, “O‘zbekneftgaz” AJ va boshqa yirik korxonalarining xalqaro standartlarda tayyorlangan hisobotlari orqali ularning investitsion jozibadorligi oshib borayotgani qayd etilmoqda. Shu bilan birga, kichik va o‘rta biznes sub’ektlari uchun ham masofaviy hisobot tizimlari (MAS, XBRL platformalari) orqali moslashish imkoniyatlari yaratilmoqda.

Xulosa. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bugungi kunda O‘zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi va xalqaro moliyaviy tizimga to‘liq integratsiyasi uchun muhim asos hisoblanadi. Ushbu jarayon faqat yuridik talab yoki xalqaro tashkilotlar talabi emas, balki milliy iqtisodiy tizimning shaffofligi, samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirish uchun zarur bo‘lgan strategik harakatdir.

Amaliy jihatdan, IFRS’ga o‘tish sarmoyadorlar ishonchini oshiradi, moliyaviy hisobotlarning xolisligini ta’minlaydi, davlat budjeti va nazorat organlari faoliyatida samaradorlikni oshiradi. Shuningdek, milliy kadrlar tayyorgarligi, professional muhit yaratilishi va zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishni talab etadi.

O‘zbekiston tajribasida bu jarayon samarali amalga oshmoqda. Biroq uning to‘liq samarasiga erishish uchun qonunchilik bazasini mustahkamlash, kadrlar malakasini oshirish, xususan, kichik biznes sub’ektlariga qulay shart-sharoitlar yaratish muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, xalqaro standartlarga o‘tish orqali mamlakat moliyaviy tizimi yanada ochiq, shaffof va barqaror bo‘ladi. Bu esa, iqtisodiy o‘sishning asosiy omillaridan biri sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.** Nazarov, Q.H. Moliyaviy hisob va hisobot. – T.: «Iqtisodiyot», 2021. – 468 b.
- 2.** IFRS Foundation. International Financial Reporting Standards (IFRS) 2023. – London: IFRS Foundation, 2023. – 1324 p.
- 3.** Yusupov, I.A. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2022. – 320 b.
- 4.** Mirzaev, Sh.J. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari: nazariya va amaliyat. – T.: «Moliya», 2020. – 256 b.
- 5.** Dexkanov, B.A. O‘zbekistonda moliyaviy hisob islohoti. // Iqtisodiyot va moliya, 2021, №9. – B. 45–51.
- 6.** Deloitte. Uzbekistan’s adoption of IFRS: Opportunities and challenges. – Tashkent: Deloitte CIS, 2022. – 43 p.
- 7.** Savelev, Ye.I. Mejdunarodnye standarty finansovoy otchetnosti. – M.: Yurayt, 2020. – 398 s.
- 8.** Moliya vazirligi. 2020–2030 yillarda xalqaro standartlarga o‘tish dasturi. – Toshkent, 2020. – 27 b.
- 9.** World Bank. Financial Reporting and Auditing in Central Asia. – Washington: World Bank Publications, 2021. – 178 p.
- 10.** Xalqaro auditorlar palatasi. IFRS’ga o‘tish bo‘yicha metodik tavsiyalar. – Toshkent, 2023. – 39 b.

**SERVIS LOYIHALARIDA RAQOBATBARDOSHLIKNI TA'MINLASH
MASALALARI (SURXONDARYO VILOYAT MISOLIDA)****Ismoilova Sayyora Farxodovna**

Bank-moliya akademiyasi, loyiha boshqaruvi yo'nalishi magistiranti

010793@gmail.com**Annotatsiya**

Mazkur tezisdagi xizmatlar sohasida raqobatbardoshlikni ta'minlash masalalari Surxondaryo viloyati misolida ilmiy asosda tahlil qilinadi. Hududning iqtisodiy rivojlanishida xizmat ko'rsatish sohasi muhim omil sifatida namoyon bo'lib, ayniqsa turizm, savdo, transport-logistika, ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlari yetakchi tarmoqlar hisoblanadi. Tezisdagi xizmat sohasining hududiy raqobatbardoshligini ta'minlash omillari, resurslardan samarali foydalanish yo'llari, marketing strategiyalari, innovatsion yondashuvlar va davlat siyosati bilan uzviy bog'liqligi tahlil qilingan. Xususan, Surxondaryo viloyatida xizmat ko'rsatish sohasini raqamlashtirish, sifatni oshirish, iste'molchilar talabiga moslashtirish hamda xalqaro standartlarga yaqinlashtirish orqali hududiy iqtisodiyotda barqaror o'sish ta'minlanishi mumkinligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar. Xizmat sohasi, raqobatbardoshlik, Surxondaryo viloyati, innovatsion rivojlanish, marketing strategiyasi, xizmat sifati, hududiy iqtisodiyot, raqamlashtirish.

Аннотация

В данной диссертации на научной основе анализируются вопросы обеспечения конкурентоспособности в сфере услуг на примере Сурхандарьинской области. Сфера услуг является важным фактором экономического развития региона, особенно туризм, торговля, транспорт и логистика, образование и здравоохранение являются ведущими отраслями. В диссертации анализируются факторы обеспечения региональной конкурентоспособности сфер услуг, пути эффективного использования ресурсов, маркетинговые стратегии, инновационные подходы и их неразрывная связь с государственной политикой. В частности, утверждается, что цифровизация сфер услуг Сурхандарьинской области, повышение качества, адаптация к потребительскому спросу и приближение их к международным стандартам могут обеспечить устойчивый рост экономики региона.

Ключевые слова. Сфера услуг, конкурентоспособность, Сурхандарьинская область, инновационное развитие, маркетинговая стратегия, качество услуг, региональная экономика, цифровизация.

Kirish. Xizmatlar sohasi zamonaviy iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan va yalpi ichki mahsulot tarkibida ulushi ortib borayotgan yo'nalishlardan biridir. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, xizmat ko'rsatish tarmog'ini rivojlantirish, aholiga sifatli xizmatlar taqdim etish va raqobatbardoshlikni oshirish orqali hududiy iqtisodiyotning barqaror o'sishi va aholi turmush darajasining yaxshilanishi ta'minlanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qator farmon va qarorlarida xizmat ko'rsatish sohalarini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Surxondaryo viloyati misolida olib qaralganda, turizm, savdo, ta'lim, tibbiyot va transport-logistika xizmatlarini rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar mavjud. Ammo bu imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun raqobatbardoshlikni ta'minlash, innovatsion yondashuvlarni joriy qilish va hududiy infratuzilmani modernizatsiya qilish zarur. Shu boisdan, mazkur tadqiqotda Surxondaryo viloyati xizmat sohalarida raqobatbardoshlikni ta'minlash masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Surxondaryo viloyatida xizmat ko'rsatish sohasi keyingi yillarda sezilarli sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Viloyatning geografik joylashuvi – Afg'oniston bilan chegaradosh hudud bo'lishi savdo va logistika xizmatlari uchun qo'shimcha imkoniyatlarni yaratadi. Turizm sohasida esa Termiz shahri va Boysun tumanining madaniy-ma'naviy merosi, shuningdek, Orol dengizi bilan bog'liq ekologik turizm loyihalari alohida ahamiyatga ega. Xizmatlar tarmog'ida raqobatbardoshlikni oshirish uchun bir necha omillar muhim hisoblanadi:

1. **Sifatni oshirish** – xizmatlarning xalqaro standartlarga mos bo'lishi.
2. **Innovatsiyalarni joriy qilish** – raqamlashtirish, onlayn xizmat ko'rsatish, mobil ilovalar orqali iste'molchilar bilan tezkor aloqa.
3. **Marketing strategiyalari** – hududning turizm salohiyatini jahon bozoriga olib chiqish, eksportga yo'naltirilgan xizmatlarni rivojlantirish.
4. **Davlat qo'llab-quvvatlashi** – soliq imtiyozlari, investitsiyalar uchun qulay muhit yaratish.
5. **Kadrlar salohiyati** – zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega xizmat ko'rsatish mutaxassislarini tayyorlash.

Hududiy raqobatbardoshlikni ta'minlashda muhim jihatlardan yana biri – iste'molchilarning talabini chuqur o'rganish va xizmatlarni shunga mos ravishda taklif qilishdir. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, xizmatlar sifatini oshirish bilan bir qatorda, ularni qulay narxlarda taqdim etish raqobat ustunligini belgilovchi asosiy

omillardan biridir. Shu nuqtai nazardan, Surxondaryo viloyati xizmatlar sektorida sifat va narx mutanosibligini ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

1-jadval: Surxondaryo viloyatida xizmat sohalarida raqobatbardoshlikka ta'sir etuvchi omillar

№	Omil nomi	Mazmuni
1	Xizmat sifati	Xizmatlarning xalqaro standartlarga mosligi
2	Innovatsiyalar va raqamlashtirish	Zamonaviy texnologiyalar asosida xizmatlarni taklif qilish
3	Marketing strategiyalari	Mahalliy va xalqaro bozorlarda xizmatlarni targ'ib qilish
4	Kadrlar salohiyati	Malakali mutaxassislarning mavjudligi
5	Davlat qo'llab-quvvatlashi	Huquqiy va iqtisodiy imtiyozlar yaratish
6	Infratuzilma	Transport-logistika va xizmat ob'ektlarining rivojlanganligi
7	Narx va sifat mutanosibligi	Iste'molchilar talabiga mos xizmatlar taqdim etilishi

Xulosa. Xizmat ko'rsatish sohalarida raqobatbardoshlikni ta'minlash hududiy iqtisodiy rivojlanishning muhim shartlaridan biridir. Surxondaryo viloyatida bu borada mavjud imkoniyatlar salmoqli bo'lib, ularni to'liq safarbar etish orqali hududiy iqtisodiyotning barqaror o'sishiga erishish mumkin. Xizmatlarda raqamlashtirish, sifatni oshirish, marketing strategiyalarini samarali qo'llash, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va kadrlar salohiyatini kuchaytirish raqobatbardoshlikni ta'minlashning asosiy omillari sifatida qaralishi zarur. Shu bilan birga, davlat tomonidan yaratilayotgan huquqiy va iqtisodiy shart-sharoitlar xizmatlar sektorini qo'llab-quvvatlashga qaratilgani hududning investitsiyaviy jozibadorligini yanada oshiradi. Tezida keltirilgan ilmiy xulosalar Surxondaryo viloyatida xizmat ko'rsatish sohalarini raqobatbardosh rivojlantirishga doir amaliy takliflar sifatida qaralishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Porter, M. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. – New York: Free Press, 1985.
2. Kotler, P., Keller, K. Marketing Management. – 15th ed. – Pearson, 2016.
3. Smith, A. The Wealth of Nations. – London: Penguin Classics, 2003.

4. OECD. Service Economy Outlook. – Paris: OECD Publishing, 2020.
5. UNCTAD. World Investment Report. – Geneva: United Nations, 2021.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xizmat ko‘rsatish sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. – Toshkent, 2022.
7. Davydova, O. I. Upravlenie konkurentosposobnost'yu uslug v regione. – Moskva: INFRA-M, 2019.
8. Yusupov, M. O‘zbekiston iqtisodiyoti: rivojlanish yo‘llari va istiqbollari. – Toshkent: Fan, 2021.
9. World Bank. Uzbekistan Country Economic Update. – Washington, D.C.: World Bank Group, 2023.

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA MUSIQIY BILIMNI RIVOJLANTIRISHDA
ESTETIK MADANIYAT VA IJODKORLIKNI RIVOJLANTIRISH
KOMPETENSIYASINI QO'LLASH YO'LLARI**

Mehriniso Zoirova Xurshid qizi

Xalqaro innovatsion universiteti "Pedagogika kafedrası" o'qituvchisi

Annotatsiya: Tezida "Milliy o'quv dasturi" da belgilangan amaliy fanlar uchun qabul qilingan 3 ta asosiy kompetensiyalardan biri Estetik madaniyat va ijodkorlikni rivojlantirish kompetensiyasidan amaliyotda qanday foydalanish mumkinligi haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim, boshlang'ich sinflar, steam, darsliklar, rasm, texnologiya, tabiat, tarbiya, musiqa savodi, musiqa tinglash.

Yurtimiz farzandlari, o'quvchi yoshlar, talabalarimizning shiddat bilan rivojlanayotgan bu davrda o'z mustaqil fikrlari, qarashlari, qiziqishlari erkinlik ostida olib borilmoqda. Demoqchiman-ki mamlakatimizdagi berilayotgan imkoniyatlar faqat shaxsning foydasiga xizmat qilmoqda va biz buni vaqtida qadriga yetishimiz lozim.

Har qanday o'quv dargohlarida ta'lim mazmunining asosi va sifati o'qituvchi olib boradigan metodika asosida quriladi. O'quvchilar boshlang'ich sinfdan toki Oliy ta'lim dargohlarini tamomlab bir kasb egasi bo'lgunga qadar ustozlari metodikasi asosida qurilgan bilimlar asosida shakllanadi. Ta'lim beruvchining metodikasi shu qadar kuchli bo'lishi kerakki ham pedagogik, ham psixologik, ham madaniy, ma'rifiy jihatdan yuqori shakllangan bo'lsa o'quvchi ongiga bu bilimlarni yetib borishida bo'shliq qoldirmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi tizimida musiqa madaniyati fanini o'qitish va rivojlantirish konsepsiyasi, O'zbekiston Respublikasini 2035- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019- yil 29.04 dagi PF-5712 sonli farmoni asosida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi "Maktabgacha va maktab ta'limini rivojlantirish konsepsiyasi" va 2020- yil 23- sentyabrdagi "Milliy o'quv dasturi" qabul qilindi. Bu Milliy o'quv dasturida amaliy fanlarni shu jumladan musiqa madaniyati fanini ham STEAM dasturi orqali o'qitishni joriy etdi. Steam ta'limi DTS asosida beriladigan bilim, ko'nikma va malakalarni ilmiy jihatdan qanday qilib kundalik hayot bilan bog'liq ekanligini ko'rsatish, ijodkorlik va yangiliklar yaratishni rivojlantirishga qaratilgan ta'limdir.

Bugunga qadar yaratilgan ilmiy adabiyotlarda musiqiy bilimga ega bo'luvchi o'quvchi yoshlarni mustaqil, ijodiy fikrlashga, o'z- o'zini shakllantirish va rivojlantirishga o'rgatish borasida turlicha qarashlar, fikrlar mavjud. Musiqiy ta'lim mutaxassisleri metodistlari fikricha o'quvchini ijodiy, mustaqil fikrlashga o'rgatish mustaqillik davri o'zbek pedagogikasining eng dolzarb vazifalaridan deb topganlar va bu fikrlar juda asosli. Har bir fan uchun va tayanch kompetensiyalar bu qarashlarga yordam beradi. Amaliy fanlar uchun 3 ta kompetensiya asos qilib olingan bo'lsa shulardan biri "Estetik madaniyat va ijodkorlikni rivojlantirish" kompetensiyasi sanaladi. Bunda o'qituvchilar o'quvchilarni nazariy bilimlar bilan chegaralanmasdan amaliyot bilan ishlash ko'zda tutilgan. Musiqa madaniyati darslarida o'quvchilarni estetik madaniyatini rivojlantirishimizda faqat musiqa madaniyati fani uchun emas balki boshqa fanlar bilan integratsiyani bog'lagan holda olib boriladi. "Estetik tarbiya – estetik his tuyg'u estetik ong va munosabatni shakllantirishga qaratilgan tarbiyaning alohida shakli. Estetik tarbiyaning maqsadi o'quvchilarda shaxsning har tomonlama rivojlanishi uchun axloqiy insonparvarlik ideallarini, go'zallikni ko'ra olish his qilish, tushunish va yaratish ko'nikmalarini shakllantirish¹", kabilarni o'ziga maqsad qilib oladi.

Sinfxonada 30- 20 ga yaqin o'quvchi bo'lsa ularning hammasini san'atni sevadi, yoki estetik his tuyg'u va tarbiyaga ega deb aytolmaymiz. Boshlang'ich sinfdan bu tarbiyani olib borishda esa musiqa darslarida musiqa tinglash faoliyati bizga katta yordam beradi. O'quvchilarning musiqa tinglash jarayonida ularning hayoliy tasavvurlarini uyg'otish va uni qog'ozga tushirish metodikasini qo'llash va musiqa tinglash jarayonlaridagi tasavvur reaksiyalari bilan suhbat qurib o'rtoqlashish esa ularda mustqail fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bu uchun biz rasm, texnologiya, o'qish, atrofimizdagi olam, tarbiya kabi fanlardan foydalansak, ham fanlar aro integratsiyani bog'laymiz, ham kompetensiyaning asosiy mazmunini ochib berishimiz mumkin.

Ijodkorlikni rivojlantirishda esa nazariy bilimlarga asoslanib amaliy faoliyatda qo'llash muhimdir. O'quvchilarni dars jarayonida qiziqish uyg'otishda, estetikasini, madaniyatini yukaltirishda, ijodkorlikni oshirishda ularga o'tiladigan dars jarayoni va sinf xona tashqi muhit jihozlanishi, tashqi muhitdagi go'zallik ham katta ahamiyatga ega. Musiqa madaniyati fani o'qituvchisi dars jarayonida ko'rgazmali qurollar, yuqorida aytilgandek boshqa amaliy fanlarga doir rasmlar, xilma- xil qo'l mehnatlari orqali yaratilgan narsalarning hech bo'lmaganda sur'atlarini ko'rsatib, ularni mavzuga

¹ Maqola. "O'quvchilarni estetik tarbiyalashni rivojlantirish". G'G'ulomova. T- 2022.

munosib musiqaga mos qilib bog'lab ko'rsatish estitikaning ham ijodkorlikning ham o'sishiga katta yordam beradi.

Xulosa shuki tarbiyaning qay bosqichi va qay bo'g'inida bo'lishdan qat'iy nazar go'zallik, musiqa, san'at, madaniyat kishi ongiga tez va maqsadli kirib boradi va bu bilan ko'zlangan natijaga oson erishish mumkin. Ta'lim bosqichlarimizda musiqa madaniyati fani o'quvchini faqat estetik tarbiyalash va musiqa bilan tanishtirish emas balki, undagi qobilyatlarni yuzaga chiqarish va san'atimizni, milliy musiqa madaniyatimizni kelgusi avlod qo'ligacha yetib borishini mustahkam ta'minlashdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ibrohimov O.A., Xudoev G'.M. "Musiq tarixi". Toshkent-2018
2. N.Yuldasheva, N.Raxmatova. "O'zbek musiqa adabiyoti". T. 2016.
3. "Musiq madaniyati fani o'qitilishida o'quvchilar kompetentligini oshirish texnologiyalari" nomli disseratatsiya. Termiz-2021. 30-31 betlar.
4. www.arxiv.uz

PERSONALITY TYPES AND THEIR DIFFERENCES IN SOCIAL MEDIA USE

Author: **Samatova Zulfizar**

Gulistan State University

Master's Degree

Email: kuchkarbekovazulfizar@gmail.com

Abstract: This article explores the relationship between personality types and their patterns of social media use. The rapid growth of social networking platforms has transformed how individuals interact, express themselves, and establish relationships. Research shows that different personality traits influence not only the amount of time people spend online but also their purposes and styles of interaction. Extroverts, for example, are more likely to engage in frequent communication, seek attention, and share personal content, while introverts may use social media for information-seeking, self-expression, or controlled communication. Additionally, individuals with high levels of neuroticism are more prone to excessive use and emotional dependence on online platforms. Understanding these differences is essential for analyzing the psychological effects of social media and developing strategies to promote healthy digital behavior.

Keywords: *Personality types, Social media use, Introversion, Extroversion, Digital behavior, Psychology*

Introduction

Social media has become an integral part of modern communication, influencing the way individuals build and maintain relationships. Personality theory suggests that people's online activities are shaped by their inherent traits. For example, the Big Five personality model (openness, conscientiousness, extraversion, agreeableness, and neuroticism) provides a useful framework for understanding differences in online behavior.

Personality Types and Social Media Use

1. Extraversion – Extroverted individuals are active users who enjoy sharing photos, posting updates, and maintaining a large network of friends. They perceive social media as an extension of their offline social life.
2. Introversion – Introverts are more likely to observe rather than actively post. They often use social media to learn, explore interests, or communicate selectively.
3. Neuroticism – People high in neuroticism may become more emotionally dependent on social media, using it to seek reassurance and reduce loneliness.
4. Openness to Experience – These individuals prefer creative platforms, exploring new trends, and engaging with diverse online communities.
5. Conscientiousness – Highly conscientious users tend to regulate their time online, avoid excessive use, and use social networks for practical or educational purposes.

Practical and Psychological Implications

Recognizing these differences is useful for educators, psychologists, and policymakers. Social media interventions can be tailored to promote positive engagement while minimizing risks of addiction, misinformation, or social isolation.

Conclusion: Personality plays a significant role in shaping social media behavior. While extroverts use social networks for active communication, introverts prefer selective and informative use. Meanwhile, neurotic personalities may develop unhealthy reliance. Understanding these dynamics helps in promoting balanced and conscious online habits.

References:

1. Andreassen, C. S., Pallesen, S., & Griffiths, M. D. (2017). The relationship between addictive use of social media, narcissism, and self-esteem: Findings from a large national survey. *Addictive Behaviors*, 64, 287–293.
2. Correa, T., Hinsley, A. W., & de Zúñiga, H. G. (2010). Who interacts on the Web? The intersection of users' personality and social media use. *Computers in Human Behavior*, 26(2), 247–253.
3. Ryan, T., & Xenos, S. (2011). Who uses Facebook? An investigation into the relationship between the Big Five, shyness, narcissism, loneliness, and Facebook usage. *Computers in Human Behavior*, 27(5), 1658–1664.

4. Wilson, K., Fornasier, S., & White, K. M. (2010). Psychological predictors of young adults' use of social networking sites. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 13(2), 173–177.

5. Kuchkarbekova, Z. (2025). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE IMPACT OF SOCIAL NETWORKS ON THE PSYCHE OF ADOLESCENTS. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 4(12), 18–22. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/zdpp/article/view/54226>

6. Kuchkarbekova, Z. (2025). PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE INTERNET ON THE RELATIONSHIP BETWEEN PEOPLE. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 4(12), 49–56. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/zdpp/article/view/54639>

7. Samatova, Z. (2025). VIRTUAL ROMANTIC RELATIONSHIPS IN THE DIGITAL AGE: EMOTIONAL EXPRESSION, TRUST, AND COMPARISON WITH REAL-LIFE INTERACTIONS. *Innovative Research in Modern Education*, 3(5), 22–23. Retrieved from <https://aidlix.org/index.php/ca/article/view/1640>

8. 11. Z.SH.Kuchkarbekova. Current problems in the digitization of the higher

Education system and the introduction of innovative

Technologies in it. 153-156 page. 2024- yil 22-23-noyabr.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14257504>

УДК 616.15-099:678.7:612.017.1-092.9

**КЛИНИКА И ТЕЧЕНИЕ ОСТРОГО СРЕДНЕГО ОТИТА У ДЕТЕЙ
НА ФОНЕ САХАРНОГО ДИАБЕТА 1-ТИПА****Курбонов М.К.**

Бухарский Государственный медицинский институт

**ҚАНДЛИ ДИАБЕТ 1-ТИП БИЛАН ЗАРАРЛАНГАН БОЛАЛАРДА
ЎТКИР ЎРТА ОТИТНИНГ КЛИНИКАСИ ВА КЕЧИШИ****Курбонов М.К.**

Ушбу изланиш мақсади қандли диабет 1-тип билан зарарланган болаларда ўткир ўрта отитнинг клиникаси ва кечишини ўрганишдан иборат. Кўриниб турибдики, қандли диабет 1-тип фонида ўткир ўрта отит 14 ёшгача булган 60 та болаларда кузатилаяпти. Шулардан 32 таси ўғил болаларни, 28 таси қиз болаларни ташкил этаяпти. Кузатувлар натижаси шуни кўрсатдики, қандли диабет 1-тип билан касалланган болаларда ўткир ўрта отитнинг куйидаги клиник симптомлари юқори фоизларда кузатилди: кулоқда оғриқ, кулоқдан йиринг оқиши, тана ҳароратининг кўтарилиши, токсикоз ва эксикоз ҳолатлари. Бизнинг назаримизда қандли диабет 1-тип фонида ривожланган ўткир ўрта отитнинг клиник кўриниши, биринчи навбатда қандли диабет натижасида иммун ҳужайраларининг зарарлаш биологик хусусияти, ҳамда бола организмнинг анатомио-физиологик хусусиятига боғлиқ. Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, қандли диабет 1-тип фонида ривожланган ўткир ўрта отитнинг клиникаси ва кечиши, қандли диабет 1-тип билан зарарланмаган болаларда бир хилда кечади. Шу сабабли, шифокорлар ўткир ўрта отитни антибактериал даволашда иммунокомпонентли болаларни даволашдагидек тавсия беришлари лозим.

Калит сўзлар: ўткир ўрта отит, қандли диабет, болалар, антибактериал терапия.

Литература:

1. Азова Е.А. Осложнения сахарного диабета 1-го типа у детей и подростков: региональный мониторинг, оптимизация медицинской помощи // Международный эндокринологический журнал. 2019. - № 4.-С. 24-28.
2. Косяков С.Я., Лопатин А.С. Современные принципы лечения острого среднего, затянувшегося и рецидивирующего острого среднего отита. //РМЖ.-2002.-№20.-С.903–909.
3. Крюков А. И., Туровский А. Б. Клиника, диагностика и лечение острого воспаления среднего и наружного уха //www.MedLinks.Ru.-2010.-С.43-45.
4. Нарзуллаев Н.У. Клинико-эпидемиологическая характеристика острого среднего отита у ВИЧ-инфицированных детей. Тиббиётда янги кун. №2 (26). Ташкент 2019.-С.227-229.
5. Нарзуллаев Н.У. Цитокиновый профиль детей с острым воспалением среднего уха при остром респираторном заболевании на фоне лечения. Доктор ахборотномаси. №2. Самарканд. 2019.-С.80-83.
6. Daly KA, Brown JE, Lindgren BR et al. Epidemiology of otitis media onset by six months of age. Pediatrics 2019; 103: -P.1158–66.
7. Dowell, S. F., Butler, J. C., Giebink, G. S. et al. Acute otitis media: management and surveillance in an era of pneumococcal resistance – a report from the Drug-resistant Streptococcus pneumoniae Therapeutic Working Group. Pediatr. Infect. Dis. J. 18 (2009).-P.1–9.
8. Healy GB. Otitis media and middle ear effusions. In: Ballenger JJ, Snow JB, Ed. Otorhinolaryngology: Head and Neck Surgery. 15th edition. Baltimore: Williams & Wilkins, 2006: 1003–1009.
9. Marchisio, P., Principi, N., Sorella, S., Sala, E. & Tornaghi, R. Etiology of acute otitis media in human immunodeficiency virus-infected children. Pediatr. Infect. Dis. J. 15 (2016),58–61.

УДК: 616.366:616-005.1:616-089: 615.273.5

**КЛИНИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОСЛЕОПЕРАЦИОННЫХ
ОСЛОЖНЕНИЙ ПРИ РАСПРОСТРАНЕННОМ ПЕРИТОНИТЕ И
ФАКТОРОВ РИСКА ИХ РАЗВИТИЯ****Рахимов Ойбек Умарович**

Ташкенский медицинский университет

Аннотация. Анализ клинической картины у больных контрольной группы с РП показал высокую частоту послеоперационных осложнений (65,5 %) было зафиксировано одно или более перитонеальных и/или системными осложнениями. Наиболее частыми перитонеальными осложнениями стали внутрибрюшные абсцессы, рецидивирующий РП, несостоятельность анастомозов и ранняя спаечная кишечная непроходимость.

Ключевые слова: иммунопрофилактика послеоперационные осложнения, послеоперационный перитонит, несостоятельность швов.

Актуальность. Распространённый перитонит (РП) остается одной из наиболее тяжелых и жизнеугрожающих форм острого хирургического заболевания органов брюшной полости [1,3,5,9,10]. Он характеризуется выраженным системным воспалительным ответом, быстрой прогрессией к ПОН и высоким уровнем послеоперационной летальности, которая по-прежнему достигает 20-60% [2,4,6,11,13,15,17]. Существующие методы оценки тяжести состояния и прогнозирования (APACHE II, SOFA, MPI и др.) опираются преимущественно на клиничко-лабораторные параметры и не учитывают иммунологический профиль пациента [1,3,4,5,20,21].

Вторичный распространенный перитонит (ВРП) является осложнением Острых хирургических этиологии в 15-20% случаев [2,7,12,14,16,18]. До 1% госпитализированных в отделения неотложной хирургии по всему миру составляют больные с ВРП [1,3]. Большинство пациентов, поступающих в хирургический стационар с клинической картиной ВРП, находятся в возрастной группе 30-50 лет, в период наиболее активной социальной жизни [1,2]. ВРП остается одной из главных причин летальности у пациентов с острыми хирургическими заболеваниями органов брюшной полости, несмотря на развитие методов диагностики и лечения в современной абдоминальной

хирургии [2,5]. Показатели летальности остаются неизменными, и в различных странах мира составляют от 4,5 до 60%, при развитии абдоминального сепсиса – до 90% [2,4,21]. Факторами, ухудшающими прогноз пациента с ВРП, являются: позднее обращение за медицинской помощью, пожилой возраст, иммунодефицитные состояния [1,20].

Включение иммунологических маркеров в систему прогнозирования позволяет более точно идентифицировать пациентов группы риска и персонализировать лечебную тактику.

Проблема прогнозирования и профилактики послеоперационных осложнений у больных с распространенным перитонитом требует комплексного подхода, включающего оценку иммунологических маркеров, разработку прогностических моделей и научно обоснованное внедрение методов иммунокоррекции. Это направление актуально как с точки зрения фундаментальных научных разработок в области иммунопатогенеза критических состояний, так и с позиции практической хирургии, ориентированной на снижение летальности и повышение качества лечения.

Цель исследования. Разработка предикторов послеоперационных осложнений распространённого перитонита.

Материал и методы. Из общего числа пациентов, включенных в контрольную группу (n=58), у 38 больных (65,5 %) в ПОП были зафиксированы те или иные послеоперационные осложнения РП. У оставшихся 20 пациентов (34,5 %) течение ПОП можно охарактеризовать как относительно благоприятное, без развития осложнений, требующих дополнительного вмешательства или интенсивной терапии.

В этиологической структуре РП у больных контрольной группы преобладали воспалительно-деструктивные заболевания органов брюшной полости, приведшие к перфорации и некроза органа. То есть происходит прорыв источника гнойно-воспалительного процесса в свободную брюшную полость.

Наиболее частой причиной развития РП стала ОДА, выявленный у 13 больных, что составило 22,4 % от общего числа. При этом частота осложненного послеоперационного течения у пациентов с данной формой заболевания была почти 2 выше, чем у тех, кто перенес аппендэктомию без развития осложнений. Так, у одного из мужчин 62 лет, оперированного по поводу гангренозно-перфоративного аппендицита и РП, в раннем ПОП сформировался межкишечный абсцесс, потребовавший повторной операции.

Следующим по частоте были случаи перфорации кишечника, наблюдавшиеся у 11 пациентов (18,9%). Среди больных с осложненным послеоперационным течением перфорация кишечника встречалась более чем в 2,3 раза чаще, чем среди пациентов без осложнений РП. Характерной особенностью этой группы было массивное микробное обсеменение брюшной полости, а в ряде случаев необходимость резекции кишечного сегмента. Так, у двух пожилых женщин с ишемическим поражением тонкой кишки в результате ОТМС, РП осложнился формированием множественных абсцессов и прогрессирующим ТС с ПОН.

Перфорация язвы желудка или ДПК была выявлена у 8 пациентов (13,8%). Эта форма, напротив, продемонстрировала наиболее благоприятный профиль, поскольку встречалась в 3 раза чаще у пациентов без осложнений РП, что, вероятно, было связано с относительно быстрой диагностикой и меньшей контаминацией брюшной полости. Тем не менее, у 1 пациента перфорацией язвы, развился РП, который в ПОП, не привел к необходимости повторного вмешательства.

ОДХ как причина РП был зарегистрирован у 7 больных (12,1%). Осложненное течение в этой подгруппе фиксировалось в 1,3 раза чаще, чем неосложненное, что согласуется с патогенезом заболевания: при флегмонозной или гангренозной форме ОДХ быстро формируется разлитое воспаление с вовлечением окружающих тканей. У одного из больных с длительным анамнезом ЖКБ и сопутствующей ХСН операция завершилась сложной санацией и последующей двухсторонней плевропневмонией.

Острый гнойный панкреонекроз послужил причиной РП у 6 пациентов (10,3%). Почти все случаи протекали с развитием послеоперационных осложнений, частота которых была в 5 раз выше, чем в неосложненной подгруппе. Эта особенность обусловлена выраженным токсическим синдромом, активацией SIRS и ранним развитием ПОН. У 1 пациента с панкреонекрозом спустя 72 часа после лапаротомии развился синдром острого повреждения почек.

ГВЗПМ составили 8,6% всех случаев. Распределение между осложненным и неосложненным течением здесь было примерно равномерным, что позволяет считать данную нозологию промежуточной по степени риска. У одной женщины 41 года с хроническим двусторонним сальпингоофоритом, обострившимся на фоне внутриматочной инфекции, в ходе операции было обнаружено гнойное tuboовариальное образование, разорвавшееся в брюшную полость. В вот ТПОБП

отмечались у 5 больных (8,6%). В большинстве случаев они завершались благоприятно: вероятность осложненного течения у травматических пациентов была в 4 раза ниже, чем у больных с другой этиологией. Это связано, вероятно, с молодым возрастом пострадавших и минимальной сопутствующей патологией. Однако у 1 из пациентов после колото-резанного ранения, осложненного повреждением стенки кишечника, в течение 5 суток развился ранний послеоперационный РП, потребовавший повторной санации.

Наиболее часто встречавшимися формами выпота были гнойный и гнойно-фибринозный экссудат, выявленные в совокупности у 28 пациентов, что составило 48,3% от общего числа. Гнойный экссудат наблюдался у 17 больных (29,3%), из них 13 человек (34,2%) относились к подгруппе с осложненным течением. Гнойно-фибринозный вариант был верифицирован у 11 пациентов (19,0%), в том числе у 10 (26,3%) с неблагоприятным исходом. Эти формы воспалительного выпота были преимущественно связаны с гнойно-деструктивными нозологиями: ОДА, ОДХ, поздними случаями перфорации язвы. Так, у 1 из больных 63 лет с запущенной формой флегмонозно-некротического холецистита в ходе лапаротомии был обнаружен обильный густой гнойный экссудат с фибринозными наложениями в подпеченочном пространстве и правом боковом канале, потребовавший расширенной санации и двойного дренирования.

На втором месте по распространенности находились серозно-фибринозный и серозный экссудат, суммарно выявленные у 18 больных (31,0%). Серозно-фибринозный экссудат зарегистрирован у 12 пациентов (20,7%), в том числе у 8 (40,0%) из подгруппы с неосложненным течением. Серозный выпот у 6 человек (10,3%), из них 5 (25,0%) относились к группе без осложнений. Данные формы воспаления наиболее часто ассоциировались с ранними фазами РП. Например, у женщины 38 лет с перфорацией дивертикула сигмовидной кишки, выявленной на фоне обострения хронического колита, был обнаружен серозно-фибринозный выпот без признаков гнойной трансформации, и течение ПОП протекало гладко.

Каловый экссудат был обнаружен у 9 пациентов (15,5%), что соответствует клиническим ситуациям, связанным с перфорацией кишечника или травмой, в том числе с повреждением толстой кишки. Из них 6 человек (15,8%) относились к группе с осложнениями. Например, у мужчины 72 лет с опухолевой обтурацией ободочной кишки и разрывом слепой кишки при поступлении был верифицирован массивный каловый РП с множественными

серозно-гнойнными наложениями и зловонным содержимым в брюшной полости, что впоследствии обусловило развитие септического шока и ПОН. В тоже время геморрагический экссудат регистрировался преимущественно у больных с гнойным панкреонекрозом, и его частота в исследуемой выборке составила 6 случаев (10,3 %). У всех этих пациентов РП носил выраженный ферментативно-некротический характер, с пропитыванием геморрагическим выпотом сальника, брыжейки и стенок кишечника. Так, у 1 женщины 60 лет в ПОП на фоне геморрагического панкреонекроза сформировался абдоминальный компартмент-синдром, потребовавший повторной декомпрессии.

В целом, гнойные и гнойно-фибринозные формы выпота четко ассоциировались с высоким риском осложненного ПОП РП, тогда как серозный и серозно-фибринозный экссудат чаще встречался у больных без осложнений. Каловый и геморрагический экссудат, в свою очередь, демонстрировали тяжелое клиническое течение в зависимости от этиологии, прежде всего при кишечных перфорациях и панкреонекрозе соответственно.

Анализ стадии воспалительного процесса при РП имеет ключевое значение для прогноза и оценки вероятности развития послеоперационных осложнений. В настоящем исследовании, на основании характера экссудата, больные контрольной группы были условно распределены на три основные фазы перитонита: реактивную, токсическую и терминальную. Такой подход отражает классическую клиническую модель эволюции перитонита, описанную в трудах А.И. Савельева и соавт., и позволяет сопоставить морфологические данные с клиническим течением заболевания.

Наиболее часто встречалась токсическая фаза РП, зарегистрированная у 29 больных, что составило ровно 50% от общего числа пациентов. Эта стадия, как правило, ассоциируется с прогрессирующим гнойно-воспалительным процессом, формированием массивного экссудата, SIRS и нарастанием признаков ПОН. Например, у одного из пациентов 70 лет, поступившего через 48 часов от начала болей при опухолевой перфорации ободочной кишки, в ходе операции был верифицирован гнойно-фибринозный РП, выраженным микробным обсеменением и исходным нарушением функции почек. ПОП осложнился развитием ПОН и повторной санацией брюшной полости на 5-е сутки.

На втором месте по частоте находилась реактивная фаза РП, выявленная у 18 пациентов (31%). Данная стадия характеризуется преимущественно серозным или серозно-фибринозным характером экссудата, минимальной эндогенной

интоксикацией и наиболее благоприятным прогнозом. Типичными клиническими представителями этой категории были больные с перфорацией язвы желудка, диагностированной в первые 6-12 часов от начала заболевания, а также пациенты с начальными формами ОДА или ГВЗПМ. Например, у женщины 35 лет, оперированной по поводу тубоовариального абсцесса с прорывом в брюшную полость, во время ревизии был обнаружен прозрачный серозный выпот с тонкой фибринозной пленкой, а течение ПОП было гладким, без признаков SIRS.

Терминальная фаза РП, соответствующая массивному бактериальному загрязнению, ферментативному и некротическому поражению тканей, а также тяжелым нарушением микроциркуляции, была выявлена у 11 пациентов, что составило 19%. В эту категорию вошли преимущественно больные с каловым или геморрагическим экссудатом на фоне кишечных перфораций, панкреонекроза или поздних травматических повреждений. В частности, у мужчины 60 лет, ранее перенесшего субтотальный панкреонекроз, при повторной лапаротомии обнаружен зловонный геморрагический выпот с распадом парапанкреатической клетчатки и признаками несостоятельности анастомоза, после чего развился СШ и тяжелая форма ПОН.

При сопоставлении данных подгрупп было установлено, что реактивная фаза РП почти в 5 раз чаще регистрировалась у пациентов, перенесших заболевание без осложнений, чем у тех, у кого возникли в ПОП неблагоприятные исходы. Напротив, токсическая фаза РП преобладала у больных с осложненным течением, встречаясь у них в 2 раза чаще, чем у пациентов из неосложненной подгруппы. Наибольший вклад в тяжелые исходы внес РП в терминальной фазе, который был практически исключительно характерен для пациентов с осложнениями, встречаясь у них в 5 раз чаще, чем у тех, кто перенес лечение без интра- или послеоперационных проблем.

Перитонеальные осложнения представляют собой наиболее частую и патогенетически значимую группу нарушений в ПОП при лечении РП. В контрольной группе с осложненным течением (n=38) было зарегистрировано в общей сложности 57 перитонеальных осложнений, что эквивалентно 1,5 случая на одного пациента. При этом только у 18 больных (47,4 %) наблюдалось лишь одно осложнение, тогда как у остальных регистрировалось два и более неблагоприятных события, свидетельствующих о выраженной полисистемности патологического процесса и декомпенсации регенераторных механизмов.

Наиболее часто встречались внутрибрюшные абсцессы и затеки, выявленные у 15 пациентов (39,5%). Такие осложнения, как правило, развивались на фоне неадекватной санации или продолжающейся персистенции инфекции в отграниченных участках брюшной полости. У женщины 45 лет, прооперированной по поводу перфорации опухоли сигмовидной кишки, на 7-е сутки была выявлена клиническая картина локального перитонита с напряжением в левой подвздошной области. По данным УЗИ, обнаружен межкишечный абсцесс размером 6×4 см, подтвержденный при повторной лапаротомии.

Ранний послеоперационный перитонит в течение 72 часов после вмешательства, был диагностирован у 12 больных (31,6%). Этот вид осложнений особенно характерен для пациентов, поступивших на поздних стадиях воспаления и с выраженным микробным загрязнением. У мужчины 26 лет, ранее перенесшего колото-резанное ранение со сквозным повреждением тощей кишки, в течение первых суток после операции нарастали признаки интоксикации и тахикардии, а при ревизии брюшной полости был подтвержден рецидив гнойного РП с обильным серозно-гнойным содержимым.

Нагноение послеоперационной раны встречалось у 9 больных (23,7%). Чаще всего это осложнение регистрировалось у пациентов с ожирением и СД. Так, у женщины 59 лет с ИМТ 38 кг/м² и хронической гипергликемией на фоне ОДХ, раневая инфекция развилась на 5-е сутки после холецистэктомии, потребовавшая вскрытия и вторичного натяжения.

Несостоятельность кишечного анастомоза была зафиксирована у 7 пациентов (18,4%), преимущественно после резекции при опухолевом или ишемическом поражении. В одном из случаев, у мужчины 72 лет после субтотальной резекции ободочной кишки с наложением колоректального анастомоза, на 4-е сутки развился клинический РП с гнойным отделяемым из дренажей. При экстренной ревизии подтверждена несостоятельность, выполнена повторная резекция с формированием колостомы.

Внутрибрюшное кровотечение отмечено у 4 больных (10,5%), преимущественно в первые 24 часа после вмешательства. У пациента 67 лет с циррозом печени и коагулопатией после санации гнойного РП по поводу панкреонекроза через 12 часов развилась нарастающая гипотензия и снижение гемоглобина. При релапаротомии было выявлено кровотечение из брыжеечного сосуда, устранено путем ушивания.

Ранняя спаечная кишечная непроходимость выявлена у 5 пациентов (13,2 %) в сроки от 5 до 12 суток после операции. Эти больные характеризовались наличием массивного фибринозного выпота, множественных манипуляций на кишечнике и отека брыжейки. Так, у пациента 48 лет после аппендэктомии по поводу флегмонозного аппендицита с абсцедированием, на 10 сутки развились клиника высокой кишечной непроходимости, потребовавшая адгезиолизиса.

Перфорация оставленного участка кишки была выявлена у 3 больных (7,9 %), преимущественно при нераспознанных очагах ишемии или при прогрессирующем опухолевом процессе. Один из таких случаев наблюдался у мужчины с обширной ОТМС, где зона некроза не была полностью визуализирована на первом этапе вмешательства.

Эвентрация петель кишечника зарегистрирована в 2 случаях (5,3 %). У обоих пациентов отмечались сопутствующее истощение, гипоальбуминемия и несостоятельность передней брюшной стенки. В одном из случаев эвентрация произошла при потуге в период кашля на 6 сутки, потребовавшая срочной репозиции и пластику сеткой.

В контрольной группе с осложненным течением ПОП было зарегистрировано всего 102 системных осложнения, что составило в среднем 2,68 осложнения на 1 пациента, то есть более чем в полтора раза выше, чем число перитонеальных осложнений. При этом только у 11 больных (28,9 %) системное осложнение было единственным, а у остальных пациентов фиксировалось по 2-4 нарушения, что подчеркивает выраженную системную дестабилизацию.

Наиболее частым системным осложнением стал затяжной SIRS, сохранявшийся более 72 часов, который наблюдался у 16 больных (42,1 %). У мужчины 58 лет с каловым РП после перфорации опухоли толстой кишки на фоне токсической фазы воспаления уже на 2 сутки после операции наблюдались лихорадка до 39,2 °С, тахикардия, лейкоцитоз $>18 \times 10^9/\text{л}$ и выраженный СРБ, несмотря на адекватную антибактериальную терапию. Пациент выполнил все рекомендации, но системное воспаление сохранялось до 6 суток, на фоне чего развилась ПОН.

Госпитальная пневмония была зарегистрирована у 14 пациентов (36,8 %). В большинстве случаев речь шла о нижнедолевых инфильтратах, развившихся на фоне гиподинамии и нарушенного мукоцилиарного клиренса. У женщины 65 лет с ОДА и гнойным РП, с 4 суток ПОП наблюдалось повышение температуры, одышка, по данным рентгена выявлена инфильтрация S7-S10 справа. Несмотря

на адекватную санацию брюшной полости, потребовалась терапия цефепимом и моксифлоксацином с постепенным улучшением.

ПОН была диагностирована у 12 больных (31,6 %) и являлась, как правило, финальной стадией прогрессирующего системного воспаления. У мужчины 61 года с некротическим панкреонекрозом с РП на 5 сутки ПОП сформировалась классическая картина ПОН с нарушением дыхательной, почечной и сердечно-сосудистой функции, что потребовало перевода в ОРИТ для проведения соответствующей терапии в течение 9 суток.

Сепсис был диагностирован у 10 пациентов (26,3 %), а у 8 из них (21,1 %) в форме ТС. В 5 случаях (13,2 %) клиника прогрессировала до СШ с необходимостью вазопрессорной поддержки. У пожилого пациента после санации РП на фоне ОДХ SIRS сохранялся в течение 4 дней, сопровождаясь гипотензией, спутанностью сознания и нарушением микроперфузии. Несмотря на комплексную терапию, исход был летальный.

ОПН развилась у 9 больных (23,7 %), в том числе у одного пациента, ранее перенесшего операцию на фоне гиповолемии и анемии. Диурез менее 500 мл/сутки, повышение креатинина до 300 мкмоль/л и гиперкалиемия потребовали проведения сеансов гемофильтрации.

Осложнения со стороны сердечно-сосудистой системы (декомпенсация сердечной недостаточности, приступы фибрилляции предсердий, ишемические эпизоды) были зафиксированы у 5 пациентов (13,2 %), преимущественно у лиц старшей возрастной группы с выраженным атеросклерозом. Тромбоэмболии зарегистрированы у 6 пациентов (15,8 %), включая один случай массивной эмболии с летальным исходом. У мужчины 70 лет с длительной иммобилизацией, на фоне сохраняющегося воспалительного ответа развился тромбоз бедренной вены и последующее ухудшение гемодинамики.

Плеврит и эмпиема плевры наблюдались у 4 пациентов (10,5 %), преимущественно справа. В одном случае потребовалась пункция и дренирование плевральной полости. А вот нейропсихические расстройства, включая делирий, острые эпизоды спутанности сознания, наблюдались у 6 пациентов (15,8 %). Наиболее типичным был случай мужчины 64 лет, у которого на 4 сутки ПОП, на фоне гипоксии и токсикоза, наблюдалось дезориентированное поведение, двигательное возбуждение, потребовавшее седации.

Анализ клинического состояния больных в динамике ПОП показал, что на 1-е сутки в категории «без признаков осложнений» находились 20 больных

(34,5 %). Все они относились к подгруппе пациентов, перенесших операцию без последующего осложненного течения. Напротив, у большинства пациентов с осложненным течением на 1-е сутки ПОП доминировали системные и сочетанные осложнения, обусловленные тяжелым SIRS, начального сепсиса и ПОН. Перитонеальные осложнения в этот срок регистрировались редко. В данный срок умерло 2 больных: один пациент, 72 года, поступивший с каловым РП на фоне ишемии толстой кишки и тяжелой сердечно-сосудистой недостаточности, скончался от острого инфаркта миокарда через 16 часов после операции, второй случай был мужчина 67 лет, оперированный по поводу перфорации язвы желудка, у которого развился СШ на фоне исходной ХПН и декомпенсированного СД. Несмотря на адекватную реанимационную поддержку, пациент скончался в течение первых суток.

К 4-м суткам ПОП структура осложнений сместилась: начали нарастать перитонеальные осложнения (интраабдоминальные абсцессы, ранние проявления несостоятельности швов). Количество пациентов без осложнений осталось стабильным, но к ним начали добавляться первые пациенты из числа ранее осложненных (еще 2 человека клинически улучшились). Количество сочетанных осложнений снизилось до 20,7 %. В этот период зафиксировано еще 3 летальных исхода: у мужчины 59 лет с гнойным панкреонекрозом на 3 сутки ПОП развился массивный отек легких и плеврит с дыхательной недостаточностью, закончившийся остановкой сердца; у женщины 66 лет с исходной СН III ФК на фоне SIRS и ТС сформировалась ПОН; у больной 43 лет, с тяжелым ОДХ, скончалась от тромбоэмболии легочной артерии.

К 7-м суткам ПОП началось увеличение доли пациентов без признаков осложнений (до 43,1 %). Это происходило за счет постепенного разрешения воспалительных проявлений у ранее осложненных пациентов. Однако перитонеальные осложнения нарастали и достигли 9 случаев (15,5 %), что соответствовало типичным срокам формирования гнойников и затеков. Системные осложнения уменьшились, однако на этом этапе произошел пик летальности - 5 смертей (8,6 %): один больной с повторным ранним РП на фоне несостоятельности анастомоза, потребовавший релапаротомии, которую он не перенес; 2 пациента скончались от декомпенсации почечной и дыхательной функций на фоне ТС; 1 случай развития в ПОП эмпиема плевры с прорывом в бронхиальное дерево, вызвавшая аспирационный синдром; 1 пациент, 68 лет умер от неконтролируемой инфекции раны с СШ.

На 10-е сутки число больных без осложнений увеличилось до 30 человек (51,7%), при этом сохранялись 8 больных с перитонеальными и 6 с экстраперитонеальными осложнениями. Зафиксировано еще 2 летальных исхода: в первом случае причиной стал поздний СШ, во втором развилась кардиальная декомпенсация с внезапной асистолией.

К 14-м суткам благоприятный исход был зафиксирован у 35 больных (60,3%), то есть они не имели признаков осложнений. Осложнения сохранялись у меньшинства (5 больных с перитонеальными, 4 больных с экстраперитонеальными, 4 больных с сочетанными). В данный срок умерло 2 больных с сочетанными осложнениями (прогрессирующей ПОН у пациента с тяжелым гнойным панкреонекрозом и развитием делирия и сопутствующей дыхательной недостаточностью у пациента с длительным течением ТС). В целом летальность составила 14 человек (24,1%), причем все случаи имели в анамнезе тяжелые осложнения (ТС, шок, ПОН, дыхательные или кардиальные нарушения). Ни один пациент из числа тех, кто первоначально не имел осложнений, не скончался, что подчеркивает достоверную связь между осложненным течением и исходами.

Представленные данные демонстрируют структуру и динамику тяжести течения ПОП у больных с РП, которые проходили лечение по традиционному алгоритму. Особую роль играют ранние системные нарушения, возникающие в первые 3-5 суток, и поздние локальные осложнения, формирующиеся на 7-14 сутки. Именно это сочетание системных и локальных поражений, в совокупности с высокой летальностью. Анализ клинической картины у больных контрольной группы с РП показал высокую частоту послеоперационных осложнений (65,5%) было зафиксировано одно или более перитонеальных и/или системных осложнений. Наиболее частыми перитонеальными осложнениями стали внутрибрюшные абсцессы, рецидивирующий РП, несостоятельность анастомозов и ранняя спаечная кишечная непроходимость. Характерной особенностью системных осложнений являлись множественность и системность: ПОН, длительный SIRS, госпитальная пневмония, ТС, тромбоэмболические и кардиальные осложнения. В среднем на одного пациента с осложненным течением приходилось 1,5 перитонеальных и 2,68 системных осложнения.

Динамическое наблюдение показало, что системные осложнения развивались преимущественно в первые 1-4 суток ПОП и были связаны с ранним ТС, СШ, нарушением гомеостаза, тогда как перитонеальные осложнения

формировались в сроки 5-10 суток ПОП, что соответствует фазе локального воспаления и вторичного инфицирования. Летальность в контрольной группе достигла 24,1 % (14 пациентов из 58), причем все летальные исходы отмечены среди больных с осложненным течением ПОП. Кумулятивная летальность нарастала к 7-10 суткам и наиболее часто была обусловлена СШ, ПОН и тяжелыми экстраперитонеальными инфекциями. Пациенты, у которых в ПОП не развилось осложнений, выжили в полном объеме, что подчеркивает прогностическую значимость раннего контроля над системным воспалением и формированием послеоперационного иммунного ответа.

Выводы:

1. Анализ клинической картины у больных контрольной группы с РП показал высокую частоту послеоперационных осложнений (65,5 %) было зафиксировано одно или более перитонеальных и/или системными осложнениями. Наиболее частыми перитонеальными осложнениями стали внутрибрюшные абсцессы, рецидивирующий РП, несостоятельность анастомозов и ранняя спаечная кишечная непроходимость.
2. Динамическое наблюдение показало, что системные осложнения развивались преимущественно в первые 1-4 суток ПОП и были связаны с ранним ТС, СШ, нарушением гомеостаза, тогда как перитонеальные осложнения формировались в сроки 5-10 суток ПОП, что соответствует фазе локального воспаления и вторичного инфицирования

ЛИТЕРАТУРА:

1. Акперов И.А., Бутенко Ю.А., Гуцуляк А.И. Многоэтапные операции в лечении разлитого гнойного перитонита // *Фундаментальные и прикладные исследования в современном мире*. — 2019. — № 25. — С. 28–31. — EDN YUNMIP.
2. Башир М., Давлицаров М.А., Цыбин А.А., и др. Клиническое проявление разлитого аппендикулярного перитонита у ребенка 3 лет // *Детская хирургия*. — 2021. — Т. 25, № S1. — С. 22. — EDN FEQMJJ.
3. Битюков С.Л., Демиденко В.В. Эффективность использования Мангеймского индекса перитонита в прогнозировании осложнений и летальности при разлитом перитоните // *Морфологический альманах*

имени В.Г. Ковешникова. — 2019. — Т. 17, № 3. — С. 14–18. — EDN KLNKHX.

4. Орозоев У.Д., Кадыркулов А.Ж. Шкала диагностики острого аппендицита для предотвращения разлитого перитонита у детей // Бюллетень науки и практики. — 2024. — Т. 10, № 7. — С. 305–308. DOI: 10.33619/2414-2948/104/32. — EDN WNDUPF.

5. Meng R., Guan X., Sun L., et al. The efficacy and safety of eravacycline compared with current clinically common antibiotics in the treatment of adults with complicated intra-abdominal infections: a Bayesian network meta-analysis // *Frontiers in Medicine (Lausanne)*. — 2022. — Vol. 9. — Article 935343. DOI: 10.3389/fmed.2022.935343.

6. Monti G., Bradic N., Marzaroli M., et al. Continuous vs intermittent meropenem administration in critically ill patients with sepsis: the MERCY randomized clinical trial // *JAMA*. — 2023. — Vol. 330, No. 2. — P. 141–151. DOI: 10.1001/jama.2023.12909.

7. Khamdamova M.T., Akramova D. E. Genetic aspects of genital prolapse in women of reproductive age // *New day in medicine. Bukhara*, 2023. - No. 5 (55). - P. 638-643.

8. Khamdamova M.T., Teshayev Sh.Zh., Hikmatova M.F. Morphological changes of the thymus and spleen in renal failure in rats and correction with pomegranate seed oil // *New day in medicine. Bukhara*, 2024. - N. 3(65). - P. 167-187.

9. Khamdamova M.T., Khasanova M.T. Various mechanisms of pathogenesis of endometrial hyperplasia in postmenopausal women (literature review) // *New day in medicine. Bukhara*. 2023. - No. 8 (58). - P. 103-107.

10. Khamdamova M.T., Zhaloldinova M.M., Khamdamov I.B. The state of nitric oxide in blood serum in patients with cutaneous leishmaniasis // *New day in medicine. Bukhara*, 2023. - No. 5 (55). - P. 638-643.

11. Khamdamova M.T., Zhaloldinova M.M., Khamdamov I.B. The value of ceruloplasmin and copper in blood serum in women wearing copper-containing intrauterine device // *New day in medicine. Bukhara*, 2023. - No. 6 (56). - P. 2-7.

12. Khamdamova M.T., Akramova D. E. Immediate and long-term results of surgical treatment of genital prolapse in elderly women // *New day in medicine. Bukhara*, 2025. - N3 (77). - P. 201-206.

13. Khamdamova M. T., Khasanova M.T. Genetic mechanisms of development of endometrial hyperplastic processes in women in menopausal age // *New day in medicine. Bukhara*, 2025. - N3 (77). - P. 207-211.

14. Khamdamova M. T., Umidova N. N. Genetic factors of genital endometriosis // *New day in medicine. Bukhara, 2025. – N4 (78). - P. 82-87.*
15. Bavaro D.F., Papagni R., Belati A., et al. Cefiderocol versus colistin for the treatment of carbapenem-resistant *Acinetobacter baumannii* complex bloodstream infections: a retrospective, propensity-score adjusted monocentric cohort study // *Infectious Diseases and Therapy. — 2023. — Vol. 12, No. 8. — P. 2147–2163. DOI: 10.1007/s40121-023-00854-6.*
16. Coccolini F., Sartelli M., Sawyer R., et al. Source control in emergency general surgery: WSES, GAIS, SIS-E, SIS-A guidelines // *World J Emerg Surg. — 2023. — Vol. 18, No. 1. — Article 41. DOI: 10.1186/s13017-023-00509-4*
17. De Pascale G., Posteraro B., D'Arrigo S., et al. (1,3)- β -D-glucan-based empirical antifungal interruption in suspected invasive candidiasis: a randomized trial // *Critical Care. — 2020. — Vol. 24, No. 1. — Article 550. DOI: 10.1186/s13054-020-03265-y*
18. De Waele J.J., Girardis M., Martin-Loeches I. Source control in the management of sepsis and septic shock // *Intensive Care Med. — 2022. — Vol. 48, No. 12. — P. 1799–1802. DOI: 10.1007/s00134-022-06852-5*
19. Eichel V.M., Greenberg J.A., Trzeciak S., et al. Early immune signatures in patients with sepsis: from pathogenesis to clinical stratification // *Critical Care. — 2023. — Vol. 27, No. 1. — Article No. 45. DOI: 10.1186/s13054-023-04318-2*
20. Eichel V.M., Last K., Brühwasser C., et al. Epidemiology and outcomes of vancomycin-resistant enterococcus infections: a systematic review and meta-analysis // *Journal of Hospital Infection. — 2023. — Vol. 141. — P. 119–128. DOI: 10.1016/j.jhin.2023.09.008.*
21. Sartelli M., Coccolini F., Kluger Y., et al. WSES guidelines for management of intra-abdominal infections // *World Journal of Emergency Surgery. — 2021. — Vol. 16. — Article No. 49. DOI: 10.1186/s13017-021-00381-6*

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASIDA IMKONIYATI CHEKLANGAM BOLAJONLARGA MUSIQA FANIGA BO'LGAN QIZIQISHLARINI OSHIRISH VA MUSIQIY MA'NAVIYATINI O'STIRISH

Sattorova Go'zal Shukur qizi

G'ijduvon tuman 34-son MTM musiqa rahbari

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim muassasasida imkoniyati cheklangan bolajonlarning musiqaga bo'lgan qiziqishini shakllantirish va ularning musiqiy-ma'naviy rivojlanish jarayonini samarali yo'lga qo'yish masalalari yoritilgan. Musiqa inson ruhiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan san'at turi sifatida nafaqat estetik zavq uyg'otadi, balki bolaning dunyoqarashi, nutqi, tafakkuri va ijtimoiy faolligini ham kengaytiradi. Ayniqsa, imkoniyati cheklangan bolalarda musiqiy tarbiya ularga o'zini erkin ifoda etish, his-tuyg'ularini boshqalar bilan bo'lishish, ichki kechinmalarini yengib o'tish imkonini beradi.

Maqolada musiqiy mashg'ulotlarning turli shakl va usullari, jumladan qo'shiq aytish, musiqiy o'yinlar, ritmik harakatlar, musiqiy asboblarda chalish va tinglash faoliyati orqali bolalarning qiziqishini oshirish yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek, pedagogning individual yondashuvi, mehribonlik va sabr-toqati, inklyuziv ta'lim tamoyillarini amaliyotga tatbiq etish orqali samaradorlikka erishish yo'llari ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalar, musiqa tarbiyasi, musiqiy qiziqish, musiqiy-ma'naviy rivojlanish, inklyuziv ta'lim, musiqiy o'yinlar, qo'shiq aytish, ritmik harakatlar, musiqiy asboblari, pedagogik yondashuv.

ПОВЫШЕНИЕ ИНТЕРЕСА К МУЗЫКЕ И РАЗВИТИЕ МУЗЫКАЛЬНО- ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются вопросы формирования интереса к музыке у детей с ограниченными возможностями в дошкольных образовательных учреждениях и организации процесса их музыкально-духовного развития. Музыка как вид искусства непосредственно воздействует на психику человека, пробуждает эстетическое восприятие, а также расширяет

кругозор ребёнка, его речь, мышление и социальную активность. Особенно для детей с ограниченными возможностями музыкальное воспитание является важным средством свободного самовыражения, передачи эмоций и преодоления внутренних переживаний.

В статье анализируются различные формы и методы музыкальных занятий, включая пение, музыкальные игры, ритмические движения, игру на музыкальных инструментах и слушание музыки как средство повышения интереса детей. Также подчеркивается значимость индивидуального подхода педагога, его доброжелательности и терпения, а также внедрение принципов инклюзивного образования для достижения эффективности.

Ключевые слова: дошкольное образование, дети с ограниченными возможностями, музыкальное воспитание, музыкальный интерес, музыкально-духовное развитие, инклюзивное образование, музыкальные игры, пение, ритмические движения, музыкальные инструменты, педагогический подход.

ENHANCING THE INTEREST IN MUSIC AND DEVELOPING MUSICAL- SPIRITUAL CULTURE OF CHILDREN WITH DISABILITIES IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

ANNOTATION

This article explores the issues of developing an interest in music among children with disabilities in preschool educational institutions and organizing the process of their musical and spiritual development. Music, as an art form, has a direct impact on the human psyche: it awakens aesthetic perception while expanding a child's worldview, speech, thinking, and social activity. For children with disabilities in particular, musical education becomes an essential means of free self-expression, sharing emotions, and overcoming inner experiences.

The article analyzes various forms and methods of musical activities such as singing, musical games, rhythmic movements, playing instruments, and listening to music as effective ways to enhance children's interest. It also highlights the importance of the teacher's individual approach, kindness, and patience, as well as the implementation of inclusive education principles to achieve better outcomes.

Keywords: preschool education, children with disabilities, music education, musical interest, musical and spiritual development, inclusive education, musical games, singing, rhythmic movements, musical instruments, pedagogical approach.

Kirish. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish mamlakatimizda eng muhim vazifalardan biridir. Ayniqsa, imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim olishi, qiziqishlarini rivojlantirish va jamiyatda o'z o'rnini topishiga katta e'tibor qaratilmoqda. Prezidentimiz ham "Hech bir bola e'tibordan chetda qolmasligi kerak" deb ta'kidlab, barcha bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratish zarurligini alohida qayd etganlar.

So'nggi yillarda qator qonun va qarorlar qabul qilinib, maktabgacha ta'lim sifati oshirildi. Masalan, "**Ta'lim to'g'risida**"gi Qonunda har bir bolaning, jumladan imkoniyati cheklanganlarning ham, sifatli ta'lim olish huquqi kafolatlangan. Shuningdek, "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standarti"da bolalarning yosh va imkoniyatlariga mos holda ularni rivojlantirish vazifalari belgilangan. **Prezident qarorlari va konsepsiyalarida** esa imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb qilish, ularning ijtimoiy hayotga moslashuvini qo'llab-quvvatlash masalalariga alohida o'rin berilgan.

Shunday hujjatlar asosida hozirda maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqaga alohida e'tibor berilmoqda. Chunki musiqa bolalarga quvonch bag'ishlaydi, ularning qalbini tozalaydi, fikrlashini kengaytiradi va jamiyatda o'zini erkin tutishga yordam beradi. Ayniqsa, imkoniyati cheklangan bolalar uchun musiqa mashg'ulotlari o'zini ifoda etish, his-tuyg'ularini bildirish va ijtimoiy hayotga yaqinlashishning eng yaxshi vositalaridan biridi

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning musiqiy didini shakllantirishda musiqani ongli ravishda idrok etish ko'zda tutiladi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida olib boriladigan barcha musiqiy tarbiyaviy ishlar bolalarda bog'cha yoshidan boshlab olijanob fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan. Bolalar bog'chalarida amalga oshiriladigan tarbiyaviy ishlar yosh avlodni ma'naviy jihatdan yetuk, barkamol inson bo'lib voyaga yetishishida xizmat qiladi. Musiqa mashg'ulotlari jarayonida kichkintoylar hayotiy voqelikni musiqiy obrazlar orqali idrok etib boradilar. Ular yoshiga mos musiqiy asarlar tarbiyalanuvchilarda unutilmas taassurotlar qoldiradi, ma'naviy dunyosini boyitadi. Bolalar bog'chasida amalga oshiriladigan mehnat, hisob, atrofimizdagi olam kabi konkret mashg'ulotlarda bolalarning abstrakt fikrlash, mantiqiy xotira kuchi kabi qobiliyatlari o'sib borsa, musiqa mashg'ulotlarida obrazli fikrlashi, nutq madaniyati, musiqiy uquvi, go'zallikni his eta olish qobiliyati rivojlanib boradi.

Turli uslublardan foydalanib o'tkaziladigan har bir musiqiy mashg'ulot kichkintoylarda badiiy nafosat zavqini uyg'otadi, musiqaga qiziqishini o'stiradi. Musiqa mashg'ulotlarini ilmiy metodik jihatdan har tomonlama takomillashtirib,

zamon talabiga mos ravishda olib borish bugungi kun bo'lajak musiqa rahbarlari oldida turgan dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Bu vazifalarni musiqa mashg'ulotlarini o'qitishga doir metodik tavsiyalar, mashg'ulotlarning reja namunalari, bog'chalarda o'tkaziladigan ertaliklar, bayramlar, tadbirlar senariylari batafsil yoritilgan ushbu usuldan unumli foydalangan holda amalga oshirish mumkin, deb o'ylaymiz.

Kichkintoylarning musiqiy uquv va qobiliyatlari quyidagi faoliyatlardan iborat:

- musiqiy uquvi (musiqiy tovushlar baland-pastligini his etish qobiliyati);

- tembr uquvi (musiqiy tovushlarni bir-biridan farq qilish);

- ritm tuyg'usi (musiqaga mos harakat bajarish, qadam tashlab, chapak chalib musiqani xotirada saqlab, his etish va ifodalash). Bolalarning musiqiy qobiliyatlari musiqiy mashg'ulotlarning barcha elementlarini amalga oshirish jarayonida muntazam ravishda rivojlanib boradi.

Bolalar bog'chalarida olib boriladigan musiqa ta'lim-tarbiyasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- kichkintoylarni musiqaga bo'lgan qiziqishlarini o'stirish;

- musiqiy asarlar bilan tanishtirish jarayonida bolalarda emotsional his-tuyg'ularni hosil qilish yo'li bilan ularning musiqa haqidagi tasavvurlarini boyitish;

- bolalarni musiqa tinglash, qo'shiq kuylash, musiqa ostida ritmik harakatlarni bajarish, bolalar cholg'u asboblari bilan jo'r bo'lish faoliyatlari yordamida ijodiy qobiliyatlarini shakllantirib borish;

- bolalar ovozi asrab tarbiyalash, qo'shiqlarni sodda, ravon, erkin, tabiiy va ifodali kuylashga o'rgatish va odatlantirish;

- musiqiy asarlardan zavq olishni, shu asosda musiqiy did va badiiy fikr yuritishni rivojlantirish;

- musiqa mashg'ulotlari jarayonida musiqiy asardagi badiiy obrazlarni o'yin va raqs shaklida ifoda etishga o'rgatish;

- musiqa mashg'ulotlarida bolalarni milliy qadriyatlarimiz bilan tanishtirish, milliy cholg'u sozlarimiz jo'rligida milliy musiqiy-ritmik harakatlarni bajarishga o'rgatish;

- musiqa mashg'ulotlari mazmunini bog'cha hayoti bilan bog'lash, bog'chada o'tkaziladigan tadbirlarda o'rganilgan kuy va qo'shiqlar bilan ishtirok etish. Turli ertaliklar, konsertlar tashkil etish.

Musiqa mashg'ulotlarida bola hayotni, tevarak-atrofni musiqiy obrazlar orqali idrok etib boradi. Bog'chada musiqiy tarbiya ishlari badiiy adabiyot va tasviriy san'at bilan uzviy ravishda bog'langan holda amalga oshiriladi. Turli metodlardan foydalanib o'tkaziladigan musiqa mashg'uloti kichkintoylarda badiiy-estetik zavq uyg'otadi,

ularning his-tuyg'ularini shakllantiradi, ijodiy fikrlash qobiliyati va nuqtini o'stiradi. Bundan tashqari musiqiy o'yinlar va raqslar bolalarda ritm tuyg'usi, chaqqonlik va harakatchanik malakalarini shakllantirib, qomatning to'g'ri o'sishiga yordam beradi. Bu bolaning aqliy va jismoniy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida olib boriladigan barcha musiqiy ta'lim, tarbiyaviy ishlar yosh avlodda olijanob fazilatlarni bog'cha yoshidan shakllantirishda nafosat tarbiyasining tarkibiy qismi bo'lib hisoblanadi. "Musika rahbari tomonidan yaxshi tashkil etilgan musiqiy tarbiya bolalami barkamol inson bo'lib yetishishlariga ijobiy ta'sir etadi. Bu ishda bolalar bog'chasi pedagogik jamoasining ishtiroki va faolligi juda muhimdir"².

Bolalar bog'chalarida musika mashg'ulotlarini o'tkazishdan ko'zda tutilgan asosiy maqsad, kichkintoylar qalbida nafosatga mehr uyg'otish, ularni barkamol inson qilib tarbiyalab, voyaga yetkazishdir. Mashg'ulotlar jarayonida bolalarda milliy musika ohanglari yordamida zaruriy bilim va ko'nikmalar tarkib toptiriladi. Bu mashg'ulotlardagi har bir faoliyat turi bolalarning musiqiy didini rivojlantiradi.

Musiqiy mashg'ulotlar oldiga qo'yilgan har qanday maqsad va vazifalarni amalga oshirish, avvalo, musika rahbarining pedagogik tayyorgarligiga bog'liq.

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlarning tahlili. Musika qadimdan tarbiya va davolash vositasi sifatida inson hayotida muhim o'rin tutib kelgan. Sharq mutafakkirlari — Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino va Alisher Navoiy asarlarida musiqaning ruhiy-ma'naviy rivojga ta'siri, inson qalbini poklovchi va tarbiyalovchi kuchi haqida fikrlar bildirganlar. Forobiy musiqani inson ruhiyatiga ijobiy ta'sir etuvchi ilmiy asoslangan fan sifatida tahlil qilgan bo'lsa, Ibn Sino musiqaning davolashdagi ahamiyatini alohida qayd etgan.

XX asrda psixologiya va pedagogika fanida musiqaning shaxs rivojidadagi o'rni keng tadqiq etildi. Masalan, L.S. Vygotskiy musiqani bolaning hissiy rivojlanishini rag'batlantiruvchi asosiy omillardan biri sifatida baholaydi. J. Piaget musiqiy idrokni bolaning tafakkur va tasavvuri bilan bog'lab o'rganadi. Karl Orf esa o'zining mashhur "Orf pedagogikasi" orqali musiqiy o'yin, qo'shiq va ritmik mashqlarni uyg'unlashtirib, bolalarda qiziqish va ijodkorlikni rivojlantirish samarali usullarini ishlab chiqqan. Bugungi kunda ushbu yondashuv maktabgacha ta'lim muassasalarida keng qo'llanmoqda.

Xorijiy adabiyotlarda musiqaning rehabilitatsiya vositasi sifatida qo'llanilishi ham keng yoritilgan. J. Alvin, D. Bunt, T. Wigramlarning "Music Therapy" yo'nalishidagi tadqiqotlari musiqiy mashg'ulotlarning nogironligi bo'lgan bolalarda emotsional stressni kamaytirishi, nutq va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berishini

ko'rsatadi. Bunday tadqiqotlar musiqaning pedagogik emas, balki terapevtik jihatdan ham ahamiyatini tasdiqlaydi.

O'zbek olimlari ham maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlash jarayonida musiqiy tarbiyaning o'rni haqida qator tadqiqotlar olib borganlar. N. Yo'ldosheva va M. Ibragimova ishlarida musiqaning bolaning nutqini rivojlantirish, xotira va diqqatini mustahkamlashdagi ahamiyati yoritilgan. S. Jo'raqulova esa musiqiy o'yinlarning bolaning ijtimoiylashuvi va emotsional rivojlanishidagi o'rniga alohida e'tibor qaratgan.

Shuningdek, zamonaviy metodik qo'llanmalarda musiqiy mashg'ulotlarning turli shakllari — qo'shiq aytish, musiqiy asboblarda chalish, ritmik harakatlar va musiqiy o'yinlarning bolaning estetik va ijodiy rivojlanishidagi o'rni keng tahlil qilinadi. Ayniqsa, imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda individual yondashuv, rag'batlantirish va mehribonlik asosiy metodik talablar sifatida ko'rsatib o'tiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, musiqiy tarbiya nafaqat bolalarning estetik didini shakllantiradi, balki ularning ruhiy-ma'naviy dunyosini boyitadi, muloqot madaniyatini rivojlantiradi va jamiyatga moslashuvini yengillashtiradi. Ilmiy manbalarda, ayniqsa, imkoniyati cheklangan bolalar uchun musiqa ijtimoiy integratsiya va o'zini ifoda etish vositasi sifatida alohida ta'kidlanadi.

Mazkur tadqiqot davomida imkoniyati cheklangan bolalarning musiqaga bo'lgan qiziqishini oshirish va ularning musiqiy-ma'naviy rivojlanishini o'rganish uchun turli usullardan foydalanildi. Avvalo, mavzuga oid kitoblar, ilmiy maqolalar va metodik qo'llanmalar o'rganilib, musiqaning tarbiyaviy va rivojlantiruvchi ahamiyati haqida mavjud qarashlar tahlil qilindi.

Keyingi bosqichda maktabgacha ta'lim muassasasida musiqiy mashg'ulotlar jarayoni kuzatildi. Mashg'ulotlarda bolalarning qo'shiq aytish, musiqiy o'yinlarda qatnashish, ritmik harakatlarni bajarish va musiqiy asboblarda chalishga bo'lgan qiziqishlari kuzatilib, ularning emotsional holati qayd etildi. Shuningdek, pedagoglar va ota-onalar bilan suhbatlar o'tkazilib, musiqaning bolaning xulqi, kayfiyati va ijtimoiy moslashuviga qanday ta'sir qilishi haqida ma'lumotlar olindi.

Tadqiqot davomida kichik tajriba-sinov ishlari ham o'tkazildi. Bunda bolalar guruhiga musiqiy mashg'ulotlarning turli shakllari qo'llanildi va natijalar oldingi holat bilan solishtirildi. Natijada musiqaning bolalarda qiziqish, o'zini erkin ifoda etish va ijtimoiy faollikni kuchaytirishga xizmat qilishi kuzatildi.

Olingan kuzatish va suhbatlar natijalari umumlashtirilib, ilmiy manbalardagi nazariy qarashlar bilan taqqoslandi. Tadqiqot davomida bolalarning yosh xususiyatlari, individual qobiliyatlari va imkoniyatlari inobatga olindi.

Munozara. Tadqiqot natijalari musiqaning imkoniyati cheklangan bolalar uchun tarbiyaviy va rivojlantiruvchi omil ekanini yana bir bor tasdiqladi. L.S. Vygotskiy tomonidan ilgari surilgan “hissiy rivojlanish” nazariyasi va Karl Orf metodikasidagi musiqiy o‘yinlarning ahamiyati kuzatuvlarimizda o‘z isbotini topdi. Forobiy va Ibn Sino asarlarida musiqaning inson ruhiyatiga ijobiy ta’siri haqida bildirgan fikrlari hozirgi zamon ilmiy qarashlari bilan uyg‘un keladi. Demak, nazariy asoslar bilan amaliy kuzatishlar o‘rtasida to‘liq moslik mavjud.

Tajriba-sinov mashg‘ulotlari shuni ko‘rsatdiki, musiqiy faoliyatning turli shakllari (qo‘shiq aytish, ritmik harakatlar, musiqiy o‘yinlar, asboblardan foydalanish) bolalarda faollikni oshirdi va ularga o‘zini erkin ifoda etish imkonini berdi. Guruh bo‘lib kuylash va o‘yinlarda qatnashish esa ijtimoiylashuv jarayonini tezlashtirdi, bolalar bir-biri bilan muloqot qilishga, hamkorlikda ishlashga o‘rgandilar. Pedagoglarning mehribonlik, sabr-toqat va individual yondashuvi mashg‘ulotlarning samaradorligini sezilarli darajada oshirdi. Bu tajriba maktabgacha ta’lim muassasalarida musiqiy mashg‘ulotlarni imkoniyati cheklangan bolalar uchun alohida metodik yondashuv asosida tashkil etish zarurligini ko‘rsatdi.

Tadqiqot davomida ayrim cheklovlar ham kuzatildi. Avvalo, barcha bolalarda musiqaga qiziqish bir xil darajada bo‘lmadi. Ba’zilar faol qatnashgan bo‘lsa, boshqalar ko‘proq passiv bo‘lib qolishdi. Bu esa individual qobiliyat va ruhiy-emotsional xususiyatlarning farqliligidan dalolat beradi. Shuningdek, tajriba-sinov ishlari cheklangan miqyosda, ya’ni bitta muassasa doirasida olib borildi. Kengroq natijalarga erishish uchun turli hududlarda, ko‘proq bolalar ishtirokida tajribalar o‘tkazish lozim. Yana bir muhim cheklov – musiqiy mashg‘ulotlar uchun zarur texnik vositalar va musiqa asboblarning yetishmasligi bo‘ldi. Bu esa mashg‘ulotlarning to‘liq samaradorligini biroz kamaytirganini ta’kidlash kerak.

Xulosa.

Yuqoridagi tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, musiqiy mashg‘ulotlar maktabgacha ta’lim muassasalarida imkoniyati cheklangan bolalar tarbiyasida samarali vosita hisoblanadi. Musiqa nafaqat estetik zavq bag‘ishlaydi, balki bolaning ruhiy-ma’naviy dunyosini boyitadi, uning dunyoqarashini kengaytiradi, nutqi va tafakkurini rivojlantiradi, ijtimoiy faol bo‘lishiga yordam beradi.

Musiqa jarayonida bolalar o‘zini erkin ifoda etadi, his-tuyg‘ularini boshqalar bilan bo‘lishadi, ichki kechinmalarini yengib o‘tishga intiladi. Qo‘shiq aytish, musiqiy o‘yinlar, ritmik harakatlar va asboblardan foydalanish orqali ularning qiziqishi ortib, ijodkorlik, diqqat, xotira va hamkorlik ko‘nikmalari rivojlanadi. Ayniqsa, guruh bo‘lib

mashg'ulotlarda qatnashish bolalarning ijtimoiylashuviga, tengdoshlar bilan muloqot qilishiga, jamoadagi o'rnini topishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqot davomida shuningdek, pedagog shaxsining o'rnini ham alohida ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Mehribonlik, sabr-toqat, individual yondashuv va inklyuziv ta'lim tamoyillarini amaliyotda qo'llash bolalarda musiqaga bo'lgan qiziqishni yanada kuchaytiradi. Demak, metodik yondashuvdan tashqari, pedagogik mahorat ham asosiy omil hisoblanadi.

Olingan natijalar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Musiqqa imkoniyati cheklangan bolalarda emotsional holatni yaxshilash, qiziqish uyg'otish va ijtimoiy faollikni oshirishda samarali vositadir.

Musiqiy mashg'ulotlarning turli shakl va usullari bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, o'zini erkin ifoda etish va jamiyatga moslashuvini ta'minlaydi.

Pedagogning individual yondashuvi va inklyuziv ta'lim tamoyillarini qo'llash musiqiy tarbiyaning natijadorligini oshiradi.

Musiqiy mashg'ulotlarni yanada samarali tashkil etish uchun maxsus metodik qo'llanmalar yaratish, musiqiy asboblarni va texnik vositalarni kengaytirish lozim.

Tadqiqot cheklangan miqyosda olib borilganligi sababli, kelgusida turli hududlarda va kengroq miqdordagi bolalar bilan tajribalar o'tkazish zarur.

Umuman olganda, musiqqa imkoniyati cheklangan bolalarning ma'naviy olamini yuksaltirish, ularni jamiyatga faol qo'shilishiga ko'maklashish va kelajak hayotga tayyorlashda muhim tarbiyaviy vosita ekanligi isbotlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. F.G Nurullayev, Firdavs To'xtayev-[MUSIQIY TOVUSHLARINING XUSUSIYATLARI TENDENTSIYALARI](#). Journal of science-innovative research in Uzbekistan, 2024/12/1, Tom-2,12, 8-15 betlar
2. Nurullayev Farrux Gaybulloyevich, X.G Saidovna. [FORMATION OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF STUDENTS THROUGH THE MEANS OF UZBEK FOLK SONGS](#). International journal of artificial intelligence ISSN: 2692-515X
3. Xujayev Dilmurod Bakiyevich, Nurullayev Farrux Gaybulloyevich- [MAVRIGI VA BUXORCHA KONSEPTSIYASI TAMOYILLARI BUXORODA QAROR TOPISHI](#), International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING, 2024/4/30, Tom-5,1, 515-520 betlar

4. D.M Yusupovich, N.F. Gaybulloyevich- Milliy Musiqa San'ati Ravnaq Topishida O 'zbek Folklorining O 'Rni Va Ahamiyati- Diversity Research: Journal of Analysis and Trends, 2024/2/6, Tom-2,2, 4-8 betlar
5. Egamov Oxunjon Saidovich Nurullayev F.G- [BUXORO VOHASI FOLKLOR QO'SHIQLARI O'ZBEK XALQINING BOY MEROSI SIFATIDA](#), Confrencea - Virtual International Conferences, "International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education." [Vol. 1 No. 1 \(2024\)](#)
6. Istatov Muhridin Qaxramonovich, Nurullayev Farrux Gaybulloyevich- [MUSIQIY TOVUSHLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA CHOLGU ASBOBLARIDA JOR BOLISH USLUBLARI](#). International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education, Hosted from New York, the USA <https://confrencea.org> January 30th, 2024, Confrencea 1 (1),74-78
7. Norqulov Sh Sh, F.G Nurullayev. [SKRIPKA CHOLG'U ASBOBIGA BIR NAZAR. PEDAGOGS INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL | PEDAGOGS | PED | VOLUME-76 | ISSUE-1\(2025\)](#)
8. Norqulov Sh Sh, F.G Nurullayev. [MUSIQA TO'GARAGLARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHGA OID NAZARIY-PEDAGOGIK HAMDA PSIXOLOGIK ASOSLAR. ЛУЧШИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ | INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL](#). Vol. 39 No. 1 (2025)
9. Nurullayev Farrux Gaybulloyevich .[O'QUVCHILARGA BOLALAR FOLKLOR QO'SHIQLARINI O'RGATISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI. Vol. 75 No. 1 \(2025\): PEDAGOGS INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL | PEDAGOGS | PED | VOLUME-75 | ISSUE-1.](#)
10. Sayfullayev Sanjarbek Sadullayevich Nurullayev Farrux Gaybulloyevich. [FOLKLOR QO 'SHIQLARINING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI](#). International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education, Hosted from New York, the USA <https://confrencea.org> January 30th, 2024
11. Rustamov Feruz Tavakkal o'g'li, & Nurullayev Farrukh Gaybulloyevich. EDUCATION OF A CHILD BY MUSIC IN THE EARLY PERIOD OF LIFE. (2023). Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 22, 29–34. Retrieved from <https://sjird.journal> spark.org /index.php/ sjird/article/view/863

12. Usmanov Azizbek Azamatovich, Nurullayev Farrukh Gaibulloyevich. THE ROLE OF MUSIC CULTURE LESSONS IN THE GROWTH OF THE CONSCIOUSNESS OF THE STUDENT YOUTH AND NATIONAL THINKING. (2023). *Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods*, 1(4), 5-9.
13. Usmonov Azizbek Azamatovich, Nurullayev Farrux Gaybulloyevich. O'Quvchilarni Ma'naviy-Axloqiy Shakllantirishda O'zbek Xalq Qo'Shiqlari Ahamiyati. *Progress Annals: Journal of Progressive Research* | Vol. 1 No. 8 (2023): Progress Annals. Published: 2023-12-06
14. X.M. Ashurmuxamadovna, N.F. Gaybulloyevich MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING MUSIQIY FAOLIYATI. (2023). *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 3(4), 14-19. <https://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/282>
15. Nurullayev Farrux Gaybulloyevich. "O'ZBEK MUSIQASI TARIXI" FANINI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR. *Ilm-fan va texnologiyalar*. 2023 №2(1) Наука и технологии
16. Habibullayeva G.H., Nurullayev F.G. O'ZBEK FOLKLOR QO'SHIQLARINING BOLALAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI. *Inter education & global study* 2023
17. Z.X Xamrayev, F.G Nurullayev - O 'ZBEK ESTRADA SAN' ATINING XALQ MADANIY HAYOTIDA TUTGAN O 'RNI - Экономика и социум, 2023 № 4-2 (107) стр 325-328
18. Hamdamova Sitora Rustamova, Nurullaev Farrukh Gaibullayevich - MUSIC AS A TOOL FOR RAISING CHILDREN EARLY LIFE. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*. 2022/11/29 Vol.9, 422-427
19. Farrux Gайбуллоевич Нуруллаев - Значение Фольклёрной Музыки В Воспитание Детей. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*. 2022/11/24. Vol 12. 189-193
20. Rahmonova Hojibuvi Rizojon Qizi, Nurillayev Farrux - Musiqaning inson ruhiyatiga tasiri qadimgi dunyo olimlarining qarashlarida. *Ta'lim fidoyilari, OOO «Research and publications»* 2022. Vol 24, № 45, 73-83
21. Madaminova Muyassarxon, Nurullayev F.G. - UMUMIY ÓRTA TA'LIM MAKTABLARIDA MUSIQA TARBIYASI. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)* 2022 Special issue, 130-134, OOO «THE FUTURE OF A NEW DAY»

- 22.Фаррух Гайбуллоевич Нуруллаев- Случайный выбор качественных характеристик материала по музыки или порядок его изложения в процессе создания музыки или исполнения опуса. SCIENTIFIC PROGRESS.2021.Vol 2, №4(pp. 588-593)
- 23.Nurullaev F.G. The role of folklore in the raising of children. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 12, 2020 Part III ISSN 2056-5852.
- 24.Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Роль фольклорных песен в воспитании учащихся. Научно– методический журнал «Проблемы педагогики» №3(48). Москва 2020. С.15-17.
- 25.Нуруллаев Ф.Г., Композиционный и исполнительский процесс в музыке // «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 576-581.
- 26.Нуруллаев Ф.Г. Импровизаторское творчество в XX веке по сфере музыки// «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 582-587.
- 27.Nurullayeva N.G., Nurullaeva N.K., Nurullaev B.G. Role and significance of folkler music in the upbringing of children of preschool age. Academicia An International Multidisciplinary Research Journal. Vol.10, Issue 10, October 2020.
- 28.Нуруллаев Ф.Г., Музыкальный процесс в западной музыке // «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021. - pp.570-575.
- 29.Нуруллаев Ф.Г., Норова Ш.У. Психология музыкальных дидактических игр на интегрированных занятиях// Вестник интергративной психологии. Журнал для психологов. Выпуск №17, 2018. – С.295-299.
- 30.Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Музыкально-историческое наследие центральной Азии (психологический настрой армии Темура). Психология XXI столетия, 18-20 марта 2020 года С. 115-118.

ТИББИЙ ЙЎСИНДАГИ МАЖБУРЛОВ ЧОРАЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ ТЎҒРИСИДАГИ ИШЛАРДА СУД-ПСИХИАТРИЯ ЭКСПЕРТИЗАСИ ТАЙИНЛАШ ҲОЛАТЛАРИ

Sayfullayev Bahodir Baxromovich,*

Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

ORCID:0000-0002-0108-7860

e-mail:bahodirsayfullayev0001@gmail.com

Суд-психиатрия экспертизаси уч босқичдан иборат, яъни тайёргарлик ва тайинлаш; психиатрлар томонидан тадқиқотлар ўтказиш ва тегишли хулоса чиқариш; эксперт хулосасини баҳолаш.

Тадқиқот доирасида биз эксперт хулосасини баҳолаш мезонларини батафсил очиб бермоқчи бўлдик, шунингдек, экспертизанинг тўлиқлиги, унинг натижаларига таъсир қилиш ва тажрибали психиатрларнинг хулосаларини баҳолаш каби суд-психиатрия экспертизасини тайёрлашнинг муҳим масалаларига тўхталиб ўтдик.

Суд-психиатрия экспертизасини тайинлаш зарур бўлган пайт, амалда, муайян қийинчиликларни келтириб чиқаради, чунки қонун уни қуйидагича таърифлайди: «... зарур бўлганда ...». А.В. Ленский ва Ю.К. Якимовичлар, ўз тадқиқотларида, тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллаш бўйича иш юритилаётган шахснинг руҳий ҳолатини аниқлаш зарур бўлганда, суд-психиатрия экспертизасини тайинлаш кераклигини таъкидлайди¹.

В.П. Сербский таъкидлаганидек, “Руҳий саломатлиги тўғрисида шубҳа бор судланувчиларнинг мажбурий текшируви ақли норасолик муаммосини муҳокама қилишда жуда керакли бўлган ва фақат адолат юзасидан фойдаланиладиган, ҳақиқатни тўлиқ очиб беришга хизмат қиладиган воситадир”².

Агар суриштирувчи, терговчи ва суд жиноят қонунида тақиқланган қилмиш содир бўлган пайтида ёки у содир этилганидан кейин шахснинг руҳий соғлиғига шубҳа қилсалар, суд-психиатрия экспертизасини тайинлаши ва зудлик билан ўтказиши керак. Акс ҳолда, гумон қилинувчининг, айбланувчининг

* O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi Universiteti mustaqil izlanuvchisi, katta leytenant.

¹ Суховаева Е.В. Предварительное следствие по делам о применении принудительных мер медицинского характера. – М., 2013. – С.54–55.

² Сербский В.П. О судебно-психиатрической экспертизе. Приват-доцента Московского университета В.П. Сербского. Извлечено из «Трудов V Съезда Общества русских врачей в память Н.И. Пирогова». Санкт-Петербург, С. 10. // https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003553232/.

хуқуқлари ва қонуний манфаатлари бузилиши мумкин. Бундай йўл тутиш мумкин эмас, чунки бу барча жиноят ишининг қонунийлигини ва биринчи навбатда, жиноят ишини юритиш муддатининг асослилигини шубҳа остига қўяди. Ўрганилган жиноят ишларида суд-психиатрия экспертизаси зарурлиги сабабли терговлар асоссиз равишда ЖПКнинг 364-моддаси 1-қисми 1-бандига асосан тўхтатилиб қўйилган, шу билан бирга, кўп ҳолатда экспертиза тайинлаш учун асослар пайдо бўлганидан 10–20 кундан ортиқ вақт ўтган.

Суд-психиатрия экспертизасининг натижалари кўп жиҳатдан суриштирувчи ва терговчи томонидан ҳам жиноят иши, ҳам тиббий ҳужжатлар тўпланган материалларнинг тўлиқлиги ва сифатига боғлиқ. Шунинг учун суд-психиатрия экспертизаси суриштирувчи ва терговчи томонидан пухта тайёрланиши керак. Гумон қилинувчи (айбланувчи) экспертизага юборилганда, экспертларга жиноят ишининг материаллари тақдим этилиши керак, унда экспертизага юборилган шахснинг ўзи, унинг қариндошлари, дўстлари, танишлари, қўшнилари, гувоҳлар ва шохидларнинг кўрсатувлари бўлиши керак. Амбулатор ва стационар касалликлар тарихи, психиатрия диспансерлари ва даволаниш жойларидан материаллар илгари ўтказилган ҳарбий, тиббий, меҳнат ҳамда суд-психиатрия экспертизалари хулосаларини тавсифлайди. Фақат жиноят ишининг барча ҳужжатлари ва материалларининг йиғиндиси экспертиза тайинланишининг асослилигини тасдиқлайди, шунингдек, психиатр-экспертларга ҳодисанинг барча ҳолатларини тўғри ва холис баҳолаш ҳамда ишончли хулосалар чиқариш имконини беради.

Суд-психиатрия экспертизасини тайинлаш вақтини танлашда суриштирувчи ва терговчи ҳар доим эксперт хулосасида керакли бўлган саволларга жавоб бериш учун зарур бўлган барча материаллар мавжудлигини билиши лозим. Шунинг эса тутиш керакки, суд-психиатрия экспертизаси хулосасининг ишончилиги ва асослилиги нафақат уни ўтказиётган мутахассисларнинг малакасига, балки уларга тақдим этилган материалларнинг тўлиқлиги ва сифатига ҳам боғлиқ.

Жиноят-процессуал кодекснинг 329-моддасида жиноят иши қўзғатилишидан олдин барча турдаги экспертизаларни тайинлаш ва ўтказишга рухсат берилган. Бизнинг фикримизча, суд-психиатрия экспертизаси фақат жиноят иши қўзғатилганидан ва ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсга нисбатан тегишли жиноят-процессуал мақом берилганидан кейин тайинланиши лозим. Чунки жиноят иши қўзғатилишидан олдин терговга қадар текширув

материаллари доирасида рухий ҳолатни ўрганиш бўйича тадқиқотлар тайинлаш ва ўтказиш жуда қийин ва асоссиз хулосаларга олиб келиши мумкин.

Юқорида кўрсатилган норма бўйича терговга қадар текширув ўтказишнинг муддатлари, тергов ҳаракатларининг кўп қисмини ўтказишнинг иложи йўқлиги, шунингдек, психиатрик экспертиза тайинланган шахсларнинг ҳуқуқий мақоми тартибга солинмаганлиги жиноят иши қўзғатилишидан олдин экспертларнинг нотўғри хулосаларига ва фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларининг қўпол равишда бузилишига олиб келади.

Суд-психиатрия экспертизасини тайинлашни тезкор тергов ҳаракатлари билан боғлаб бўлмайди, чунки уни ўтказиш учун зарур бўлган материални сифатли йиғиш учун узоқ вақт талаб этилади.

Мазкур тоифадаги жиноят ишлари бўйича суд-психиатрия экспертизасини тайинлаш учун асослар барча жиноят ишларида кўрсатилган бўлиши шарт. Аммо айрим жиноят ишларида расман «шахснинг рухий ҳолатига шубҳа» борлиги асос қилиб кўрсатилади, айрим жиноят ишларида суриштирувчи ва терговчилар шахс психоневрологик диспансерда рўйхатдан ўтганлигини кўрсатади ва малакали суриштирувчи ва терговчилар томонидан аниқланган шахснинг рухий ҳолатига оид барча маълумотлар рўйхатини суд-психиатрия экспертизасини тайинлаш учун асос қилиб кўрасатишади.

Бизнингча, терговчиларнинг экспертиза тайинланишига асос бўладиган барча сабаблар рўйхатига масъулиятсизлик билан ёки расмий муносабатда бўлиши нафақат психиатрлар, балки терговчиларнинг ҳам ишига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Шундай қилиб, суд-психиатрия экспертизасини тайинлаш ва уни тайинлаш учун асос бўлган ҳолатларни тузиш тўғрисида қарор қабул қилганда, терговчининг ўзи тўпланган материал етарли эмас, деган хулосага келиши мумкин, бу эса келажакда муддатни кечиктирмаслик учун ёрдам беради.

Суд-психиатрия экспертизасини тайинлаш тўғрисидаги қарорда терговчи уни тайинлаш учун асос бўлган барча фактларни кўрсатиши шарт. Тегишли ҳолатларни санаб ўтишда жиноят ишининг аниқ саҳифаларига мурожаат қилиш керак. Бундай алоқалар тажрибали психиатрларнинг ишини осонлаштиради.

Суд-психиатрия экспертизасини тайинлаш тўғрисидаги қарорнинг муҳим элементларидан бири психиатр-экспертларга берилган саволлардир. Психиатрларнинг эътиборига ҳавола этилган саволлар ҳуқуқшунослик ва суд психиатриясининг концептуал ва категорик аппаратида мос келиши керак. Улар ноаниқ талқинни истисно қилиш, қонунга риоя қилиш ва экспертлар ваколатидан ташқарига чиқмаслик учун аниқ шакллантирилиши керак.

Бизнинг фикримизча, суд-психиатрия экспертизаси жараёнида экспертлар томонидан ҳал қилиниши мумкин бўлган саволларнинг энг муваффақиятли формулалари В.П. Сербск номидаги Давлат ижтимоий ва суд психиатрияси илмий маркази федерал бюджет муассасасининг расмий веб-сайтида келтирилган:

1) айбланувчи (гумон қилинувчи) унга нисбатан ҳаракатлар қилинаётганда, руҳий касалликка чалинганми, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги)нинг ҳақиқий моҳияти ва ижтимоий хавфлилигини англашга қодир эмас эдим;

2) айбланувчи (гумон қилинувчи) тахмин қилинаётган ҳаракат ёки ҳаракатларни амалга оширишда руҳий касалликка чалинганми, у ўз ҳаракатининг (ҳаракатсизлигининг) ҳақиқий моҳияти ва ижтимоий хавфини тўлиқ англай олмаган ёки назорат қила олмаган эдим;

3) айбланувчи (гумон қилинувчи) руҳий касалликдан азият чекадими, у жиноят иши юритилаётган вақтда жиноят ишининг моҳияти ва аҳамиятини, унинг процессуал нуқтаи назарини тушунишга ёки процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятларни амалга оширишга қаратилган ҳаракатларни мустақил бажаришга қодир эмасми;

4) айбланувчи (гумон қилинувчи) руҳий касалликдан азият чекадими, бу уни жиноят иши қўзғатилган вақтда ўз ҳаракатларининг (ҳаракатсизлигининг) ҳақиқий моҳияти ва ижтимоий хавфини англай олмасликка ёки уларни назорат қила олмасликка мажбур қиладими? Бу руҳий бузилиш қачондан бошланган ва айбланувчи ақли расо ҳолатда жиноят содир этганидан кейин касал бўлиб қолганми? Айбланувчи бу оғир аҳволдан чиқадими ва агар шундай бўлса, қайси вақтда;

5) айбланувчининг руҳий бузилиши унга жисмоний шикаст етказиш эҳтимоли билан боғлиқми, ўзи ёки бошқаларга хавф туғдирадими;

6) айбланувчига тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллаш керакми ва агар шундай бўлса, қайси бири;

7) агар айбланувчи ўз ҳаракатларининг (ҳаракатсизлигининг) ҳақиқий хусусияти ва ижтимоий хавфини англаш ва уларни бошқариш қобилиятини сақлайдиган руҳий бузилишдан азият чекаётган бўлса, демак, бу руҳий касаллик руҳий ногиронларни ҳимоя қилиш ҳуқуқи тоифасига мансубми³?

³ Официальный сайт ФГБУ «Государственный научный центр социальной и судебной психиатрии им. В.П. Сербского» Минздравсоцразвития России [Электронный ресурс] - режим доступа: Пр://5егБ5ку.ги/1ш1ех. (дата обращения: 13.02.2012).

Биз ушбу рўйхатни куйидаги савол билан тўлдиришни зарур деб ҳисоблаймиз: «Агар айбланувчи (гумон қилинувчи) руҳий касалликдан азият чекаётган бўлса, бу бузилиш қайси тоифадаги оғриқли ҳолатларга тегишли – сурункали руҳий касаллик, вақтинчалик руҳий бузилиш ҳолати ёки бошқа руҳий касалликми?». Бундай тушунтириш терговчи томонидан белгиланиши керак бўлган ақли норасоликнинг тиббий мезони асосида зарур.

Шундай қилиб, суд-психиатрия экспертизасини тайинлаш тўғрисида суриштирувчи ва терговчилар қарор чиқарганидан сўнг, терговчи уни гумон қилинувчига (айбланувчига), унинг ҳимоячисига ва қонуний вакилига, агар у жиноят ишида иштирок этса, тақдим этиши шарт. Уларнинг барчаси танишганидан сўнг терговчи тегишли баённома тузиб, агар улар биргаликда танишган бўлса, рўйхатга олинган шахслар томонидан имзоланиши керак. Гумон қилинувчи (айбланувчи), ҳимоячи ва қонуний вакил алоҳида танишганида ҳар бир шахс учун алоҳида баённома тузилади ва у имзолайди.

Суд-психиатрия экспертизасини тайинлаш босқичидан сўнг тажрибали психиатрлар томонидан тадқиқотлар ўтказиш ва тегишли хулоса чиқариш босқичи келади. Биз бу масалани батафсил муҳокама қилмаймиз, чунки 01.06.2010 йилдаги 249-ЎРҚ Ўзбекистон Республикасининг “Суд экспертизаси тўғрисида”ги қонунининг 7-моддасига биноан, “суд эксперти суд экспертизасини ўтказишда суд экспертизасини тайинлаган органдан (шахсдан), тарафлардан ва ишнинг натижасидан манфаатдор бўлган бошқа шахслардан мустақилдир” деб белгиланган⁴.

Суд-психиатрия экспертизаси натижаларига кўра, эксперт саволларига жавоб берилганда, хулоса тузилади. Агар экспертларнинг барча саволларини ҳал қилишнинг иложи бўлмаса, эксперт хулосасини беришнинг иложи йўқлиги тўғрисида ёзма билдирги тузилади. Эксперт хулосаси «умумий қабул қилинган илмий ва амалий маълумотлар асосида чиқарилган хулосаларнинг асослилиги ва ишончлилигини текширишга имкон берадиган қоидаларга» асосланган бўлиши керак.

Суд-психиатрия экспертизасининг хулосаси далил турларидан бири бўлиб, бошқа далиллар қаторида суриштирувчи, терговчи, прокурор ва судья томонидан мажбурий баҳоланади. Ҳар қандай далил сингари, суд-психиатрия экспертизасининг хулосаси олдиндан белгиланган кучга эга эмас, у тўлиқлиги, ички тузилиши, асослилиги, мантиқий изчиллиги ва хулосаларнинг жиноят

⁴ Ўзбекистон Республикасининг 2010 йил 01 июндаги «Суд экспертизаси тўғрисида»ги ЎРҚ-249-сонли қонуни // <https://lex.uz/docs/1633102>.

ишининг бошқа материалларига мувофиқлиги нуқтаи назаридан таҳлил қилиниши керак.

Жиноят ишлари бўйича суд-психиатрия экспертизасини тайинлайдиган мансабдор шахсларнинг аксарияти тегишли хулосани олгач, расмий равишда уни баҳолашади. Амалиётда суриштирувчи ва терговчилар суд-психиатрия экспертизасининг хулосасини жиноят ишини судга юбориш учун асос деб ҳисоблашади, тиббий йўсиндаги мажбурлов чоралари қўлланилиши ва экспертларнинг хулосалари улар томонидан ҳеч қандай танқид қилинмайди. Айрим терговчилар экспертиза учун тақдим этилган материалларнинг тўлиқлигини баҳолайди, айримлари эса шифокорларнинг малакасини баҳолайди ва бир нечта малакали терговчилар хулосага танқидий муносабатда бўлади ва барча омилларни баҳолайди.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг “Руҳий касалликка чалинган шахсларга нисбатан тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллаш бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарорининг 4-қисми 3-бандига асосан⁵, суд-психиатрия экспертизасининг хулосаси тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллаш бўйича иш қўзғатиш учун ҳақиқий асосдир. Бунда гумон қилинувчи (айбланувчи) унга нисбатан бундай процесслар олиб борилаётган шахснинг янги мақомини олади, бу унга ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун қўшимча кафолатлар беради. Бироқ бу ишни асоссиз қўзғатмаслик ва шунга кўра, руҳий соғлом шахсларга нисбатан тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўлламаслик керак, чунки бу жиноят ишининг мақсадига зид равишда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг бузилишига олиб келади.

Жиноят иши бўйича эксперт хулосасига расмий баҳо бериш кўпинча айбдорларга жинойий жавобгарликдан қочишга, руҳий касалликка чалинган ва жиноят қонунида тақиқланган қилмишни зарур даволаниш имкониятидан маҳрум бўлган ҳолда ақли норасолик ҳолатида содир этишга ёрдам берадиган ноқонуний ва асоссиз қарорлар қабул қилинишига олиб келади.

Тажрибали психиатрларнинг фикри суриштирувчи, терговчилар ва судьялар томонидан қўшимча текшириш ва баҳолашни талаб қилмайдиган аниқ факт сифатида қабул қилинади.

Аксарият ҳолларда, такрорий ёки қўшимча текширувлар тўғрисидаги сўровларни ҳал қилишда терговчилар уларни қондиришдан бош тортиш учун қуйидаги асосни кўрсатадилар: «эксперт психиатрларнинг малакасига шубҳа

⁵ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2008 йил 12 декабрдаги “Руҳий касалликка чалинган шахсларга нисбатан тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллаш бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 23-сонли қарори // <https://lex.uz/acts/1601125>.

қилиш учун асос йўқ». Бизнинг фикримизча, бу сабаб такрорий ёки қўшимча суд-психиатрия экспертизасини ўтказишдан бош тортиш учун сабаб бўла олмайди, чунки у эксперт хулосасини баҳолаш мезонларидан фақат биттаси бўлиб, асосий аҳамият касб эта олмайди.

Суд-психиатрия экспертизасининг хулосасини баҳолашни бошлашда суриштирувчи ва терговчи, биринчи навбатда, экспертизага тайёргарлик қўриш, тайинлаш ва ўтказишнинг процессуал тартибига риоя этилишига эътибор қаратишлари керак⁶.

Мутахассислар олиб борган тадқиқотларнинг тўлиқлигига ва улар берган хулосага ишонч ҳосил қилиш керак. Хулосани баҳолашда нафақат бундай ҳужжатларга хос бўлган барча тафсилотлар борлигига, балки ҳужжатнинг мазмунини таҳлил қилишга ҳам эътибор қаратиш лозим. Шу нуқтаи назардан, терговчи нафақат юридик фанлар соҳасида билимга эга бўлиши, балки суд психиатрияси ҳақида асосий тушунчага эга бўлиши керак. Суд-психиатрия экспертизасининг хулосасида нафақат берилган саволларга жавоблар, балки экспертиза пайтида ҳам, жиноят қонуни билан тақиқланган қилмиш содир этилган пайтда, текширув ўтказилганда ҳам руҳий ва соматик ҳолатининг батафсил тавсифи бўлиши керак. Инсоннинг руҳий ҳолатининг тавсифи онг, ақл, ирода ва ҳиссий соҳанинг ҳолатини акс эттириши лозим. Мутахассисларнинг гумон қилинувчининг (айбланувчининг) интеллектуал ва иродавий фазилатлари ҳолати ҳақидаги ҳукмларини чуқур таҳлил қилиш зарур.

Юридик адабиётларда эксперт-психиатр, суриштирувчи, терговчи ва суднинг шахнинг ақли норасолик масаласини ҳал қилишдаги ваколатлари борасида тортишувлар мавжуд. Эксперт-психиатрлар ўз хулосаларида фақат руҳий касалликнинг мавжудлиги ёки йўқлиги, унинг чуқурлиги ва клиник кўринишлари ҳақида гапиришга ҳақли деган фикр бор, лекин ақли норасолик ҳақида эмас, чунки бу масала унинг ваколатига кирмайди.

М.С. Строгович шундай ёзган: “Суд-психиатрия экспертизаси бемор руҳиятининг ҳолати тўғрисида ўз хулосасини беради, лекин айбланувчини ақли норасо деб тан олиш масаласини терговчи ёки суд ҳал қилади. Гарчи улар тиббий асосга эга бўлса-да, бу ақл-идрок ва ақли норасолик қонуний тушунчалар эканлиги билан изоҳланади”⁷.

⁶ Гусева С.В. Особенности предварительного следствия по делам невменяемых и лиц, заболевших психическим расстройством после совершения преступления // <https://www.dissercat.com/content/osobennosti-predvaritelnogo-sledstviya-po-delam-nevmenyaemykh-i-lits-zabolevshikh-psikhiches>.

⁷ Суховерхова Е.В. Предварительное следствие по делам о применении принудительных мер медицинского характера. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2013.

А.В. Смирнов ва К.Б. Калиновскийларнинг нуқтаи назарига қараганда, “экспертиза ақли расоликни (норасоликни) тўғридан-тўғри экспертларнинг хулосаси билан эмас, балки суриштирувчи, терговчи ва суднинг шахснинг ақли расолигига шубҳа-гумонларини ҳал қилиш учун тайинланади. Яъни, шахснинг ақли расо ёки ақли норасолиги ҳақидаги масалани ҳал қилиш суриштирувчининг, терговчининг ва суднинг алоҳида ҳуқуқий ваколатига тегишли бўлиб, фақат субъектнинг руҳий ҳолати масаласи экспертиза предметиға тегишлидир”⁸.

Бошқа нуқтаи назарни қўллаб-қувватловчиларнинг фикрича, шахснинг хатти-ҳаракати ва руҳий ҳолати бир-бири билан чамбарчас боғлиқ, ҳар қандай хатти-ҳаракат руҳий бузилишларнинг оғирлиги туфайли онгли ёки онгсиз бўлиши мумкин, ҳар доим психика билан одамнинг хатти-ҳаракати ва ташқи муҳит ўртасида сабабий боғлиқлик мавжуд. Муайян руҳий касалликни аниқлаган ҳолда, шифокор унинг ижтимоий хавфли ҳаракат қилган одамнинг онги ва иродасига таъсири ҳақида гапириши керак⁹. «Ақли расоликни (норасоликни) белгилаш – суриштирувчи, терговчи ва суднинг мутлақ ҳуқуқи ҳисобланмайди, чунки бундай масалани ҳал қилиш психиатрия соҳасидаги билимларни, айрим ҳолларда эса психиатр ва патопсихологлар томонидан олиб бориладиган мураккаб тадқиқотларни тақозо этади»¹⁰.

Шахсни ақли расо (ақли норасо) деб эътироф этиш тўғрисидаги қарор суднинг ўзига хос ҳуқуқидир, лекин бу мазкур масала бўйича мутахассисларнинг фикр билдиришини истисно қилмайди. Ю.М. Антонян ва С.В. Бородиннинг таъкидлашича, психиатр-экспертнинг хулосаси ва суриштирувчининг, терговчининг ёки суднинг ақли норасолик (расолик) масаласидаги қарорини бир хил даражада кўриб чиқиш мумкин эмас. Бу субъектларнинг функциялари ва вазифаларидаги фарқ яққол кўриниб турибди: тажрибали психиатр махсус билимга эга бўлган шахс сифатида ақли расо ёки ақли норасолик ҳақида хулоса беради, терговчи ва суд бу масала бўйича қарор қабул қилади¹¹.

Е.З. Трошкин ва А.С. Захаровнинг таъкидлашича, «жиноят-процессуал қонунчилигининг моҳияти мутахассисларнинг хулқ-атворида тегишли касаллик

⁸ Уголовный процесс: Учебник /А.В. Смирнов, К.Б. Калиновский; под обвд. ред. проф. А.В. Смирнова. - 4-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2008. – С. 671.

⁹ Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления //https://www.studmed.ru/kudryavcev-vn-obektivnaya-storona-prestupleniya_1e30e6c119c.html.

¹⁰ Степункова В.К. Роль судебного эксперта при исследовании вменяемости (невменяемости) //http://lawlibrary.ru/article1001605.html.

¹¹ Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступное поведение и психические аномалии //http://lawlibrary.ru/izdanie491.html.

шаклида ақли норасоликнинг тиббий мезони борлиги ҳақидаги хулосага кўпроқ мос келади, бу эса шахс (батафсил тавсифи билан) руҳиятида маълум ўзгаришларни келтириб чиқаради. Зотан, бундай хулоса асосида суриштирувчи ва терговчи, кейин эса суд шахсни ақли норасо деб тан олиш тўғрисида қарор қабул қилади»¹².

Агар психиатрлар у билан унинг қонуний комбинацияси асосида эмас, балки фақат тиббий мезон асосида гаплашса, суд-психиатрия экспертизасининг хулосаси суриштирув ва дастлабки тергов органлари, судлар учун ўз аҳамиятини йўқотади. Мутахассислар нафақат руҳий касаллик борлиги ҳақида, балки аниқланган руҳий касаллик шахсни ўз ҳаракатининг (ҳаракатсизлигининг) ҳақиқий моҳияти ва ижтимоий хавфини англашдан маҳрум қиладими ёки йўқми, деган қарорга келишлари керак. Бу масала суриштирув, дастлабки тергов ва суд учун энг муҳимларидан бири эканлиги аниқ, «хулосанинг бу қисмида суд-психиатрия экспертизасининг мақсади жамланган». Бу нуқтаи назар кўпчилик ҳозирги замон олимлари томонидан қўллаб-қувватланади¹³.

Хулоса қилиб айтганда, психиатрлар “ақли заифлик” атамаларидан қочиб, Жиноят кодексининг 18 ва 18¹-моддаларининг қонуний мезонларини қўллаб, субъектнинг руҳий ҳолати тўғрисида хулоса билан чекланишлари керак. Бизнинг фикримизча, фақат жиноят иши учун масъул бўлган шахслар “ақли расо ёки ақли норасо” таърифларини ишлатишга қодир, холос. Шу билан бирга, ақли норасолик ҳақидаги саволга жавоб беришда психиатр, терговчи ва суднинг малакасини ҳисобга олиб, биз икки томонни, ақли расо ва ақли норасолик тўғрисида хулоса чиқариш ҳуқуқини ва илмий тиббий хулосани ажратишимиз керак.

Суд-психиатрия экспертизасининг хулосаси шахсни ақли норасо деб топиш тўғрисида қарор қабул қилиш мумкин бўлган асослардан фақат биттасидир. Буни жиноят-процессуал қонунчилигининг нормалари ҳам тасдиқлайди.

Жиноят содир этилгандан кейин пайдо бўладиган руҳий касалликларни ташхислашда, суд-психиатрия экспертизасининг хулосасида руҳий патологиянинг шакли, унинг нозологик боғлиқлиги, унинг ривожланиш вариантлари ва мумкин бўлган оқибатлари баҳоси бўлиши керак. Бу омиллар

¹² Трошкин Е.З., Захаров А.С. Досудебное производство... – С. 146.

¹³ Гусева С.В. Особенности предварительного следствия по делам невменяемых и лиц, заболевших психическим расстройством после совершения преступления // <https://www.dissercat.com/content/osobennosti-predvaritel'nogo-sledstviya-po-delam-nevmenyaemykh-i-lits-zabolevshikh-psikhiches>.

аниқ ва кейинчалик шахс тузалгандан сўнг, субъектнинг процессуал фаолиятини тайинлаш бўйича тавсиялар беришда ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Эксперт тадқиқот усуллари ва хулосаларининг илмий асослилиги ва қонунийлигини баҳолаш терговчига боғлиқ. 2021 йил 15 май кундаги 690-ЎРҚ Ўзбекистон Республикасининг “Психиатрия ёрдами тўғрисида”ги қонунининг 37-моддасига биноан, “Руҳий ҳолати бузилган шахсга уни психиатрия стационарига ётқизиш асослари ва мақсадлари, унинг ҳуқуқлари ҳамда стационарда ўрнатилган қоидалар тушунтирилиши керак”¹⁴. Худди шу қонун субъектдан маълумот олиш учун ҳуқуқларни чеклашга, алдашга, зўравонликка, таҳдидларга ва бошқа ноқонуний чораларга йўл қўйилмаслигини, шунингдек, оғриқли таъсирлар билан боғлиқ бўлган ёки салбий таъсир кўрсатадиган эксперт тадқиқот усулларида фойдаланишни, соғлиққа таъсир қиладиган, жарроҳлик аралашув усуллари ва соғлиқни сақлаш амалиётида фойдаланишни тақиқлашни назарда тутди.

Суд-психиатрия экспертизасининг хулосасини баҳолашда, ҳар қандай далил бўлиши керак бўлган хусусиятларни унутмаслик керак. Хулоса тегишли бўлиши, қабул қилиниши мумкинлиги ва ишончлилиги нуқтаи назаридан, кейин эса жиноят ишида тўпланган барча далиллар билан бирга, етарлилик нуқтаи назаридан баҳоланиши керак. Олинган эксперт хулосасининг далилий хусусиятларини баҳолашга расмий муносабатни истисно қилиш муҳим, бунга бепарволик муносабати суд жараёнида аниқланиши мумкин, бу хулосанинг йўл қўйиб бўлмайдиган далил сифатида тан олинishiга олиб келиши мумкин.

Жиноят-процессуал кодекснинг 186-моддаси суд-психиатрия экспертизаси хулосасини баҳолашнинг мураккаблиги сабабли, жиноят-процессуал қонуни экспертни сўроқ қилишни назарда тутди.

Бу тергов ҳаракатини ўтказиш учун бир қанча шартлар мавжуд. Шундай қилиб, экспертнинг гувоҳлиги фақат у томонидан хулоса тақдим этилгандан кейингина олинishi мумкин, экспертнинг кўрсатувлари мавзуси фақат хулоса берилган масалалар доираси билан чегараланади. Ва ниҳоят, экспертизани ўтказиш жараёнида унга маълум бўлган, лекин унинг мавзусига алоқаси бўлмаган маълумот ҳақида сўроқ қилиш мумкин эмас.

Агар атамалар ва сўзларни аниқлаштириш зарур бўлса, тажрибали психиатр сўроқ қилиниши мумкин; ишлатилган материаллар ва техникани батафсилроқ тушунтириш; кўтарилган саволлар ҳажми ва хулосалар, эксперт

¹⁴ Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 12 майдаги «Психиатрия ёрдами тўғрисида»ги ЎРҚ-690-сонли қонуни // <https://lex.uz/uz/docs/-5422209>.

комиссияси аъзоларининг хулосалари ўртасидаги тафовутларни аниқлаш; экспертнинг малакасини ва унинг ишга муносабатини аниқлаш ва бошқалар.

Бизнинг фикримизча, психиатрларни сўроқ қилиш ва уларнинг хулосаларини тушунтиришга мурожаат қилиш керак бўлади, чунки тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллаш бўйича иш юритаётган терговчилар суд психиатрияси соҳасида билимга эга, уларсиз ҳар томонлама ва суд-психиатрия экспертизасининг хулосасини тўлиқ баҳолаш мумкин эмас.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаймизки, тиббий йўсиндаги мажбурлов чоралари қўлланилган ҳолларда исботлаш предмети ишни суриштирув, тергов ва суд томонидан аниқланиши ва баҳоланиши керак бўлган аниқ ҳолатлар тизимидир.

Бизнинг фикримизча, тиббий йўсиндаги мажбурлов чоралари қўлланилган ҳолларда, исботланиши керак бўлган ҳолатлар рўйхати, уларни белгилаш зарурлигини назарда тутувчи моддалар билан тўлдирилиши керак. Жиноят қонуни билан тақиқланган қилмишни содир этишга ёрдам берган ҳолатлар, ўз ҳаракатларининг ҳақиқий моҳияти ва ижтимоий хавфини англаш ёки уларни назорат қилиш қобилияти бу ҳаракатнинг жамоавий хавфлилигини (зарурий мудофаа, ўта зарурат, жисмоний ёки руҳий мажбурлаш ва ҳ.к.), шунингдек, руҳий касалликнинг шахсга таъсирини истисно қилади.

Кўриб чиқилаётган ишлар тоифасида исботланиши керак бўлган ҳолатларни аниқлашда асосий роллардан бири суд-психиатрия экспертизасига тегишлидир. Ушбу текширувни тайинлаш босқичи уни ишлаб чиқиш ва тажрибали психиатрлар томонидан асосли, далиллаштирилган ва ишончли хулосани бериш учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Суд-психиатрия экспертизасининг хулосаси жиноят ишида бошқа манбаларга қараганда, шахснинг руҳий ҳолатининг жиноят қонуни билан тақиқланган қилмиш пайтида ҳам, иш юритиш пайтида ҳам энг батафсил ва объектив тавсифидир. Бу тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллаш бўйича қарор қабул қилишнинг ажралмас элементи, одамнинг ақли норасолиги масаласини ҳал қилади ва пировардида тиббий йўсиндаги мажбурлов чоралари қўлланилади.

**BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING CHET TILI
KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHDA ONLAYN TA'LIM
PLATFORMALARINING O'RNI**

Yunusova Sitora Sherdil qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
o'qituvchisi

E-mail address: [sitorayunusova481@gmail.com](mailto: ritorayunusova481@gmail.com)

Anotatsiya: Mazkur tezisda bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy faoliyatida zarur bo'lgan chet tili kompetensiyasini shakllantirishda onlayn ta'lim platformalaridan foydalanish masalalari yoritiladi. Onlayn platformalarning imkoniyatlari, ularning afzalliklari va amaliy qo'llanish usullari tahlil qilinib, zamonaviy ta'lim jarayonida interaktiv texnologiyalar yordamida o'qituvchilarning kommunikativ, axborot va metodik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi taklif va tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: Bo'lajak ingliz tili o'qituvchisi, chet tili kompetensiyasi, onlayn ta'lim, raqamli texnologiyalar, ta'lim platformasi, kommunikativ yondashuv.

Аннотация: В данной диссертации рассматривается использование онлайн-платформ обучения в формировании иноязычных компетенций, необходимых для профессиональной деятельности будущих учителей английского языка. Анализируются возможности онлайн-платформ, их преимущества и практические методики применения, а также выдвигаются предложения и рекомендации по развитию коммуникативной, информационно-методической компетентности учителей с использованием интерактивных технологий в современном образовательном процессе.

Ключевые слова: Будущий учитель английского языка, иноязычная компетенция, онлайн-образование, цифровые технологии, образовательная платформа, коммуникативный подход.

Abstract: This thesis discusses the use of online learning platforms in the formation of foreign language competences necessary for the professional activities of future English teachers. The capabilities of online platforms, their advantages and practical methods of application are analyzed, and proposals and recommendations are put forward to develop teachers' communicative, informational and methodological competencies using interactive technologies in the modern educational process.

Key words: Future English teacher, foreign language competence, online education, digital technologies, educational platform, communicative approach.

Kirish

Globalashuv va raqamli transformatsiya sharoitida chet tillarini bilish har bir sohaga oid mutaxassislar uchun muhim omil hisoblanmoqda. Xususan, ingliz tili dunyo miqyosida xalqaro muloqot vositasi bo'lib, uni puxta egallagan mutaxassislar mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lib chiqadi. Shu sababli O'zbekiston ta'lim tizimida ingliz tili o'qituvchilarini tayyorlash jarayoniga katta e'tibor qaratilmoqda.

An'anaviy ta'lim usullari zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan boyitilmoqda. Onlayn ta'lim platformalari (Coursera, Moodle, Duolingo, Quizlet, Edmodo, Khan Academy va boshqalar) bo'lajak ingliz tili o'qituvchilariga o'z bilimlarini mustaqil oshirish, interaktiv mashg'ulotlarda qatnashish, virtual muhitda chet tilida muloqot qilish imkonini yaratmoqda. Bu esa nafaqat ularning til kompetensiyasini, balki metodik tayyorgarligini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar

Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining chet tili kompetensiyasini shakllantirish jarayonida onlayn ta'lim platformalaridan foydalanishning samaradorligi bir necha ilmiy-pedagogik asoslar orqali izohlanadi. Avvalo, kompetensiyaviy yondashuv nuqtai nazaridan qaralganda, onlayn ta'lim platformalari talabalarda kommunikativ, axborot, metodik va ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish imkonini beradi. Bunday platformalarda mavjud bo'lgan elektron resurslar, interaktiv topshiriqlar va multimedia materiallari ta'lim jarayonining zamonaviy talablariga mos ravishda talabalarning bilim olish motivatsiyasini kuchaytiradi.

Birinchi, onlayn ta'lim platformalari talabalarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Chunki ular virtual muhitda ingliz tilida yozma va og'zaki muloqot qilish, real vaqt rejimida suhbat qurish, turli ijtimoiy tarmoqlar va ta'limiy forumlarda til amaliyotini mashq qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, onlayn simulyatsiya va rol o'ynash topshiriqlari talabalarni turli kommunikativ vaziyatlarga tayyorlaydi.

Ikkinchi, onlayn platformalardan foydalanish axborot kompetensiyasini mustahkamlaydi. Talabalar global miqyosdagi ilmiy va metodik resurslardan foydalanishni, ularni saralash, tahlil qilish va qayta ishlash ko'nikmalarini o'zlashtiradi. Bu jarayon, o'z navbatida, ularning mustaqil ta'lim olish imkoniyatini kengaytiradi hamda ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorlaydi.

Uchinchi, bo'lajak o'qituvchilarning metodik kompetensiyasi ham sezilarli darajada rivojlanadi. Onlayn platformalarda yaratilgan elektron darsliklar, mashg'ulot

modullari va test tizimlaridan foydalanish orqali talabalarda kelajakda darslarni zamonaviy metodlar bilan tashkil etish ko'nikmasi shakllanadi. Masalan, "Moodle" yoki "Google Classroom" kabi platformalarda topshiriqlarni tuzish, baholash mezonlarini ishlab chiqish va o'quvchilarning individual rivojlanishini kuzatib borish imkoniyati mavjud.

To'rtinchidan, onlayn ta'lim individual ta'lim yo'nalishini ta'minlaydi. Talabalar o'z qiziqishi, bilim darajasi va ehtiyojlariga qarab materiallarni tanlashi mumkin. Shu jihatdan, bu yondashuv shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyilining amaliy ifodasi hisoblanadi. Har bir talaba o'z sur'ati bilan bilim olishi, til ko'nikmalarini mustahkamlashi va natijada o'z kompetensiyalarini bosqichma-bosqich rivojlantirishi mumkin.

Beshinchidan, onlayn platformalardan foydalanish ta'lim jarayonida motivatsiyani oshirishga xizmat qiladi. Gamifikatsiya elementlari (ball to'plash, reyting tizimi, sertifikatlar), interaktiv topshiriqlar, turli multimedia materiallari talabalarning til o'rganishga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi. Bu, ayniqsa, yosh avlod vakillari uchun samarali bo'lib, ularni o'qishga faol jalb etadi.

Shuningdek, tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, onlayn platformalardan muntazam foydalanish:

- talabalarning nutqiy kompetensiyasini oshiradi;
- o'zaro hamkorlik va jamoada ishlash ko'nikmasini shakllantiradi;
- xalqaro ta'lim maydoniga integratsiya qilish imkonini beradi;
- innovatsion pedagogik faoliyatga tayyorlikni rivojlantiradi.

Xalqaro tajribalar ham shuni tasdiqlaydiki, masofaviy va onlayn ta'lim tizimlari orqali til o'rganish samaradorligi an'anaviy darslarga qaraganda yuqoriroq natija berishi mumkin, ayniqsa mustaqil ta'lim motivatsiyasi kuchli bo'lgan talabalar uchun.

Shunday qilib, olib borilgan tahlil natijalariga ko'ra, onlayn ta'lim platformalari bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy va chet tili kompetensiyalarini kompleks rivojlantirishda zamonaviy va samarali vosita sifatida qaralishi mumkin.

Xulosa

Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda onlayn ta'lim platformalari muhim o'rin tutadi. Ular chet tili kompetensiyasini shakllantirish bilan birga, ta'lim jarayonini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil qilish imkoniyatini beradi. Shu nuqtai nazardan, ta'lim jarayonida onlayn platformalardan foydalanish:

- kommunikativ va lingvistik kompetensiyani mustahkamlaydi;
- metodik tayyorgarlikni rivojlantiradi;

- mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini shakllantiradi;
- talabalarni raqamli dunyo talablariga moslashtiradi.

Shunday qilib, onlayn ta'lim platformalari bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy salohiyatini oshirishda strategik ahamiyatga ega vosita sifatida qaralishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PQ-5847-sonli "Chet tillarni o'rganish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
2. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.
3. Warschauer, M., & Kern, R. (2000). *Network-Based Language Teaching: Concepts and Practice*. Cambridge University Press.
4. Beatty, K. (2013). *Teaching & Researching: Computer-Assisted Language Learning*. Routledge.
5. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. (2023). *Ingliz tili o'qitish metodikasi bo'yicha metodik qo'llanma..*

THE INFLUENCE OF ENGLISH LITERATURE ON GLOBAL THOUGHT AND CULTURE

Po'latova Ruxshonaxon

Second year student of Kokand university

Abstract: This article explores the significant influence of English literature on global thought and culture. It examines how literary works written in English have transcended national boundaries to shape ideologies, inspire social and political change, and foster cross-cultural understanding. The review highlights the global reach of canonical authors, the role of literature in colonial and postcolonial contexts, and the emergence of diverse voices within the English literary tradition. Through education, media, and digital platforms, English literature continues to impact how people think, communicate, and relate to global issues. The discussion and analysis demonstrate that English literature remains a powerful force in shaping collective consciousness and cultural identity worldwide.

Keywords: English literature, global culture, cross-cultural understanding, postcolonial literature, literary influence, education, identity, digital media, cultural exchange, ideological impact

Introduction: English literature has long transcended national boundaries, shaping not only the literary landscape but also the philosophical, social, and cultural currents of the world. From the timeless plays of William Shakespeare to the revolutionary ideas of George Orwell and the introspective narratives of Virginia Woolf, English literary works have played a vital role in influencing global thought. These texts have sparked intellectual movements, inspired political change, and offered new ways of understanding identity, freedom, and human experience. As the English language gained prominence across continents, its literature became a powerful medium through which diverse societies could engage with universal themes and ideas. This article explores how English literature has contributed to shaping global perspectives, enriched cultural dialogues, and continues to serve as a bridge between nations and generations.

Through centuries of colonial expansion, trade, and cultural exchange, English literature found its way into classrooms, libraries, and intellectual circles around the

globe. It provided readers from different cultural backgrounds with access to Western philosophies, moral dilemmas, and imaginative storytelling that often mirrored their own societal struggles and triumphs. The global reach of authors such as Charles Dickens, Jane Austen, and T.S. Eliot introduced readers to a variety of human conditions—poverty, love, ambition, conflict—while also challenging them to reflect on justice, individualism, and social norms.

Moreover, English literature has served as a platform for marginalized voices and emerging identities, especially in postcolonial societies. Writers from former colonies have used the English language to critique imperialism, reclaim their histories, and share indigenous perspectives with the world. This fusion of local experiences with the English literary tradition has created a rich, hybrid body of work that continues to influence education, media, and cultural identity across continents.

In a rapidly globalizing world, where dialogue between cultures is more important than ever, the enduring influence of English literature underscores its role not just as a form of artistic expression, but as a powerful force shaping how people think, relate, and imagine new futures.

Literature review: The influence of English literature on global thought and culture has been widely examined by scholars across disciplines, including literary studies, cultural theory, postcolonial studies, and education. Researchers have consistently highlighted English literature's role in shaping ideologies, moral frameworks, and collective consciousness both in the Western world and beyond.

One significant area of focus is the universal appeal of canonical authors such as Shakespeare, whose works are studied and performed worldwide. According to Greenblatt (2010), Shakespeare's plays have been "translated into every major language" and adapted across diverse cultures because of their timeless exploration of power, identity, love, and betrayal. His influence demonstrates how English literary texts can transcend linguistic and cultural barriers, resonating with audiences across different historical and social contexts.

Another major theme in the literature is the role of English literature in colonial and postcolonial societies. Scholars such as Edward Said (1978) and Ngũgĩ wa Thiong'o (1986) have explored how English literary texts were historically used as tools of colonial education, promoting Western values while marginalizing native voices. However, postcolonial literature written in English has since become a powerful vehicle for resistance and cultural reclamation. Writers like Chinua Achebe, Salman

Rushdie, and Arundhati Roy have challenged Eurocentric narratives by blending local traditions with the English literary form, creating new hybrid voices that reflect the complexities of global identity.

Furthermore, recent studies have examined the pedagogical influence of English literature in global education systems. As noted by Crystal (2003), the global spread of English has led to the dominance of English literary texts in many non-English-speaking countries' curricula, shaping students' worldviews and moral development. This academic presence has also contributed to cross-cultural understanding and global citizenship, although it raises ongoing questions about linguistic imperialism and cultural homogenization.

In addition, literature exploring the role of English literature in contemporary media and pop culture suggests that classical and modern works continue to inspire films, music, and digital storytelling across the globe. This ongoing engagement highlights English literature's adaptability and relevance in shaping modern narratives and global discourse.

Overall, existing scholarship underscores that English literature is not merely a reflection of British or American culture, but a dynamic and evolving force that interacts with local contexts, fosters global dialogue, and challenges traditional power structures. This review provides a foundation for understanding how English literature continues to influence global thought and culture in multifaceted and meaningful ways.

Discussion: The widespread influence of English literature on global thought and culture can be attributed to its capacity to address universal human experiences while also adapting to local contexts. English literary works have often served as cultural touchstones, providing a means for individuals and societies to explore themes such as identity, justice, love, power, and transformation. Through this exploration, English literature has not only reflected existing worldviews but has actively shaped them.

One of the key ways English literature has influenced global thought is by acting as a mirror to society. Works such as *1984* by George Orwell have fueled political discourse on surveillance, authoritarianism, and personal freedom, influencing public opinion and policy discussions far beyond the United Kingdom. Similarly, feminist literature by authors like Mary Wollstonecraft and Virginia Woolf has sparked global conversations about gender equality, inspiring activism and academic inquiry in both Western and non-Western societies.

In postcolonial contexts, the adoption and transformation of English literary forms have been particularly significant. Writers from Africa, South Asia, and the Caribbean have used the English language not to imitate British traditions, but to assert their own identities and critique colonial legacies. Chinua Achebe's *Things Fall Apart*, for instance, not only introduced African perspectives to a global audience but also redefined the narrative structure of the English novel. This process has enriched global literature, creating a more inclusive and diverse literary canon.

Moreover, the global dominance of English as a language has enabled its literature to reach wide audiences through education, media, and technology. English literature is a central component of many international curricula, which means that generations of students are introduced to Western literary themes and philosophies early in life. While this has fostered cross-cultural understanding, it also raises questions about cultural representation and the balance between global and local narratives.

The digital age has further amplified the reach of English literature. Online platforms, audiobooks, social media discussions, and adaptations in film and television have made classical and contemporary works more accessible than ever before. This accessibility has allowed English literature to become not just a subject of study, but a living dialogue that continues to evolve and interact with current global issues such as climate change, migration, and human rights.

In sum, English literature plays a dual role: it is both a product of historical and cultural forces and an active agent in shaping global consciousness. Its adaptability, diversity, and thematic richness have enabled it to transcend its geographic origins, influencing the ways people across the world think, express, and engage with their societies.

Result: The analysis of English literature's global influence reveals several key outcomes that demonstrate its profound and multifaceted impact on thought and culture worldwide.

Firstly, English literature has proven to be a powerful tool for cross-cultural communication. Its universal themes—such as love, power, morality, freedom, and identity—allow readers from diverse backgrounds to find relevance and connection within the texts. This has fostered a shared literary experience that contributes to mutual understanding among cultures.

Secondly, the spread of English literature through education systems, particularly in former colonies and international institutions, has significantly shaped intellectual development and moral reasoning. Students exposed to English literary texts often gain

insight into global histories, ethical dilemmas, and philosophical debates, equipping them with critical thinking skills and broader worldviews.

Thirdly, the rise of postcolonial and diasporic literature in English has expanded the literary canon and introduced new narratives that challenge dominant Western perspectives. Authors from Africa, Asia, and the Caribbean have used English literature as a platform to voice indigenous knowledge, resist cultural erasure, and redefine identity on their own terms. This has contributed to a more inclusive and pluralistic global literary culture.

In addition, English literature has inspired political and social movements by highlighting injustice, inequality, and human rights issues. The enduring relevance of works such as *To Kill a Mockingbird* or *Animal Farm* shows how literature can influence public discourse and promote societal change.

Lastly, the digital and media-driven world has enhanced the visibility and accessibility of English literary works. Through adaptations, translations, and online platforms, these texts continue to shape modern narratives and remain a central part of global cultural expression.

Overall, the results indicate that English literature is not just a reflection of English-speaking societies, but a dynamic and evolving force that continues to shape global thought, inspire critical reflection, and enrich cultural exchange.

Conclusion: English literature has played a pivotal role in shaping global thought and culture by transcending geographic, linguistic, and historical boundaries. From classical works that explore timeless human struggles to contemporary voices that challenge societal norms and colonial legacies, English literature has consistently served as a medium for reflection, critique, and connection. Its themes resonate across cultures, enabling dialogue on issues such as identity, justice, freedom, and human rights. Through education, media, and translation, English literary works have reached a global audience, influencing how individuals perceive themselves and their societies. The rise of postcolonial and multicultural literature in English has further enriched the global literary landscape, amplifying underrepresented voices and fostering a more inclusive worldview.

In a world increasingly defined by cultural interaction and global challenges, the continued relevance of English literature highlights its power not only as an art form but as a transformative tool for understanding and shaping the human experience. Its influence will likely persist, evolving alongside the societies it touches.

References:

1. Achebe, C. (1958). *Things Fall Apart*. London: Heinemann.
2. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
3. Greenblatt, S. (2010). *Will in the World: How Shakespeare Became Shakespeare*. New York: W. W. Norton & Company.
4. Ngũgĩ wa Thiong'o. (1986). *Decolonising the Mind: The Politics of Language in African Literature*. London: James Currey.
5. Orwell, G. (1949). *Nineteen Eighty-Four*. London: Secker & Warburg.
6. Rushdie, S. (1981). *Midnight's Children*. London: Jonathan Cape.
7. Said, E. W. (1978). *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
8. Woolf, V. (1929). *A Room of One's Own*. London: Hogarth Press.
9. Wollstonecraft, M. (1792). *A Vindication of the Rights of Woman*. London: J. Johnson.
10. Spivak, G. C. (1988). "Can the Subaltern Speak?" in *Marxism and the Interpretation of Culture*, eds. Nelson, C. and Grossberg, L. Urbana: University of Illinois Press.

**«XXI ASRDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR, FAN VA TA'LIM
TARAQQIYOTIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR» NOMLI
KONFERENSIYANING 3-TOM, 8-SON (AVGUST)
MUNDARIJA**

1	MUSIQANING INSON HAYOTIDAGI O'RNI VA UNING RUHIYATGA TA'SIRI Rustamov Firuz Tavakkal o'g'li	6-12
2	HUDUDLARARO KO'CHISH ORQALI SOLIQDAN QOCHISHGA QARSHI YURIDIK CHORALARNI KUCHAYTIRISH To'rayev Dilshod Xasanovich	13-18
3	CHET TILLARINI O'QITISH JARAYONIDA TALABALARDA ANALITIK TAFAKKUR MASALASI Qurbonova Baxtixon Qo'chqarbayevna, Nigmatova Nozimaxon Ulug'bek qizi	19-22
4	INTERSEMIOTIC CHALLENGES IN TRANSLATING POETIC METAPHORS: A COMPARATIVE STUDY OF UZBEK AND ENGLISH LITERARY DISCOURSE Muminova Sevara G'ulom qizi	23-27
5	INTERCULTURAL PRAGMATICS IN LITERARY TRANSLATION: A COMPARATIVE STUDY OF UZBEK AND ENGLISH NARRATIVE PROSE Sevara Muminova G'ulom qizi	28-32
6	KICHIK BIZNES MOLIYAVIY KO'RSATKICHLARINI PROGNOZLASHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI Omonboyev Abduvosit	33-35
7	MAHALLA DARAJASIDA KICHIK BIZNES LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISH STRATEGIYALARI Murotov Nodir Xujamqulovich	36-38
8	TURK XOQONLIKLARI VA ULARNING MEROSI Abduraxmonov Azamat Ostanaqulovich, O'roqov Botir Muzaffar o'g'li	39-43
9	OLIY TA'LIM MUASSASALARINING IJTIMOY TADBIRKORLIK TASHKILY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI Saidov Shohruh Mirzo Odiljon o'g'li	44-47
10	IMPORTANT TYPES OF EDUCATION AND METHODOLOGICAL RECOMMENDATIONS IN BIOETHICS M.R.Salimova	48-51



11	ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ У ПОДРОСТКОВ СТАРШЕГО ВОЗРАСТА Мухамеджанова Римма	52-55
12	CHINGIZXON VA UNING MARKAZIY OSIYODAGI YURISHLARI Abduraxmonov Azamat Ostanaqulovich, O'roqov Botir Muzaffar o'g'li	56-59
13	СУВ ХЎЖАЛИГИДА ИНВЕСТИЦИЯЛАР, ИННОВАЦИЯЛАР ВА ИЛМИЙТЕХНИК ТАРАҚҚИЁТ Jo'rayev Sherali Xolmahamadovich	60-63
14	JAHON TURIZMIDA TUROPERATORLIK FAOLIYATINING RIVOJLANISH HOLATI Mamadaliyev Ulug'bek Toxirjon o'g'li	64-70
15	TUROPERATORLAR FAOLIYATINI BOSHQARISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI Mamadaliyev Ulug'bek Toxirjon o'g'li	71-79
16	YONG'OQ (JUGLANS REGLA L.) NEMATODAFANASI TURLARINING EKOLOGIK XUSUSIYATLAR Eshonqulova Gularo Saidovna	80-84
17	PROBLEMS IN THE INSTITUTIONAL DEVELOPMENT OF MEDIATION IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN Masadikov Sherzodbek Mahmudovich, Nizomova Shahrigul Karimboy qizi	85-88
18	O'ZBEKISTONDA JISMONIY SHAXSLAR DAROMADLARINI SOLIQQA TORTISHNI USLUBOYOTINI TAKOMILLASHTIRISH Ibragimov Zafar Ismailovich,	89-94
19	QADRIYATLAR INSON MA'NAVIY KAMOLOTIGA TA'SIR ETUVCHI MUHIM OMIL Rahmonova Nigina Aminjonovna	95-97
20	БИРЛАМЧИ БОШ ОГРИГИДАГИ УЙКУ БУЗИЛИШЛАРИНИНГ ЭРТА ДИАГНОСТИКАСИ ВА ПРОФИЛАКТИКАСИ БОЗОРОВ Ш.И	98-100
21	KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKDA RESURSLARNI SAMARALI BOSHQARISH ORQALI RAQOBATBARDOSHLIKNI OSHIRISH. (Surxondaryo viloyati misolida) Mamatkulova Xurshida Nasrullayevna	101-104
22	LINGVO-DINSHUNOSLIK DINIY TILNI O'RGANUVCHI FAN SIFATIDA Mirzayeva Mashxura	105-108



23	CHARACTERISTICS OF IMMUNE DISORDERS IN CHRONIC PROSTATITIS DEPENDING ON THE PRESENCE OF METABOLIC SYNDROME IN YOUNG MEN Juraev Shakhzod Raimovich	109-114
24	MOLIYAVIY XISOBOTNING XALQARO STANDARTLARIGA O'TISHNING AMALIY AFZALLIKLARI Primkulova Muxabbat Xursanovna	115-118
25	SERVIS LOYIHALARIDA RAQOBATBARDOSHLIKNI TA'MINLASH MASALALARI (SURXONDARYO VILOYAT MISOLIDA) Ismoilova Sayyora Farxodovna	119-122
26	BOSHLANG'ICH SINFLARDA MUSIQIY BILIMNI RIVOJLANTIRISHDA ESTETIK MADANIYAT VA IJODKORLIKNI RIVOJLANTIRISH KOMPETENSIYASINI QO'LLASH YO'LLARI Mehriniso Zoirova Xurshid qizi	123-125
27	PERSONALITY TYPES AND THEIR DIFFERENCES IN SOCIAL MEDIA USE Samatova Zulfizar	126-128
28	КЛИНИКА И ТЕЧЕНИЕ ОСТРОГО СРЕДНЕГО ОТИТА У ДЕТЕЙ НА ФОНЕ САХАРНОГО ДИАБЕТА 1-ТИПА Курбонов М.К.	129-130
29	КЛИНИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОСЛЕОПЕРАЦИОННЫХ ОСЛОЖНЕНИЙ ПРИ РАСПРОСТРАНЕННОМ ПЕРИТОНИТЕ И ФАКТОРОВ РИСКА ИХ РАЗВИТИЯ Рахимов Ойбек Умарович	131-144
30	МАКТАВГАЧА ТА'LIM MUASSASASIDA IMKONIYATI SHEKLANGAM BOLAJONLARGA MUSIQA FANIGA BO'LGAN QIZIQISHLARINI OSHIRISH VA MUSIQIY MA'NAVIYATINI O'STIRISH Sattorova Go'zal Shukur qizi	145-155
31	ТИББИЙ ЙЎСИНДАГИ МАЖБУРЛОВ ЧОРАЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ ТЎҒРИСИДАГИ ИШЛАРДА СУД-ПСИХИАТРИЯ ЭКСПЕРТИЗАСИ ТАЙИНЛАШ ҲОЛАТЛАРИ Sayfullayev Bahodir Baxromovich, □	156-166
32	BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING CHET TILI KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHDA ONLAYN TA'LIM PLATFORMALARINING O'RNI Yunusova Sitora Sherdil qizi	167-170





33	THE INFLUENCE OF ENGLISH LITERATURE ON GLOBAL THOUGHT AND CULTURE Po'latova Ruxshonaxon	171-176
	MUNDARIJA	177-180

